

VELIKA DAUTOVA RUŠEVLJAN
MIROSLAV VUJOVIĆ

ROMAN ARMY IN SREM

RIMSKA VOJSKA U SREMU

RIMSKA
VOJSKA
U SREMU
ROMAN
ARMY
IN SRM

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ

MUSEUM OF VOJVODINA

RIMSKA VOJS

Karte: Danijela Tasić

Fotografije: Milica Đukić,
Vladimir Červenka,
Slobodan Maksić,
Miran Erič,
Stanko Trifunović
mr Stefan Pop-Lazić

Dokumentacija: Vesna Karpuzović

Konzervacija: Ana Olajoš, Jovan Dimitrijević, Zorana Đorđević,
Dragana Živković, Vera Vojt, Milan Čolović, Pečkai Kovač Ištvan,
Sonja Nonin, Sanja Vlahović, Ljubica Papić, Milenko Dašić

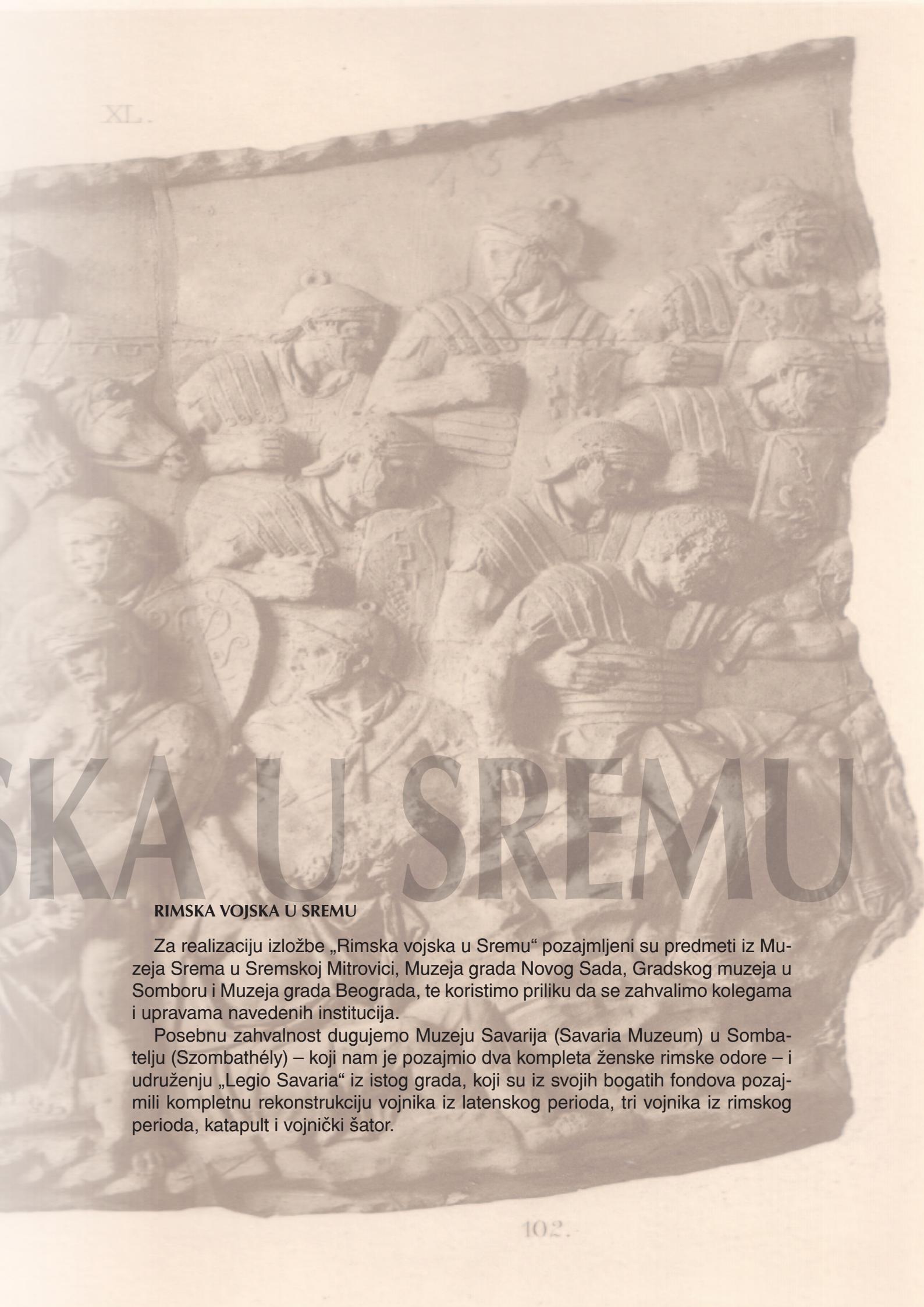
Tehnička realizacija izložbe: Zvonko Boras

Štampa: SCAN Studio i Canon M

Tiraž: 1.000 primeraka

ISBN 86-82077-43-4

Izložba i katalog realizovani su sredstvima Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu AP Vojvodine.

SKA U SREMU

RIMSKA VOJSKA U SREMU

Za realizaciju izložbe „Rimска војска у Срему“ pozajmljeni su predmeti iz Muzeja Srema u Sremskoj Mitrovici, Muzeja grada Novog Sada, Gradskog muzeja u Somboru i Muzeja grada Beograda, te koristimo priliku da se zahvalimo kolegama i upravama navedenih institucija.

Posebnu zahvalnost dugujemo Muzeju Savarija (Savaria Muzeum) u Sombathély – koji nam je pozajmio dva kompleta ženske rimske odore – i udruženju „Legio Savaria“ iz istog grada, koji su iz svojih bogatih fondova pozajmili kompletну rekonstrukciju vojnika iz latenskog perioda, tri vojnika iz rimskog perioda, katapult i vojnički šator.

UVOD

PROVINCIA PANNONIA

Povoljan geografski položaj i strateški značaj plodnog međurečja Save i Dunava predstavljali su najvažnije razloge za osvajanje oblasti današnjeg Srema i njegovo pripajanje Rimskom carstvu već krajem 1. veka p. n. e. Okupaciji buduće panonske teritorije od strane Rima prethodili su živi kontakti između rimskih trgovaca i autohtonih plemena, o čemu svedoče i brojni arheološki nalazi. Ovim ranim vezama razmenjivana je različita roba: uglavnom luksuzni proizvodi italskih zanatlija ili posebno cenejene poljoprivredne prerađevine (među kojima je najtraženije bilo maslinovo ulje i vino). U 1. veku p. n. e. ovaj prostor nastanjivalo je više ilirskih i panonskih plemena: Breuci, Amantini, Skordisci, Kolapijani, Oserijati, Kornakati (karta 1). Na teritoriji između Tise i Dunava, na levoj dunavskoj obali, bila su naseljena razna varvarska plemena, mahom sarmatskog porekla. Nakon rimskog osvajanja, zatečeno lokalno stanovništvo je, radi lakšeg uvođenja u rimski sistem uprave, bilo organizovano u posebne plemenske zajednice – *civitas peregrinae*. Ove zajednice su u početku bile pod nadzorom rimskih vojskovođa (*praefecti civitatis*), najčešće centuriona legija ili oficira iz auksilijarnih jedinica koje su učestvovali u zaposedanju ovih oblasti. Vremenom, izdvajanjem viših slojeva društva iz redova romanizovane autohtone aristokratije, peregrino stanovništvo dobilo je pravo na samostalnije upravljanje.

Nakon dolaska Rimljana, na tlu današnjeg Srema živele su dve velike zajednice čija se teritorija delimično poklapala sa teritorijom ranijih plemenskih saveza. Plinije Stariji pominje *civitas Sirmiensium et Amantinorum*, koja je organizovana početkom 1. veka n. e. (Plin. n. h. III 149). Ona ne postoji nakon 79. godine kada je Sirmium – najstariji rimski grad na ovom tlu – dobio status rimske kolonije, sa teritori-

KARTA I

AUTOHTONA PLEMENA U

LEGENDA :

LEGIJSKI LOGOR
UTVRDJENJE
UTVRDJENJE
UTVRDJENJE
KULA STRAŽARA
KOLONIJA
MUNICIPIJUM
KOLONIJA

INTRODUCTION

PREDRIMSKO DOBA

KRAJ I veka p.n.e.

150 m
300 m
500 m
1000 m
GRANICE RIMSKOG CARSTVA
GRANICE RIMSKIH PROVINCIJA
RIMSKI putevi

ROMAN CONQUEST OF SREM

Favorable geographic position and strategic importance of fertile area between the rivers Sava and Danube populated by belligerent Balkan tribes and relative proximity of Italy were the main reasons for conquest of present-day Srem and its joining to the Roman Empire already in the end of the 1st century BC. Occupation of future Pannonian territory by the Romans was preceded by dynamic contacts of the Roman merchants and autochthonous tribes as it is confirmed by many archaeological finds. These early contacts resulted in influx of diverse goods, mainly luxurious products of Italic artisans or specially appreciated agricultural products of which olive oil and vine were the most requested. Many Illyrian and Pannonian tribes including Breuci, Amantines, Scordisci, Colapiani, Oseriates, Cornacates inhabited this area in the 1st century BC (Map 1). In the territory between the rivers Tisza and Danube, on the left Danube bank had been settled various barbarian tribes mostly of Sarmatian origin. After the Roman conquest local population was organized in separate tribal units – *civitas peregrinae* in order to be more easily incorporated in the Roman administration system. In the beginning these units were under the control of Roman army commanders (*praefecti civitatis*) usually centurions of the legions or the officers of the auxiliary units, which took part in occupation of these areas. In the course of time and after establishing of higher social classes within the ranks of Romanized autochthonous aristocracy the *peregrini* population got the right to more independent administration.

After the arrival of the Romans in the territory of Srem lived two large communities, which partially overlapped the territories of the earlier tribal alliances. Plinius the Elder mentions *civitas Sirmiensium* and

jom koja je uglavnom pokrivala oblasti nekadašnje zajednice autohtonog življa. Na jugu, *civitas Sirmiensium et Amantinorum* pokriva je teren preko Save, pružajući se na sever do Dunava, između Petrovaradina (*Cusum*) i Banoštora (*Bononia*). Na istoku ga pratimo do Rume, odakle se nastavlja la teritorija druge zajednice, koja je nosila naziv po plemenu Kornakata (*Cornacates*). U njen sastav ulazila su utvrdenja kod Iloka (*Cuccium*) i Sotina (*Cornacum*). *Civitas Scordischorum* obuhvatala je teritoriju oko današnjeg Slankamena (*Acumincum*), sa prostorom istočnog Srema. Ona je bila naseljena Amantinima, autohtonim plemenom koje je ranije bilo organizovano u zajednici sa Sirmiensima. Krajem 1. veka n. e. Amantini su pripojeni civitasu nazvanom po slavnim Skordiscima, nekadašnjim gospodarima dolina Save i Dunava. Na ovom prostoru je početkom 2. veka n. e. formirana kolonija Bassianae (Donji Petrovci),

Amantinorum organized in the beginning of the 1st century AD (Plin. n. h. III 149). It ceased to exist after AD 79 when Sirmium, the earliest Roman town in this region got the status of colony with the territory mostly covering the areas of the former community of the autochthonous population. To the south *civitas Sirmiensium and Amantinorum* included also the territories across the Sava river extending northward to the Danube between Petrovaradin (*Cusum*) and Banoštor (*Bononia*). In the east it extended as far as Ruma whence continued the territory of another community named after the Celtic tribe of Cornacates. It included the fortifications near Ilok (*Cuccium*) and Sotin (*Cornacates*). *Civitas Scordischorum* included the territory around modern Slankamen (*Acumincum*) and the area of eastern Srem. It was inhabited by Amantines, autochthonous tribe which was once organized together with Sirmienses.

Sl. 1. Oktavijan Avgust, 1. v. p. n. e., Muzej grada Novog Sada

Fig. 1. Octavian Augustus, 1st century BC, City Museum of Novi Sad

koja je obuhvatala teritoriju ranije *civitas Scordisorum* – do obale Dunava, a na zapadu se pružala do Jarka (Mirković 1971, 30). (Karta 2)

Rimска osvajanja panonskih plemena započeta su tokom 1. veka p. n. e. Prilikom pohoda na Ilirik, prvi rimski imperator – Oktavijan Avgust – osvojio je 35. godine p. n. e. Sisciju i sa 25 kohorti nastavio pohod ka istoku. Tokom nekoliko ratova sa ilirskim plemenima, između 15. i 9. godine p. n. e., Rimljani uspevaju da pobede Dalmate na jadranskoj obali, kao i Panonce na području između Save i Drave (Vell. Pater. II, 96, 2, 3). Ovim ratovima rukovodio je Tiberije Klaudije Neron, Oktavijanov vojskovodja, pastorak i naslednik carskoga trona. Drugi veliki rat između Rimljana, Dalmata i Pannaca vodio se od 6. do 9. godine n. e. i poznat je kao „bellum Pannonicum” (Vell. Pater. II, 115). Ovim ustankom rukovodile su vođe Desidijata i Breuka, tada najmoćnijih plemena Ilirikuma. Ustanak je, izgleda, najpre buknuo među Desidijatima, u okolini današnjeg Sarajeva, da bi se ubrzo proširio i na Breuke – koji su nastanjivali oblasti zapadno od Sirmiuma (Plin. n. h. III 147). Plinije Stariji navodi i imena ovih poglavica, dvojicu Batona – jednog iz plemena Breuka, a drugog iz Desidijata. Od breučkih vojskovodja pominje se još i Pines. Ubrzo posle prvih pokušaja ustanika da osvoje Sirmium i druge rimske gradove, protiv njih je upućena rimska vojska iz susedne Mezije, najpre pod komandom Cecine Severa, a zatim i Plaucija Silvana. Čuvenu tračku konjicu, koja će se pokazati kao nezamenljiva u ovom ratu, predvodio je rimski saveznik, kralj Trakije Remetalk.

Borbe su se vodile oko Siscije i Sirmiuma, sa velikim gubicima na obe strane. Sirmium se tada prvi put u istorijskim izvorima pominje kao važno rimske uporište u dolini Save. Sukobi su nastavljeni u okolini Volcejskih bara, kod današnjih Vinkovaca, kao i u podnožju Fruške gore (Alma Mons), čije su guste šume pružale utoчиšte pobunjenicima. Ovaj ustanak, zapamćen među Rimljanim, kao jedan

At the end of the 1st century Amantines were joined to the civitas named after the famous Scordisci the one time rulers of the Sava and Danube valleys. In this area in the beginning of the 2nd century AD was established colony Bassianae (Donji Petrovci), which comprised the territory of the earlier *civitas Scordisorum* to the Danube bank and in the west it extended as far as Jarak (Mirković 1971, 30) (Map 2).

Roman conquest of the Pannonian tribes commenced in the 1st century BC. During his campaign in the Illyricum, first Roman emperor Octavian Augustus conquered Siscia in 35 BC and with 25 cohorts continued his campaign eastwards. After waging few wars with Illyrian tribes between 16 BC and 11 BC (15–9) Romans succeeded in defeating Dalmates on the Adriatic coast as well as the Pannonians in the territory between the rivers Sava and Drava (Vell. Pater. II, 96, 2, 3). Commander in these wars was Tiberius Claudius Nero, Octavian's army commander and stepson who later inherited the imperial throne. Second great war between the Romans, Dalmates and Pannonians was fought from 6 to 9 AD and it is known as 'bellum Pannonicum' (Vell. Pater. II, 115). Leaders of this rebellion were the chiefs of the Daesidiates and Breuci the most powerful tribes in the Illyricum in that time. It seems that rebellion started first among the Daesidiates in the vicinity of modern Sarajevo and quickly spread among the Breuci who inhabited areas to the west of Sirmium (Plin.n.h. III 147). Plinius the Elder quotes the names of these chiefs, two Batos, one from the Breuci tribe and the other from the tribe of Daesidiates. Also Pines is mentioned among the leaders of the Breuci. Soon after first attempts of the rebels to conquer Sirmium and other Roman towns the Roman army from the neighboring Moesia was sent against them, first under the command of Caecina Severus and later under Plautius Silvanus. Famous Thracian cavalry, which proved to be essential in this war was under the

od najtežih ratova vođenih tokom ranocarskog perioda, okončao je Tiberije. Ratovao je pune tri godine, sa 15 legija i dodatnim savezničkim snagama, suočavajući se sa brojnim problemima, a posebno u pogledu snabdevanja tako velikog broja jedinica na negostoljubivoj teritoriji. Osnovni razlog neuspeha ustanka, pored neosporne brojčane nadmoći pobunjenika, ležao je, pre svega, u neslozi vođa različitih balkanskih plemena, ali i problemima logističke prirode. Za razliku od dobro organizovane i disciplinovane rimske vojske, ustanci su, pored stradanja na bojištima, trpeli veliku glad i bolestine. Posle iscrpljujućeg rata, dalmatsko-panonska plemena bila su poražena na reci Bosni (*Bathinus*). Konačna faza osvajanja ovog prostora i formiranje provincije Panonije usledili su nakon ugušenja ustanka. Ogromna teritorija nekadašnjeg Ilirika je 10. godine n. e. podeljena na dve manje provincije: Panoniju (*Pannonia*) i Dalmaciju (*Dalmatia*). Panonija je zaposrednuta sa tri legije, koje su bile raspoređene u sledećim logorima: Emona (*Legio XV Apollinaris*), Siscia (*Legio IX Hispana*) i Poetovio (*Legio VIII Augusta*). Upravu nad provincijom Panonijom i komandu nad njenom vojnom posadom dobio je rimski namesnik Iunius Blaesus. Tokom 1. veka namesnik Panonije imao je titulu *legatus Augusti pro praetore* i bio u rangu konzula. Zapovednik u provinciji Gornji Ilirik (*Dalmatia*) bio je P. Cornelius Dolabella.

Panonske legije umešaće se u građanski rat 68–69. godine i zajedno sa mezijskim trupama proglašiti Vespazijana za imperatora. Pobedničkim pohodom na severnu Italiju i porazom Vitelijevih trupa, vojska Ilirikuma osiguraće presto novoj dinastiji rimskih careva – Flavijevcima. U vreme Domicijanovih operacija protiv Dačana (86–89) i potonjih ratova sa germanskim plemenima (*bellum Sueicum et Sarmaticum*), Panonija postaje poprište novih sukoba, a vojna posada aktivno učestvuje u svim događajima na teritoriji Srema (Klemenc 1961, 8, 9).

command of the Roman ally, Thracian king Remetalk.

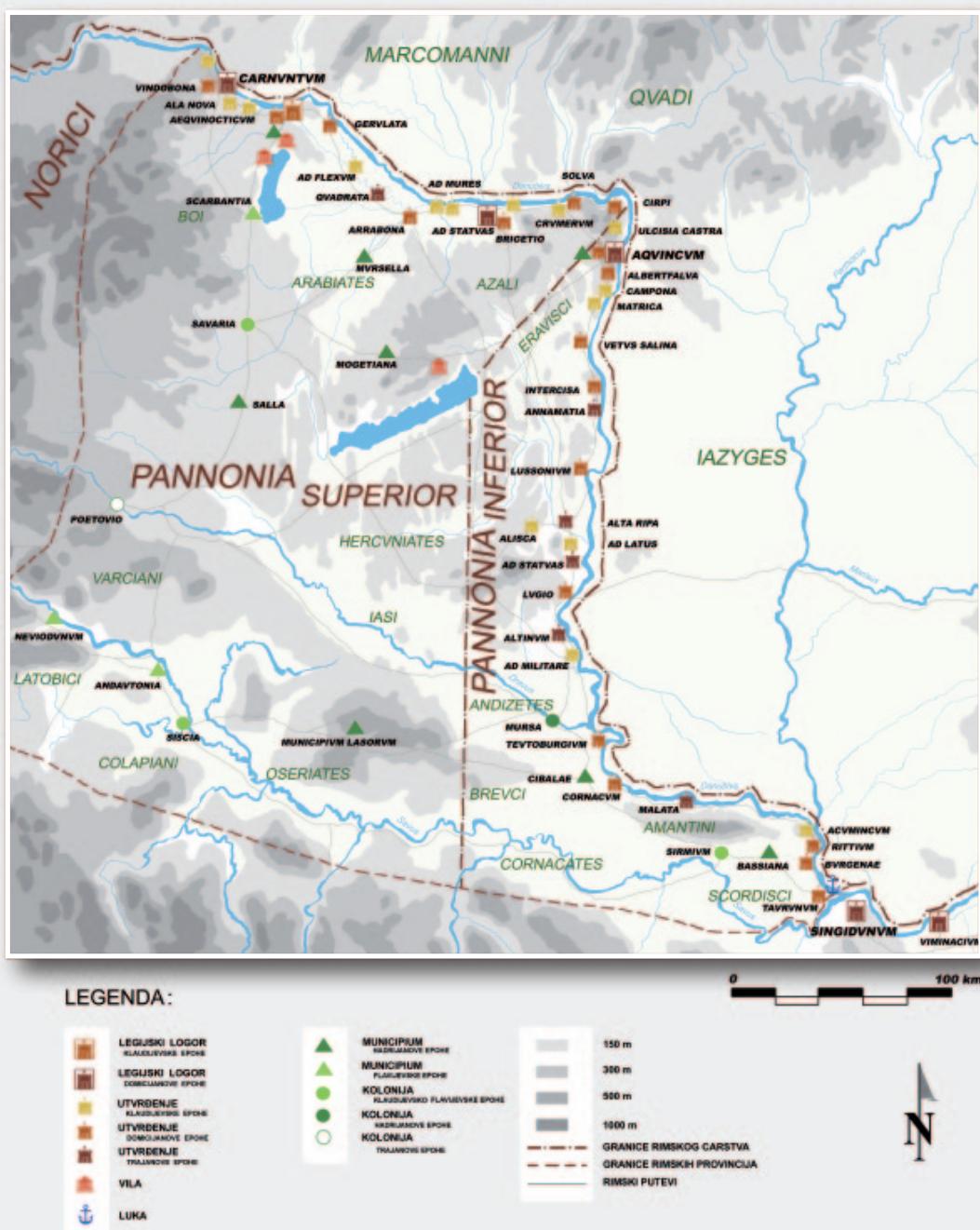
Battles took place in the vicinity of Siscia and Sirmium and both sides suffered great losses. Sirmium was then mentioned for the first time in historical sources as an important Roman stronghold in the Sava valley. Clashes continued in the neighborhood of Volcejske bare near modern town of Vinkovci and at the foothill of Fruška gora (*Alma Mons*) where thick forests provided refuge for the rebels. This rebellion, remembered among the Romans as one of the most difficult wars waged in the early Imperial times, was concluded by Tiberius as Augustus' legate. He had been fighting for three years with 15 legions and additional allied forces facing many problems especially concerning the supply of so many units within inhospitable territory. Main reason for the failure of the rebellion despite prevalence in number of the rebels was primarily in a dissent of the leaders of different Balkan tribes but also in problems of logistic character. In contrast to well-organized and disciplined Roman army the rebels in addition to suffering on the battlefields also suffered from lack of food and from diseases. After the exhausting war Dalmatian and Pannonian tribes were defeated at the Bosna river (*Bathinus*). Final phase of conquest of this area and establishing of the Pannonia province followed after suppressing the rebellion. Vast territory of one time Illyricum was divided into two smaller provinces – Pannonia and Dalmatia in the 10 AD. Pannonia was occupied by three legions stationed in the following camps: Emona (*Legio XV Apollinaris*), Siscia (*Legio IX Hispana*) and Poetovio (*Legio VIII Augusta*). Control over the Pannonia province and command over its army units was entrusted to the Roman governor Iunius Blaesus. Governor of Pannonia had in the 1st century the title *legatus Augusti pro praetore* and was ranked as consul. Commander in the province of Upper Illyricum (*Dalmatia*) was P. Cornelius Dolabella.

Nakon završetka dačkih ratova 107. godine, imperator Marko Ulpije Trajan je, iz strateških razloga, podelio Panoniju na dva dela: Donju Panoniju (*Pannonia Inferior*) na istoku i Gornju Panoniju (*Pannonia Superior*) na zapadu. Na čelu provincija

Pannonian legions got involved in the civil war in AD 68 – 69 and together with Moesian troops proclaimed Vespasian the emperor. Army of Illyricum after victorious campaign to the north Italy and defeat of the Vitelius' troops ensured the throne of

KARTA II

PROVINCIIA PANONIJA I-II veka n. e.

Karta 2. Provincija Panonija, 1–2. v. n. e.

Map 2. Pannonia province, 1st-2nd century AD

KARTA III

SREM U RIMSKO DOBA I-IV veka n.e.

LIMES, PUTEVI I NASELJA

LEGENDA :

	LEGIJSKI LOGOR (CASTRVM)
	UTVRDENJE (CASTEL)
	KONTRAUTVRDENJE
	KULA STRAŽARA
	VILA
	SEDIŠTE FLOTE
	LUKA
	RIMSKI GRAD (COLONIA)
	NASELJE
	ARHEOLOŠKI NALAZI
	STANICA (MVTATIO)

RIMSKI PUTEVI	
	100 m
	200 m
	300 m
	400 m
	500 m

Karta 3. Panonija, kasno rimska doba (3–4. v.)

Map 3. Pannonia, Late Roman period (3rd-4th century AD)

nalazio se legat pretorijanskog i konzularnog ranga. Pod svojom komandom imao je tri legije, locirane u logorima: Brigetio,

the new dynasty of Roman emperors – the Flavians. During Domitian's operations against the Dacians (AD 86 – 89) and en-

Carnuntum i Vindobona. Za vreme boravka imperatora Karakale u Panoniji 214. godine, Brigetio je pripojen Donjoj Panoniji, koja je, zajedno sa dve legije, bila pod upravom legata konzularnog ranga (Fitz 1963, 287). Posle ratova koje je car Marko Aurelije (161–180) vodio sa Markomanima, Kvadima i Jazigima (*bellum Germanicum et bellum Sarmaticum*), Rimljani kolonizuju Panoniju grupama pokorenih Markomana i Kvada, koji će poslužiti kao radna snaga za intenziviranje poljoprivrede i kao „sveža krv” za popunjavanje vojnih jedinica (Pinterović 1978, 58). Tokom ovih ratova, u Panoniju su pristigle još tri legije: II Italica, V Macedonica i III Augusta.

Krajem 3. veka imperator Dioklecijan iz korena reformiše posustalu rimsku državu, iscrpljenu unutrašnjim sukobima, ekonomskom krizom i neprekidnim ratovima na granicama. Uzevši za savladara Maksimijana, kome je, uz titulu drugog avgusta, dodelio zapadni deo Carstva, on preuzima upravu nad prosperitetnijim istokom. Dva avgusta odredila su svoje naslednike sa titulama cezara. Dioklecijan je odabrao Galerija, a Maksimijan Konstanciju Hlora. Popunjavanjem sastava prve tetrarhije, začet je idealan sistem carske vlasti, koji je trebalo da povrati nekadašnju snagu, stabilnost i moć Rima. Ovom prilikom Carstvo je podeljeno na četiri prefekture: Galiju, Orient, Ilirik i Italiju. Njihove prestonice nalazile su se u Trieru, Nikomediji, Sirmiumu i Milatu, dok je večni Rim, vekovni centar Rimske imperije, počeo da gubi primat. Dalja teritorijalna reforma obuhvatala je podelu prefektura na 12 dijaceza, a zatim i na 101 manju provinciju, kojima su upravljali namesnici sa titulom *comesa*. Provincija Panonija podeljena je na četiri manja dela. Na prostoru Gornje Panonije nastale su: Savia – sa sedištem u Siscii, i Pannonia Prima – sa sedištem u Savarii. Na teritoriji Donje Panonije nastale su provincije Pannonia Secunda – sa Sirmiumom kao upravnim centrom, i Valeria – sa sedištem Sopiani (Pinterović 1987, 87) (karta 4). Do nove podele Carstva dolazi u vreme cara

suing wars against the German tribes (*bellum Sueicum and Sarmaticum*) Pannonia became the scene of new conflicts and territory of Srem and its army units took active part in all of these events (Klemenc 1961, 8–9).

After the conclusion of the Dacian wars in AD 107 emperor Marcus Ulpius Traianus divided Pannonia because of the strategic reasons in two parts – Lower Pannonia (*Pannonia Inferior*) in the east and Upper Pannonia (*Pannonia Superior*) in the west. At the head of the province was the legate of praetorial and consular ranking. Under his command he had three legions stationed in the camps Brigetio, Carnuntum and Vindobona. During the stay of emperor Caracalla in Pannonia in AD 214 Brigetio was joined to the Lower Pannonia, which was with two legions under the control of the legate of consular ranking (Fitz 1963, 287). After the wars that Marcus Aurelius (161 – 180) fought against Marcomanni, Quadi and Iaziges (*bellum Germanicum et bellum Sarmaticum*) Romans colonized Pannonia with groups of subdued Marcomanni and Quadi who were to be used as working labor for intensifying agriculture and ‘new blood’ for the military units (Pinterović 1978, 58). During these wars three new legions II Italica, V Macedonica and III Augusta arrived in Pannonia.

At the end of the 3rd century emperor Diocletian reformed thoroughly the weary Roman state worn out by internal conflicts, economic crisis and permanent wars on the frontiers. Taking as co-ruler Maximianus to whom with the title of second augustus he bestowed the western part of the Empire he took control of the more prosperous East. Two augusti nominated their successors with the titles of caesar. Diocletian had chosen Galerius and Maximianus had chosen Constantius Chlorus. Completing the structure of the first Tetrarchy initiated an ideal system of imperial power, which was intended to restore earlier strength, stability and authority of Rome. The Empire was on this occasion divided into four

Teodosija (379–395) kada se nekada jedinstvena imperija deli na Istočno i Zapadno rimske carstvo. Nakon čestih napada i prodora varvarskih plemena, za vreme vladavine imperatora Romula Augustula, Zapadno rimske carstvo definitivno propada 476. godine. Teritorija Sirmiuma je, u više navrata, pripadala jednom ili drugom carstvu, da bi konačno, nakon upada Avara i požara 582. godine, ovaj veliki rimski grad nestao sa istorijske scene. Opeka sa tekstrom na grčkom jeziku svedoči o ovom događaju: „Gospode, pomozi gradu i odbij Avare, spasi Romaniju i onoga koji je ovo napisao“ (sl. 2; Milošević 2001, 206).

Sl. 2. Opeka sa grčkim tekstrom, Sirmium, 6. v., Muzej Srema
Fig. 2. Brick with Greek inscription, Sirmium, 6th century, Museum of Srem

prefectures – Gaul, Orient, Illyricum and Italy. Their capitals were in Trier, Nicomedia, Sirmium and Milan while the eternal Rome, centuries-old center of the Roman Empire started to lose its primacy. Further territorial reform included division of prefectures into 12 dioceses and 101 smaller provinces controlled by legates holding the title of *comes*. Pannonia province was divided into four smaller parts. In the territory of Upper Pannonia were created Savia with center in Siscia and Pannonia Prima with center in Savaria. In the territory of Lower Pannonia were established province Pannonia Secunda with Sirmium as administrative center and Valeria with center in Sopiana (Pinterović 1987, 87) (Map of Pannonia 1st –4th century). The new division of the Empire happened in the time of emperor Theodosius (379 – 395) when once united Empire was divided into Eastern and Western Roman Empire. Western Roman Empire finally came to an end in 476 during the reign of emperor Romulus Augustulus and after frequent attacks and intrusions of the barbarian tribes. Territory of Sirmium on several occasions was part of one or the other Empire and finally after the invasion of the Avars and conflagration in 582 this large Roman town finally disappeared from the historic scene. For this event we have evidence on the brick with engraved Greek inscription, which reads *Oh, Lord, help the town and repulse the Avars, save the Romaioi and the one who wrote this* (Fig. 2; Milošević 2001, 206, p.).

PUTEVI I KOMUNIKACIJE U SREMU

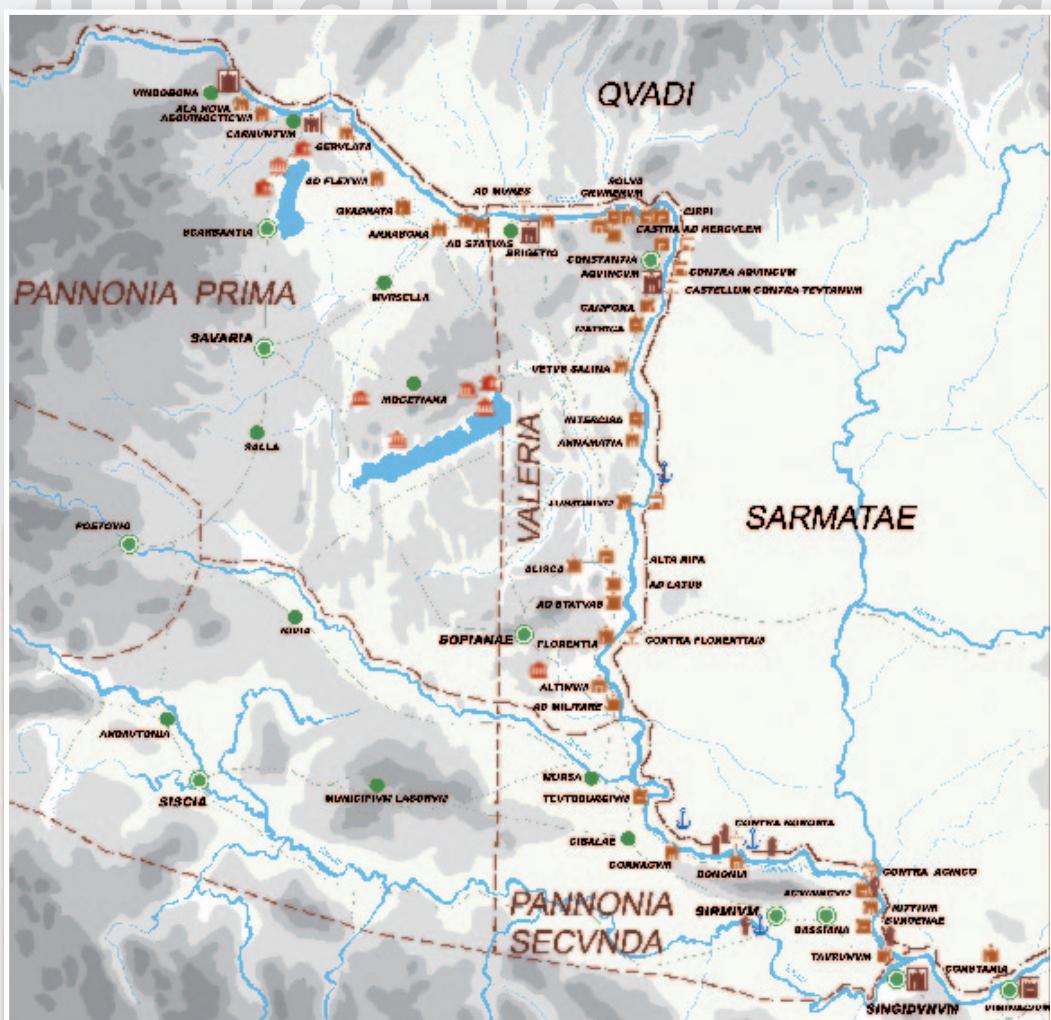
Krajem 1. veka p. n. e. i početkom 1. veka n. e., zbog bržeg transporta rimskih vojnih jedinica ka istoku, snabdevanja hranom, ratnim materijalom i različitom trgovackom robom, pristupilo se rekonstrukciji starih saobraćajnica i gradnji novih. Izgradnja puteva imala je izuzetan značaj za ekonomski razvoj i trgovinu sa stanovništvom pokorenih plemena u novoosnovanim provincijama. Gradnja puteva kroz provinciju

ROMAN ROADS AND COMMUNICATIONS IN SREM

At the end of the 1st century BC and the beginning of the 1st century AD commenced the reconstruction of old communications and construction of the new ones in order to speed up the transport of Roman troops to the east, better supply of food, military equipment and various merchandises. The road construction was of utmost importance for economic development and

KARTA IV

PANONIJA U KASNORIMSKO DOBA III-IV veka n. e.

LEGENDA :

	LEGIJSKI LOGOR (CASTRVM)
	UTVRĐENJE (CASTEL)
	KONTRAUVTVRDENJE
	KULA STRAŽARA
	VILA
	LUKA
	RIMSKI GRAD (COLONIA)
	NASELJE
	4 KM
	8 KM
	12 KM
	16 KM
	GRANICE RIMSKOG GANSTVA
	GRANICE RIMSKIE PROVINCIJE
	RIMSKI putevi

0 100 km

Karta 4. Srem, rimsko doba (1–4. v. n. e.)

Map 4. Srem, Roman period (1st-4th century AD)

Panoniju datira još iz vremena prvih imperatora julijevske dinastije – Oktavijana Augusta i Tiberija (Mócsy Pann. RE. suppl. IX, 655). Najbolji dokaz o tome su pisani

trade with subjugated tribes in the newly established provinces. Road construction through the Pannonia province dates already from the reign of first emperors

podaci sa antičkih karata – itinerariima, kao i sa nalaza kamenih miljokaza duž nekadašnjih trasa rimske puteve. Posebno su značajni natpisi urezani na miljokaze, sa podacima o rastojanjima između naselja i imenima careva za čije su vlade podizani. Najveći broj miljokaza potiče iz vremena dinastije Severa (III vek), za čije vladavine je izgrađeno najviše puteva u današnjem Sremu (karta 2).

Glavnu suvozemnu saobraćajnicu u ovom delu Carstva predstavljao je magistralni put koji je od Akvileje (*Aquileia*) – preko Siska (*Siscia*), Sremske Mitrovice (*Sirmium*) i Beograda (*Singidunum*) – vodio dalje na istok. Druga veza Sirmiuma ka zapadu vodila je preko Vinkovaca (*Cibalae*) i Osijeka (*Murse*) ka Ptuju (*Poetovio*). Zaštitnim iskopavanjima koja su pratila izgradnju autoputa Zagreb–Beograd delimično je ispitana trasa od 1.500 m puta Sirmium–Singidunum, na deonici južno od sadašnje magistrale. Drugi pravac – ka Mursi je, takođe, lociran kod Laćarka (Brukner 1995, 187, pl. 2). Lokalna trasa puta od Sirmiuma ka Banoštoru (*Bononii*), gde se nalazila važna rimska luka na Dunavu, takođe je ispitana 1969. godine. Ona je vodila od severne kapije Sirmiuma, duž akvedukta, prema Mandjelosu, Ležimiru i Fruškoj gori, dolinom potoka Almaš (Milošević 1988, 177). Na trasi puta su, na odgovarajućoj udaljenosti, podizane stанице (*mutatio*) sa konačištima i gospodarstvom. Antički izvori dokumentuju postojanje nekoliko ovakvih stanica od Sirmiuma ka zapadu: *Budalia*, *Martis*, *Spaneta*, *Ulmus* i *Caelena* (Mirković 1971, 30). Stanice na putu ka Basijani i Singidunumu su: *Idimini*, *Altina* i *Noviciana* (Vulić 1939, 68). Trasa puta preko reke Save pružala se do rudničkog naselja *Argentares* i stanice *Genses*, 30 milja od Sirmiuma (Mirković 1971). Građani Sirmiuma imali su posede na suprotnoj obali reke, a veterani imanja ili trgovine (Milošević 2001, 76). Vojni putevi (*viae militares*) povezivali su mnogobrojna rimska utvrđenja na Dunavu, a dovršeni su u doba Nerona (Petrović 1986, 95).

of the Iulian dynasty, Octavian Augustus and Tiberius (Mócsy Pann. RE. suppl. IX, 655). The best evidence for this are written data in preserved antique maps – itineraries and finds of milestones along the former lines of Roman roads. Particularly significant were the inscriptions engraved on milestones with informations concerning the distance between the settlements along the road and with names of emperors in whose reign they were erected. The largest number of milestones dates from the time of Severan dynasty (3rd century) as many roads in present-day Srem had been reconstructed in the period of their rule (Map 2).

Major land communication in this part of the Empire was the main road running from Aquileia via Sisak (*Siscia*), Sremska Mitrovica (*Sirmium*) and Belgrade (*Singidunum*) farther to the east. Another communication from Sirmium to the west run via Vinkovci (*Cibalae*) and Osijek (*Mursa*) towards Ptuj (*Poetovio*). In the course of rescue excavations during the construction of the Zagreb – Belgrade highway the 1500 m long line of the road Sirmium – Singidunum was investigated to the south of the modern highway. Another road towards Mursa has also been located near Laćarak (Brukner 1995, 187, pl.2). Local road from Sirmium to Banoštor (*Bononia*) where was the important Roman harbor on the Danube was also investigated in 1969. This road was running from the north gate of Sirmium along the aqueduct towards Mandjelos, Ležimir and Fruška gora along the valley of Almaš brook (Milošević 1988, 177). The stations (*mutatio*) with lodgings and inns had been constructed at appropriate distance along the road. Antique sources confirm the existence of few such stations from Sirmium towards the west: *Budalia*, *Martis*, *Spaneta*, *Ulmus* and *Caelena* (Mirković 1971, 30). Stations along the road to Basianae and Singidunum are *Idimini*, *Altina* and *Noviciana* (Vulić 1939, 68). The road across the Sava river extends to the mining settlement *Argentares* and the

Ovakav put išao je od Singidunuma, preko Dunava i uzvodno njegovom obalom, sve do Aquincuma. Ovu deonicu, kao i ostale puteve u današnjem Sremu potvrđuju nalazi nekoliko miljokaza iz Sremske Mitrovice, kao i onih iz Crepovca, Laćarka, Banoštora, Neština i Petrovaradina, (Mirković 1971, 85–88).

ORGANIZACIJA RIMSKE VOJSKE

Sve do kraja 2. veka p. n. e. rimska vojska bila je organizovana kao građanska milicija u čiji su sastav mogli da uđu svi punoletni i slobodni rimski građani. Vojska je sakupljana samo u slučaju neposredne ratne opasnosti, najčešće oko marta meseca, i raspušтana početkom jeseni, kada su se vojnici-ratari vraćali na svoja polja i imanja. Svaki od dva rimska konzula je pod svojom komandom imao dve legije, jedinice sastavljene od 4.500 do 6.000 vojnika, uglavnom pešaka. Legije su najpre bile podeljene na manipule i centurije, organizovane u tri bojna reda. Prvi red činili su najmlađi vojnici – hastati; drugi red – principi, teško oklopljeni i najsposobniji; treći red – ulazio je u borbu samo u slučaju preke potrebe, popunjavan iskusnim ali vremešnim trijarsima.

Širenje rimske države po Mediteranu usloviće potrebu za vojnim snagama drugačije strukture – organizovanim po principu stalne i profesionalne vojske. Do reorganizacije rimske vojske dolazi u vreme konzula Gaja Marija (kraj 2. veka p. n. e.), koji uvodi redovnu, plaćenu vojsku. Nju su činile legije na čelu sa komandantima sa činom legata (*legatus legionis*). Legija je sada podeljena na deset kohorti pešadije – sa šest centurija u svakoj, i konjicu organizovanu po alama – konjičkim krilima.

Broj legija varirao je tokom rimske istorije. Krajem Republike, Oktavijan Avgust morao je da raspusti veći deo legija i njihov broj svede na 28, koliko je Rim mogao realno da izdržava. Ubrzo je ovaj broj opao na 25 legija, koliko ih je preostalo posle teškog rimskog poraza u Germaniji.

station *Genses* 30 miles far from Sirmium (Mirković 1971). Sirmium citizens had on the opposite river bank their estates and veterans their property or shops (Milošević 2001, 76). Military roads (*viae militares*) connected numerous Roman fortifications along the Danube and were completed in the time of Nero (Petrović 1986, 95). Such road was running from Singidunum across the Danube and upstream along its bank as far as Aquincum. This road line as well as other roads in the present-day Srem are confirmed by the finds of few milestones from Sremska Mitrovica and those from Crepovac, Laćarak, Banoštor, Neština and Petrovaradin (Mirković 1971, 85–88).

ORGANIZATION OF THE ROMAN ARMY

Until the end of the 2nd century BC the Roman army was organized as public militia and all adult and free Roman citizens could enter the army. The army had been gathered only in case of imminent war threat usually in March and dismissed in the beginning of autumn when soldiers-farmers returned to their fields and estates. Each of two Roman consuls had under his command two legions, units comprising 4500 to 6000 men, mostly foot soldiers. Legions had been at first divided into maniples and centuries organized in three fighting lines. First line consisted of the youngest soldiers – hastati, second of principi who were heavy armored and most competent and third line, which entered the battle only at pressing need consisted of experienced but elderly triarii.

Expansion of the Roman state all over Mediterranean and in the interior of European continent caused the need for military forces organized according to the principles of permanent and professional army. Reorganization of the Roman army was carried out in the time of consul Gaius Marius (end of 2nd century BC) who introduced regular paid army. This army consisted of legions headed by commanders

ji 9. godine n. e. kada su u Teutoburškoj šumi uništene XVII, XVIII i XIX legija. Od Avgusta do Dioklecijana (kraj 3. veka) broj legija narastao je od 25 do 175. Prvobitno, legije su obeležavane samo rednim brojevima, da bi već pred kraj Republike u svom nazivu imale i *cognomen* – ime dobijeno po nekom od bogova (*Apollinaris*, *Herculia*, *Jovia*), vladara (*Augusta*, *Ulpia*) ili vojskovođa (*Valeria*). Neke od legija nazivane su po provincijama u kojima su se borile (*Macedonica*, *Hispana*), a druge su se dičile imenom koje je proizašlo iz njihovog dejstva na bojnom polju – munjevita (*Fulminata*), pobednička (*Victrix*) ili gvozdena (*Ferrata*). Neke od njih dobijale su naziv i prema načinu na koji su nastale. Kognomen *Gemina* ili „blizanačka“ nosile su legije stvorene spajanjem dve legije desetkovane na bojnom polju, a naziv *Adiutrix* ukazivao je na rezervne legije čiji su redovi u vanrednim okolnostima popunjavani mornarima iz flote.

Sl. 3. Pegaz – simbol legije II Adiutrix, žrtvenik, Stara Pazova, Muzej Vojvodine
Fig. 3. Pegasus – symbol of the legion II Adiutrix, altar, Stara Pazova, Museum of Vojvodina

having the rank of legate (*legatus legionis*). Legion was divided into ten cohorts of infantry consisting of six centuries each and cavalry organized in alae – cavalry wings.

The number of legions varied in different periods of Roman history. In the end of Republic, Octavian Augustus had to dismiss most of the legions still existing after long-lasting civil wars and reduced their number to 28 as much as Rome was really able to sustain. This number was rather soon reduced to 25 legions, which remained after heavy Roman defeat in Germany in AD 9 when legions XVII, XVIII and XIX were destroyed in the Teutoburgian forest. From Augustus to Diocletian (end of the 3rd century) number of legions increased from 25 to 175. Legions were initially marked only by ordinal numerals but already by the end of Republic they also got *cognomen* – ‘surname’ given after some of the gods (*Apollinaris*, *Herculia*, *Iovia*), rulers (*Augusta*, *Ulpia*) or military commanders (*Valeria*). Some of the legions were named after the provinces where they fought (*Macedonica*, *Hispana*) and others boasted the names resulting from their activities in the battlefield – lightning (*Fulminata*), victorious (*Victrix*) or iron (*Ferrata*). Some of them got the name according the way they had been established. Cognomen *Gemina* or ‘Twin’ had legions made by merging the soldiers of two legions decimated in the battles and name *Adiutrix* indicated the reserve legions, which in situations of emergency were supplemented with the sailors from the fleet.

Each legion had its own standard most often the sign of Zodiac related to the moment of its establishing or some other symbol. Thus the emblem of the Pannonian legion II Adiutrix whose units had been assigned also in the region of Srem was the winged horse – Pegasus represented on the lateral sides of an altar from Stara Pazova (Fig. 3). It is not entirely clear how the legion II Adiutrix got Pegasus as its symbol. One of the explanations is that origin of the legion should be related to the 7th

Svaka legija imala je i svoja znamenja, najčešće zodijački znak vezan za trenutak njenog osnivanja ili neki drugi simbol. Tako je znak panonske legije II Adiutrix, čiji su odredi bili raspoređeni i na tlu Sremu, bio krilati konj – Pegaz, prikazan na bočnim stranama žrtvenika iz Stare Pazove (sl. 3). Nije potpuno jasno kako je legija II Adiutrix dobila Pegaza za simbol. Jedno od objašnjenja jeste to da nastanak legije treba vezati za 7. mart kada se ova kostelacija kao *equus Gorgoneus* javlja na nebu. Međutim, poznato je da se ova legija, nastala retrutovanjem mornara ravnoske flote 70. godine, za vreme građanskog rata koji izbija nakon Neronove smrti borila na strani Vespazijana. Kako on u svoj pobednički pohod na carski tron kreće iz Aleksandrije, gde ga trupe na Istoku prvi put proglašavaju imperatorom, legija II Adiutrix mogla je dobiti, pored počasnog epiteta *pia fidelis* (pobožna i verna), i simbol pobeđe flavijevske dinastije – istočnog konja ili Pegaza (Parker, 1992, 106).

Među vojnim insignijama najpre se, ipak, moraju izdvojiti akvile (*aquila*) ili zlatni bojni orlovi, koji su bili oznaka legija i koji su sa najvećom pažnjom čuvani u riznicama garnizonskih svetilišta. Njihov gubitak u ratu predstavlja je najveću sramotu koju je vojska mogla da doživi. Pored akvile, legija je nosila i lik vladajućeg cara (*imago*), a postojali su i znaci koji su obeležavali pojedine delove legija (*signum, vexillum*). Ova znamenja nosili su akviliferi, imaginiferi i signiferi, iskusni vojnici i oficiri po rangu, čija je hrabrost i postojanost već bila dokazana u borbi. Na hijerarhijskoj lestvici legije najviši položaj imao je glavnokomandujući legat (*legatus legionis*), koga je iz redova senatora imenovao najčešće sam imperator. Njegovi pomagači i članovi štaba bila su šestorica vojnih tribuna, najčešće mladići iz dobrostojećih porodica koji su sticali neophodna iskustva u vojnoj službi pripremajući se za dalju političku karijeru. Ispod tribuna nalazili su se *centurioni* – profesionalni oficiri koji su do čina dolazili aktivnijim radom u trupama i stalnim dokazivanjem tokom

of March when this constellation as *equus Gorgoneus* is visible in the sky. However, it is known that this legion raised from the marines of the Ravenna fleet in AD 70 fought on the side of Vespasian in the civil war breaking out after Nero's death. As he started his victorious battle for the imperial throne from Alexandria where he was for the first time proclaimed Emperor by the troops in the East the legion II Adiutrix could have got besides honorary epithet *pia fidelis* (pious and loyal) also the symbol of the victory of the Flavian dynasty – eastern horse or Pegasus.

Among the military insignia first, however, should be distinguished aquilae or golden battle eagles, which were the signs of legions and were kept with utmost care in the treasures of the garrison shrines. Their loss in the war was considered as the greatest humiliation that army could experience. In addition to aquila legion could have carried the image of deified emperor (*imago*) and there were also emblems depicting certain parts of the legions (*signum, vexillum*). These insignia had been carried by aquiliferi, imaginiferi and signiferi, experienced soldiers and ranking officers whose courage and reliability had already been proved in battles. Highest position on the hierarchical ladder of the legion had commanding legate (*legatus legionis*) who was usually appointed by emperor himself from the order of senators. His assistants and members of the staff were six military tribunes, usually young men from well-off families who were gaining necessary experience in the military service preparing for the future political career. Under the tribunes were centurions – professional officers who reached their ranks by more active work with the troops and permanent distinguishing in the service. They differed from others soldiers in line by their helmets with transversally placed plume and centurion's staff used for issuing orders but frequently also for punishing undisciplined legionaries. Highest in ranking among centurions was the commander of

službe. Od ostalih vojnika u stroju razlikovali su se po šlemovima sa popreko postavljenom perjanicom i po centurionskoj palici, koja je služila za izdavanje komandi, a često i za kažnjavanje nedisciplinovanih legionara. Najviši položaj među *centurionima* imao je komandant elitne prve kohorte – primipil (*primus pilus*). Da je čin primipila bio posebno cenjen, svedoči i podatak o tome da je ovim centurionima mogla biti dodeljena i uloga upravnika logora (*praefectus castrorum*), pa čak i uprava nad osvojenim oblastima.

Vojna služba legionara trajala je 25 godina. Oni su imali tri puta veću platu od vojnika u pomoćnim trupama (*auxilia*) koji su služili u istom roku. Nakon aktivne službe, odnosno časnog otpuštanja iz vojske (*honesta misione*), vojniku je na osnovu carskog ukaza sledovala dodata odgovarajućeg zemljišnog poseda i novčana nagrada. Pripadnici konjičkih i pešadijskih auksiliarnih jedinica koji nisu bili rođeni kao rimski građani tom prilikom dobijali su rimske građanske pravo (*civitas romanorum*), koje se moglo preneti i na buduće naslednike. Ovo se potvrđivalo izdavanjem posebnih dokumenata – diploma. Originalni tekst carske odluke kojom su potvrđivana vojnička prava ispisivan je na bronzanim tablicama istaknutim na javnim mestima u Rimu (Hram Minerve, Hram božanskog Avgusta). Vojnicima pomoćnih jedinica ove diplome izdavane su od sredine 1. do kraja 2. veka, veteranima flote do sredine 3. veka, a pretorijancima i veteranima gradskih kohorti do početka 4. veka. Legionarima su izdavane samo u izuzetnim slučajevima, na primer: pripadnici flote regrutovani u tada osnovane legije I i II Adiutrix dobili su ih 68. i 70. godine.

Diploma se sastoji od dve bronzone ploče, na tri mesta spojene alkama i žicom, sa pečatom utiskivanim u posebno ležište. Na prvoj strani obično se navodio tekst carske odluke, sa imenom imperatora i svim njegovim titulama; sledio je spisak vojnih jedinica čiji se pripadnici nagrađuju, podaci o provinciji i imena konzula, podaci o vojni-

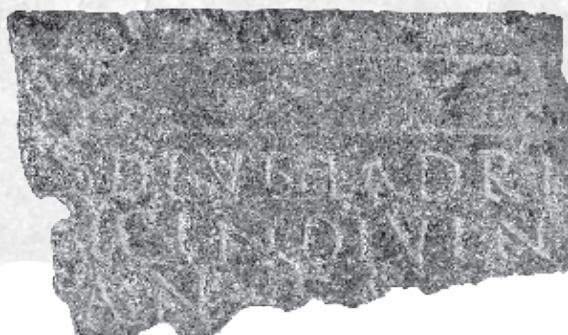
elite first cohort – primipilus (*primus pilus*). That the rank of primipilus was particularly appreciated is confirmed by the fact that these centurions could have been appointed as commanders of camps (*praefectus castrorum*) and they could even govern the conquered regions.

Military service of legionaries lasted for 25 years. They had three times larger salary than the soldiers in the auxiliary troops (*auxilia*) who served for the same period of time. After completing 20 years of active service legionaries served another five years on less demanding positions in army or provincial administration. After honorary dismissal from the army (*honesta misione*) and according to the imperial edict the appropriate land estate and monetary prize were assigned to them. At the same time members of cavalry or infantry auxiliary units who had not been born as Roman citizens were given the Roman citizenship (*civitas romanorum*), which they could also transfer to the future heirs. This was confirmed by issuing special documents – diplomas. The original text of imperial decree confirming the soldiers' rights had been written on bronze plates posted at public places in Rome (Temple of Minerva, Temple of Divus Augustus). These diplomas had been issued from the middle of the 1st to the end of the 2nd century to the soldiers of auxiliary units, to the veterans of the fleet until the middle of the 3rd century and to the praetorians and veterans of urban cohorts until the beginning of the 4th century. Legionaries got such diplomas only exceptionally, for instance in AD 68 and 70 when they were awarded to the members of the fleet recruited in then established legions I and II Adiutrix.

Diploma consists of two bronze plates joined by rings and wire at three spots with a stamp impressed in special setting. On the first page was usually quoted the text of imperial decree with name of the emperor and all his titles. Then follows the list of military units from which the soldiers are rewarded, data about the prov-

ku i njegovoj karijeri, porodici i zavičaju. Na poslednjoj strani navođena su imena svedoka (najčešće sedam ili više), sa pečatom i mestom gde se u Rimu čuva original car-skog ukaza. Tekst diplome dvaput je ispisivan – na sve četiri strane ploče, ali je veći značaj imao onaj sa unutrašnje strane. Rimske vojne diplome pružaju važne informacije o kretanju i boravku različitih vojnih jedinica u pojedinim regionima, i to u prilično preciznim vremenskim okvirima.

Nalazi diploma sa jugoistočnog dela provincije Panonije imaju posebnu vrednost zbog podatka o ranoj mobilizaciji lokalnog stanovništva nakon panonskog ustanka – početkom 1. veka n. e. Iz dela diplome (očuvane dimenzije 18,1 x 15,1 cm) nađene na lokalitetu Bijela crkva kod Rače saznajemo da je ovaj dokument u doba imperatora Klaudija – 54. godine – izdat autohtonom stanovniku, kornakatu Dasesu Dasmenu (Brunšmid 1896/7,2;

Sl. 4. Vojnička diploma, Sirmium, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 4. Military diploma, Sirmium, 1st century AD, Museum of Srem

CIL XVI, 2; Mócsy 1959, 263). Na diplomu iz 73. godine, nađenoj u selu Krneševci (CIL XVI; Mócsy 1959, 262), kao zavičaj vojnika spominje se Sirmium. Ovo potvrđuje činjenicu da je Sirmium imao status kolonije, odnosno samostalnog rimskog grada već u doba flajevske dinastije (druga polovina 1. veka). Na osnovu podataka iz diploma nađenih u Tokodu i Tolni u današnjoj Mađarskoj (Radnoti–Barkóczi 1951, 200), izdatih između 110. i 148. godine, sazna-jemo o boravku pojedinih vojnih jedinica u

ince and names of consuls and then facts about the soldier and his career, family and homeland. On the back side were quoted the names of witnesses, usually seven or more, with stamp and quoted place in Rome where the original of imperial decree is housed. Text of the diploma was inscribed twice on all four sides of the plates but of greater significance was the one on the inside. Roman military diplomas provide important informations about transfer and stay of different army units in certain regions and also within considerably precise chronological frameworks.

Finds of the diplomas from the south-eastern part of the Pannonia province are of exceptional importance because of information about early recruitment of local population after the Pannonian rebellion in the beginning of the 1st century. Thus, from a fragment of diploma (preserved dimensions are 18.1 x 15.1 cm) found at the site Bijela crkva near Rača we got to know that this document was issued to the local resident Dases Dasmenus from the Cornacates tribe in the time of emperor Claudius, in AD 54 (Brunšmid 1896/7,2; CIL XVI, 2; Mócsy 1959, 263). On the diploma found in the village Krneševci dated in AD 73 (CIL XVI; Mócsy 1959, 262) Sirmium is mentioned as hometown of the soldier. This confirms that Sirmium had the status of colony, an independent Roman town, already in the time of the Flavian dynasty (second half of the 1st century). On the basis of the data from diplomas found in Tokod and Tolna (Radnoti–Barkóczi 1951, 200) in present-day Hungary, issued between AD 110 and 148 we got to know which military units had been stationed in that period in certain fortifications in the territory of Srem, in Stari Slankamen – Cohors V Gallorum and cohors I Campanorum voluntariarum, in Surduk – ala I Augusta Ityraeorum sagittariorum, in Banovci – cohors I Thracum civium Romanorum. Even the smallest parts of these diplomas like the fragment recently discovered in Sremska Mitrovica (Fig. 4) are important documents, which

RIMSKA VOJSKA U SRMU

nekim utvrđenjima na teritoriji Srema: Stari Slankamen – *cohors V Gallorum* i *cohors I Campanorum voluntiarum*, Surduk – *ala I Augusta Ityraeorum sagittariorum*, Banovci – *cohors I Thracum civium Romanorum*. I najmanji delovi ovih diploma, poput fragmenta nedavno otkrivenog u Sremskoj Mitrovici (sl. 4), predstavljaju važne dokumente kojima se upotpunjaju naša saznanja o vojnoj istoriji dunavskog limesa.

Pomoćne trupe bile su sastavljene od tri vrste jedinica: konjičkih eskadrona (*alae*), pešadijskih (*cohortes*) i mešovitih kohorti (*cohortes equitatae*). U početku su ove jedinice formirane od pokorenih plemena iz provincija ili posebno angažovanih plaćenika koji su se borili tradicionalnim tehnikama borbe i specifičnim naoružanjem. Auksilijarni vojnici vremenom dobijaju rimsko građansko pravo i nestaje razlika u opremanju i organizaciji pomoćnih trupa i redovne vojske u legijama.

Ale su dobine naziv po tradicionalnoj krilnoj poziciji konjice. Sa bočnih položaja konjica je brzim akcijama mogla bitno da utiče na ofanzivne ili defanzivne operacije (Webster 1969, 146). Ove jedinice, kojima je komandovao prefekt (*praefectus*), najpre su brojale oko 500 ljudi (*qungenariae*), ali su kasnije postali poznati i odredi udvostručene snage (*milliaria*). Ale su bile podeljene na turme (*turmae*), koje je predvodio dekurion, sa oko 30 konjanika u svakoj. One su imale svoju zastavu (*vexillum*), a turme zaseban znak (*signum*). Konjanici su bili naoružani kopljem i dugim mačem (*spatha*). Za zaštitu tela koristili su ljuspasti ili karičasti oklop i okrugli štit, a na glavi šlemove od bronce ili gvožđa sa naglašenim vratobranom, koji je nekad pokrivao i ramena jahača.

U grupu auksilijarnih jedinica spadala je i pešadija u kohortama od 500 ili 1.000 ljudi, na čijem je čelu stajao oficir *praefectus cohortis*. Pomoćne kohorte su, kao i legije, bile podeljene na centurije sa manje od 100 ratnika, kojima je komandovao *centurion*.

U sklopu rimske vojske postojali su i mešoviti pomoćni odredi sastavljeni od

add to our knowledge about the military history of the Danube limes.

Auxiliary troops consisted of three types of units: cavalry regiments (*alae*), infantry cohorts (*cohortes*) and mixed units (*cohortes equitatae*). In the beginning these units had been constituted of subjugated tribes from the provinces or of specially hired mercenaries who fought using traditional techniques and distinctive weaponry. In the course of time soldiers in the auxiliary troops got Roman citizenship and the difference between the equipment and organization of auxiliary troops and regular army in the legions disappeared.

Alae owe their name to the traditional wing position of the cavalry in relation to the main body of fighting forces in the center. From such lateral position swift actions of cavalry could have decisive impact on offensive and defensive operations (Webster 1969, 146). These units commanded by the prefect (*praefectus*) consisted at first of 500 men (*qungenariae*) but later were also known the units of double that size (*milliaria*). Alae were divided into turmae of around 30 cavalrymen each commanded by decurion. Alae had their standard (*vexillum*) and turmae had special emblem (*signum*). Cavalrymen were usually armed with spear and long sword (*spatha*). For the protection of the body they used scale or mail armor and circular shield and on the head they had helmets of bronze or iron with prominent neck-guard, which sometimes covered also the shoulders of the soldier.

In the auxiliary troops was also included infantry in cohorts of 500 or 1000 soldiers and their commander was an officer known as *praefectus cohortis*. Auxiliary cohorts were as in the legions also divided into centuries with slightly less than 100 men each and commanded by centurion.

There were also cavalry cohorts (*cohortes equitatae*) – combined auxiliary units consisting of infantry and cavalry or cavalry-men-archers. These units were indispens-

ROMAN ARMY IN SREM

pešadije i konjice ili konjanika-strelaca (*cohors equitatae*). Ove trupe bile su nezamenljivi deo rimskih vojnih snaga u pograničnim delovima provincija. U ratnim okršajima *cohortes equitatae* borile su se uporedno sa legijskom konjicom, ali i kao pešadija, ukoliko se ukazala potreba. U mirnim periodima ove trupe održavale su red u gradovima, patrolirale okolinom, pratile karavane i nadgledale bezbednost saobraćaja duž kopnenih i rečnih puteva. U konjičke kohorte primani su regruti sa odličnim psiho-fizičkim osobinama, ali njihova visina nije zadovoljavala standard za prijem u elitnije ale (6 rimskih stopa ili 1,78 m). Takvu konjaničku jedinicu su u doba carstva činile tri četvrtine pešaka i jedna četvrtina konjanika. Delile su se na veće kohorte – sa oko 800 pešaka i 240 konjanika (*cohors milliariae*), i one manje (*cohors quingenariae*) – sa oko 480 pešaka i 120 konjanika (Davies 1989, 141).

RIMSKA VOJSKA U SREMU

Na osnovu podataka iz vojnih diploma saznajemo da su prve vojne jedinice u današnjem Sremu bile stacionirane na strateškim položajima duž kopnenih saobraćajnica i u utvrđenjima podignutim na obalama Save i Dunava (Dušanić 1978, 461). Vojska je, osim za osvajanje

Sl. 5. Imperator Prob, 3. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 5. Emperor Probus, 3rd century AD, Museum of Vojvodina

able components of the Roman army forces in the frontier zones of the provinces. In the battles cohortes equitatae fought along with legionary cavalry but also as foot soldiers if it was necessary. In the periods of peace these troops maintained the order in towns, patrolled the surroundings, guarded caravans and supervised security of traffic along the land and water ways. In the cavalry cohorts had been recruited the soldiers with excellent psycho-physical characteristics for cavalry service but whose height was not up to the standards for recruitment in the more elite alae (6 Roman feet or 1.78 m). Such cavalry unit in the Imperial times consisted of three quarters of foot soldiers and one quarter of cavalrymen. There were larger cohorts with around 800 foot soldiers and 240 cavalrymen (*cohors milliariae*) and smaller ones (*cohors quingenariae*) with around 480 foot soldiers and 120 cavalrymen (Davies 1989, 141).

ROMAN ARMY IN SREM

According to the data from military diplomas we know that first army units in modern Srem had been stationed at strategic locations along the land traffic arteries and in the fortifications built on the banks of the rivers Sava and Danube (Dušanić 1978, 461). Army had been used except for conquering new territories, defending the frontiers from foreign enemies and in the internal strives of civil wars also for construction of land communications and guarding of waterways and for building enterprises and agricultural activities. Roman army is in fact responsible for construction of roads, fortifications and most of public buildings in the Srem territory (aqueducts, harbors, thermae, hippodromes, bridges). Historical sources suggest that Roman soldiers even killed emperor Probus (Fig. 5) because he exposed them to great efforts in the process of planting and tending vine on the slopes of Fruška gora (Eutrop.VIII, 17; Milošević 2001, 198).

novih teritorija i odbranu granica Carstva od spoljašnjih neprijatelja i čestih previranja tokom građanskih ratova, korišćena za gradnju kopnenih i održavanje vodenih puteva, te za građevinske i poljoprivredne radove. Za izgradnju puteva, utvrđenja, kao i za većinu javnih građevina na tlu Srema (akvedukti, pristaništa, terme, hipodromi, mostovi) zaslužna je upravo rimска vojska. Istoriski izvori navode da su rimski vojnici ubili imperatora Proba (sl. 5) koji ih je primorao na velike i naporne radove – sađenje i kultivisanje vinove loze na padinama Fruške gore (Eutrop. VIII, 17; Milošević 2001, 198).

Na oko 100 milja dugačkoj liniji dunavskog limesa i u utvrđenjima u unutrašnjosti sadašnjeg Srema bio je raspoređen veći broj legijskih odreda i pomoćnih rimske trupa, koje je u 2. i 3. veku činilo oko 3.500 ljudi, ne računajući jedinice koje je poseđovala flota. Prema nekim proračunima, ovaj broj je višestruko uvećan u 4. veku kada je na ovim prostorima boravilo oko 9.000 rimskih vojnika koji su patrolirali duž dunavske granice (Petrović 1995, 14–15).

Na području jugoistočnog dela provincije Donje Panonije potvrđeno je prisustvo sledećih legija:

Legio II Adiutrix pia fidelis. Formirao ju je car Vespazijan 7. marta 70. godine. Ona je sakupljena od vojnika ravenske flote, koja je stala na njegovu stranu za vreme građanskog rata. U znak sećanja na vernost ukazanu caru, imenu ove legije priključuje se epitet *pia fidelis* – pobožna i verna. Zbog opštег stanja na dunavskom limesu tokom 86. godine, legija II Adiutrix priključena je savezu podunavskih legija. Tokom ratnih operacija na Dunavu, njen privremeni logor mogao se nalaziti kod Dobrinaca, gde je delimično istražena fortifikacija većih razmera (Ljubić 1883, 65; Dušanić 1967, 214). O ranom boravku pojedinih jedinica ove legije u jugoistočnom delu provincije Donje Panonije saznajemo na osnovu natpisa iz Sirmiuma, iz vremena imperatora Domicijana (Mirković 1962, 330). Natpisima iz 3. veka pripadaju: spomenik Aurelija Januarija

Large number of legions and auxiliary Roman troops had been deployed along 100 miles long Danube limes and in the fortifications in the interior of Srem. It is estimated that in the 2nd and 3rd century there were around 3500 men not including the units of the fleet. According to some calculations this number was significantly multiplied in the 4th century when 9000 Roman soldiers were stationed in this area and patrolled the Danube frontier (Petrović 1995, 14–15).

In the area of the southeastern part of the Lower Pannonia province has been confirmed the presence of the following legions:

Legio II Adiutrix pia fidelis – established by emperor Vespasian on the 7th of March AD 70. It was assembled from the soldiers of the Ravenna fleet which took his side in the civil war. The epithet *pia fidelis* – pious and loyal, was added to the name of this legion as mark of remembrance of the loyalty shown to the emperor. Because of the general situation at the Danube limes in AD 86, legion II Adiutrix was added to the group of the Danubian legions. Its temporary camp during war operations on the Danube could have been near Dobrinci where a fortification of rather large size was partially investigated (Ljubić 1883, 65; Dušanić 1967, 214). About early presence of some units of this legion in the southeastern part of the Lower Pannonia province we are informed by the inscription from Sirmium from the time of emperor Domitian (Mirković 1962, 330). From the 3rd century date the monument of Aurelius Ianuarius from Basianae (Dušanić 1968, 87) and monument from Šimanovci with the name of the legionary Elius Celsinus. On the monument from Stara Pazova dated by the name of consul in AD 207 is mentioned Aurelius Super, veteran of the legion II Adiutrix. Segments of the legion stationed in this part of the province took part besides war operations also in construction of various military and civilian structures. Except on inscriptions on

iz Basijane (Dušanić 1968, 87) i spomenik iz Šimanovaca – sa imenom legionara Elija Celzina. Na spomeniku iz Stare Pazove, datiranom na osnovu imena konzula u 207. godinu, pominje se Aurelije Super, veteran legije II Adiutrix. Delovi legije koji su boravili u ovoj provinciji su, osim u ratnim operacijama, učestvovali u gradnji različitih vojnih i civilnih objekata. Osim na natpisima sa nadgrobnih spomenika i žrtvenika, dugi boravak legije na ovoj teritoriji prati se na osnovu nalaza opeka sa pečatima nađenim u Mursi (Pinterović 1978, 47), Bassiani i Sirmiumu (Milošević A. 1971, 96, 4–6).

Legio I Adiutrix. Pojedini odredi ove legije su u doba Domicijana, tokom njegovih ratova protiv Dačana, Sveba i Sarmata, boravili u jugoistočnom delu Panonije. Njeno prisustvo potvrđuje nalaz žrtvenika koji je Jupiteru posvetio rimski vojnik Kvint Sabinije Maksim 85. ili 86. godine (Mirković 1971, 63, br. 122). Jedna opeka sa pečatom ove legije nađena u Sirmiumu navodi na zaključak o njenom mogućem prisustvu u ovom delu Panonije (Milošević A. 1971, 96, br. 1, 2).

Legio V Iovia. Osnovao ju je Dioklecijan 296. godine, sa sedištem u provinciji *Pannonia Secunda* (Ritterling, Legio, RE XII 1924). Prefekt legije (*castrum Burgenae praefectus legionis quintae Ioviae Burgenas*) imao je sedište u Burgenama, kod današnjih Novih Banovaca (Dušanić 1968, 91; Nott. dign. occc. XXXII, 46.) Posada u Onagrinumu bila je sastavljena od vojnika legije V Iovia i VI Herculia. U vreme osnivanja ona je smeštena u Bononii, a kasnije je podeljena na dva odreda po 10 kohorti i raspoređena u utvrđenjima u Burgenama i Bononii. Tokom prve decenije 4. veka garnizon u Burgenama držao je odbranu dunavskog limesa – od današnjeg Beograda do Banoštora. U Burgenama je bilo stacionirano 3.000 vojnika. Na prelazu iz 4. veka u 5. vek legija je zaposedala tri utvrđenja: Begeč (*Onagrinum*), Banoštor (*Bononia*) i Novi Banovci (*Burgenae*).

Legio VI Herculia. Osnovana je za vreme Dioklecijana, zajedno sa legijom V Iovia. Na osnovu pečata na opekama

funerary monuments and altars long stay of the legion in this area is confirmed by the bricks with stamps found in Mursa (Pinterović 1978, 47), Bassiana and Sirmium (Milošević A. 1971, 96, 4–6).

Legio I Adiutrix – some units of this legion stayed in the southeastern part of Pannonia in the time of Domitian, during his wars against the Dacians, Swabians and Sarmatians. Its presence is confirmed by the altar dedicated to Jupiter by Roman soldier Quintus Sabinus Maximus in AD 85 or 86 (Mirković 1971, 63, no. 122). One brick with the stamp of this legion found in Sirmium also indicates its possible presence in this part of Pannonia (Milošević A. 1971, 96, no. 1, 2).

Legio V Iovia – was established by Diocletian in AD 296 and it was stationed in the province *Pannonia Secunda* (Ritterling, Legio, RE XII (1924) 1956). Prefect of the legion (*castrum Burgenae praefectus legionis quintae Ioviae Burgenas*) had the headquarters in Burgenae near Novi Banovci (Dušanić 1968, 91; Nott. dign. occc. XXXII, 46.). Garrison in Onagrinum consisted of the soldiers from the legions V Iovia and VI Herculia. In the time of its constitution it was stationed in Bononia and later it was divided in two units consisting of 10 cohorts each and stationed in fortifications in Burgenae and Bononia. Garrison in Burgenae defended the Danube limes from Belgrade to Banoštor in the first decade of the 4th century. There were 3000 soldiers stationed at Burgenae. At the transition from the 4th to the 5th century this legion occupied three fortifications – Begeč (*Onagrinum*), Banoštor (*Bononia*) and Novi Banovci (*Burgenae*).

Legio VI Herculia – was established also in the time of Diocletian together with legion V Iovia. According to the stamps on bricks mentioning this legion we know that some of its units stayed periodically in Čerević, Rakovac and Onagrinum (Dušanić M. 1988, 85) and probably also at Banoštor. In the end of the 4th century the legion was stationed in Teutoburgium

POMOĆNE TRUPE

sa žigom ove legije saznajemo da su pojedini njeni odredi povremeno boravili u Čereviću, Rakovcu i Onagrinumu (Dušanić M. 1988, 85), a verovatno i u Banoštoru. Krajem 4. veka legija je stacionirana u Teutoburgiumu kod Dalja (Nott. dign. occ. XXXII, 47), a neki odredi su, zajedno sa delovima legije V Iovia, povremeno boravili i u Onagrinumu (Nott. dign. occ. XXXII, 48; Dušanić 1968, 90). Opeke sa žigom ove legije datuju se od kraja 3. do kraja 4. veka (Milošević A. 1971, 96, br. 28–32). Više varijanti pečata sa imenom ove legije na opekama nađenim širom Srema ukazuju na njenu intenzivnu građevinsku delatnost na ovom tlu.

Na pečatima opeka iz Zemuna i Sirmiuma naznačena je legija VII Claudia – koja je, verovatno, od 65. godine boravila u G. Meziji zbog ratova Domicijana sa varvanskim plemenima; na opekama iz Novih Banovaca (*Burgenae*) nalaze se pečati legije III Flavia – koja u doba Marka Aurelija biva premeštena u Aquincum, kada legija II Adiutrix sa Lucijom Verom biva angažovana na istoku. Legije su imale i svoje jedinice za proizvodnju opeke, koje su se bavile i građevinskom delatnošću. Takve ciglane postojale su u Mursi (Osijeku) u doba Hadrijana i Atonina Pija (Pinterović 1978, 123).

POMOĆNE TRUPE

O boravku pojedinih pomoćnih rimske trupa na tlu Srema uglavnom saznajemo na osnovu natpisa sa vojnih diploma, nadgrobnih i zavetnih spomenika, a ređe na osnovu natpisa zatečenih na naoružanju i u pisanim izvorima. Danas raspolaćemo sa podacima o prisustvu sledećih jedinica:

Ala I Augusta Ityraeorum sagittariorum. Ova konjička jedinica bila je sastavljena od sirijskih strelaca. Od vremena Klaudija nalazila se u Araboni, da bi se početkom 2. veka zatekla u okolini Akvinuma. Za vreme Trajanovih ratova odavde je premeštena u Dakiju (CIL XVI 57), a jedan njen deo je kasnije činio posadu utvrđenja kod Surduka (*Rittium*).

near Dalj (Nott.dign.occ. XXXII, 47) and some units stayed from time to time also in Onagrinum (Begeč) together with segments of the legion V Iovia (Nott.dign. occ. XXXII, 48; Dušanić 1968, 90). Bricks with the stamp of this legion are dated from the end of 3rd to the end of 4th century (Milošević A. 1971, 96, no. 28–32). Many variants of stamps with the name of this legion found on the bricks throughout Srem suggest its intensive building activity in this area.

On the brick stamps from Zemun and Sirmium are denoted legion VII Claudia, which probably stayed in Upper Moesia from AD 65 because of the wars of Domitian against barbarian tribes. There are also bricks from Novi Banovci (*Burgenae*) with stamps of the legion III Flavia, which was in the reign of Marcus Aurelius transferred to Aquincum in the time when the legion II Adiutrix was engaged with Lucius Verus in the east. Legions also had their own brick-making units, which were engaged in production of bricks as well as in the building activities. Such brick plants are confirmed in Osijek in the time of Hadrian and Antoninus Pius (Pinterović 1978, 123).

AUXILIARY TROOPS

We know about stay of certain auxiliary Roman troops in the territory of Srem mostly from the inscriptions on military diplomas, funerary and votive monuments and occasionally from the inscriptions on the weaponry and data in the written sources. At present we have information about the presence of the following units:

Ala I Augusta Ityraeorum sagitariorum, cavalry unit consisting of the Syrian archers was from the time of Claudius in Arabona and in the beginning of the 2nd century it was confirmed in the vicinity of Aquincum. From there it was transferred during Trajan's wars in Dacia (CIL XVI 57) and sometime later it was stationed in the fortification near Surduk (*Rittium*).

AUXILIARY TROOPS

Ala Pannionorum. Potvrda o njenom boravku u Sremu tokom 3. veka nalazi se na dva spomenika iz Belegiša (Brunšmid VHAD 9, 1906/7, br. 224) i Slankamena (CIL III 3252 = 10241). Nije poznato gde se tačno nalazio logor ove konjičke jedinice; njena posada mogla je da bude raspoređena u *Bassianai*, *Cussumu* ili u rimskom utvrđenju naslućenom kod Belegiša (Dušanić 1968, 101).

Ala I Praetoria civium Romanorum. Tokom 2. veka bila je stacionirana u Teutoburgiumu kod Dalja (Radnoti-Barkoczi 1959, 201, 224).

Cohors I Britanica milliaria civium Romanorum equitata. O njenom boravku na sremskom tlu krajem 1. veka svedoči nadgrobni spomenik iz Titela (CIL III 3256).

Cohors I Thracum civium Romanorum pia felix. Pominje se u vojnim diplomama iz druge polovine 2. veka (CIL XVI, 112 sq.). Stalni logor ove cohorte bio je u Burgenama kod Novih Banovaca gde su pronađene opeke sa oznakom ove jedinice. Treba pomenuti i jedan votivni spomenik iz Stare Pazove, koja se nalazi u neposrednoj blizini Novih Banovaca (CIL III 15138, 5).

Cohors I Campanorum voluntariorum civium Romanorum. Na osnovu pečata sa opeka zaključujemo da je, verovatno, bila stacionirana u Slankamenu (Acumincum), i to od 110. godine, kada je, za vreme Trajana, prebačena iz Dalmacije u Donju Panoniju, gde će i ostati (Dušanić 1968, 97).

Cohors V Gallorum. Bila je stacionirana u Slankamenu; u Panoniju je pristigla nakon Domicijanovih ratova u Podunavlju, gde ostaje do 110. godine.

FLOTA I PRISTANIŠTA

Nastanak panonske flote (*Classis Flavia Pannonica*) vezan je, najverovatnije, za period Oktavijanovih osvajanja 35. godine p. n. e. i ratove sa lokalnim plemenima na Savi (Dio, xlix, 37). Ova flota je, svakako,

Ala Pannionorum – confirmation of its stay in Srem during the 3rd century was encountered on two monuments, from Belegiš (Brunšmid VHAD 9, 1906/7, no.224) and Slankamen (CIL III 3252 = 10241). It is not certain where exactly was the camp of this cavalry unit but its soldiers could have been deployed in *Basianae*, *Cussum* or in the Roman fortification assumed to be near Belegiš (Dušanić 1968, 101).

Ala I Praetoria civium Romanorum – was in the 2nd century stationed in Teutoburgium near Dalj (Radnoti-Barkoczi 1959, 201, 224).

Cohors I Britanica milliaria civium Romanorum equitata – of which stay in the territory of Srem in the end of the 1st century witnesses the funerary monument from Titel (CIL III 3256).

Cohors I Thracum civium Romanorum pia felix – is mentioned in the military diplomas from the 2nd century (CIL XVI, 112 sq.). Permanent camp of this cohort was in Burgenae near Novi Banovci where we frequently encountered brick stamps of this unit. There is also one votive monument from Stara Pazova that is in the immediate vicinity of Novi Banovci (CIL III 15138, 5).

Sl. 6. Rimska flota (Trajanov stub), 2. v. n. e.
Fig. 6. Roman fleet (Trajan's Column), 2nd century
AD

FLETA I PRISTANIŠTA

igrala značajnu ulogu i prilikom Tiberijevih ratova (6–9. godine n. e.), ali se na konkretnije dokaze nailazi tek oko sredine 1. veka (Ann. XII 30). Reorganizacijom panonske vojske u doba Vespazijana obuhvaćena je i obnova ove flote, koja dobija epitet *Flavia* (Starr 1960, 139; Mócsy 1962, 625). Početkom 2. veka značajne luke nalazile su se na Savi, u Siscii ili Sirmiumu, odakle je Trajan, najverovatnije, krenuo u rat protiv Dačana. Prefekt flote bio je smešten u Mursi (Pinterović 1987, 109), iako je jedno od najvažnijih pristaništa i sedišta ove flote bio Taurunum. Nažalost, do danas nisu pronađeni ostaci pristaništa na Dunavu, osim, možda, kod Begeča (Petrović 1995, 14). Najranija potvrda prisustva ove flote na prostoru oko ušća Save u Dunav predstavlja ara nađena u Zemunu, datovana u 175. godinu, koju je Jupiteru posvetio Julije Celer, skriba *Classic Flavie Pannonice* (Šašel 1963, br. 278; Dimitrijević 1996, 146). Potvrde o boravku i delatnostima panonske flote u Sremu nailazimo na brojnim pečatima na opekama (114–119), nadgrobним spomenicima, votivnim arama i vojničkim diplomama (Dušanić 1968, 107; Dimitrijević 1961, 95). Tako se na spomeniku iz doba Komoda pronađenom u Kraljevcu (CIL III 3223) spominje duplikarij mornarice.

Na lokalitetu Progarski vinogradi, udaljenom 1,5 km od centra Progara, ispitani su ostaci keramičkih peći (2) i ciglarska peć sa brojnim fragmentima opeka i tegula sa pečatima *Classis Flavia Pannonica* (38). Za sada je to jedini objekat koji potvrđuje boravak panonske flote u ovom delu provincije Panonije tokom 4. veka (Dimitrijević 1969, 112, sl. 23). Pored Taurunuma, o prisustvu panonske flote svedoče i nalazi opeka iz Novih Banovaca (Dušanić 1968, 107). U Noticiji se kao sedište prefekta flote pominje Sirmium (Nott. dign. occ. XXXII, 50, 51).

O komunikacijama sa levom obalom Dunava i Save do sada jedino saznajemo na osnovu ispitanih ostataka objekata, verovatno mostova između antičke Bononie – Banoštora i Onagrinuma – Begeča (Dau-

Cohors I Campanorum voluntarium civium Romanorum – was according to the stamps on bricks stationed in Slankamen (Acumincum) from the year AD 110 when in the time of Trajan it had been transferred from Dalmatia to Lower Pannonia where it remained (Dušanić 1968, 97).

Cohors V Gallorum stationed in Slankamen arrived in Pannonia after the Domitian wars in the Danube basin and remained there until AD 110.

FLEET AND HARBORS

Establishment of the Pannonian fleet (*Classis Flavia Pannonica*) is most probably related to the period of Octavian's conquests in 35 BC and wars against local tribes on the Sava river (Dio, xl, 37). This fleet certainly played important role also during Tiberius' wars (AD 6 –9) but more concrete records date only from the middle of the 1st century (Ann. XII 30). Reorganization of the Pannonian army in the time of Vespasian included also the reconstruction of this fleet, which got the epithet *Flavia* (Starr 1960, 139; Mócsy 1962, 625). In the beginning of the 2nd century important harbors were on the Sava river probably in Siscia or Sirmium from where it is assumed that Trajan set off to the war against the Dacians. Prefect of the fleet had his seat in Mursa (Pinterović 1987, 109) but one of the most important harbors and centers of this fleet was certainly Taurunum. Unfortunately, the concrete remains of the harbor on the Danube have not been confirmed until today, except perhaps near Begeč (Petrović 1995, 14). The earliest confirmation of its presence in the area of the Sava and Danube confluence is the ara, which Iulius Celer scriba of *Classis Flavia Pannonica* dedicated to Jupiter and which was found in Zemun and dated in the year 175 (Šašel 1963, no. 278; Dimitrijević 1996, 146). Confirmations about the stay and activities of the Pannonian fleet in Srem we encountered on many brick stamps (cat. no.), funeral monuments, votive arae

FLEET AND HARBORS

and military diplomas (Dušanić 1968, 107; Dimitrijević 1961, 95). Thus *duplicarius* of the fleet is mentioned on the monument from Kraljevci (CIL III 3223) from the time of Commodus.

Sl. 7. Opeka sa pečatom *Classis Flavia Pannonica*, Progar, 3–4. v., Muzej grada Beograda

Fig. 7. Brick with stamp *Classis Flavia Pannonica*, Progar, 3rd-4th century, City Museum of Belgrade

tova Ruševljan 1972–1973, 141–152), manjeg utvrđenja *Confluvium* na ušću Save u Dunav kod Taurunuma (Dimitrijević 1961, 95) i prelaza iz Sirmiuma preko Save, gde su postojale i carinske stanice (Milošević 1995, 199–202).

At the site Progar-ski vinogradi, on the mild slope 1.5 km far from the center of Progar were investigated the remains of pottery kilns and brick kiln with many fragments of bricks and tegulae with the stamps of *Classis Flavia Pannonica*. For the time being it is the only structure corroborating the stay of a part of Pannonian fleet in this part of Pannonia province during the 4th century (Dimitrijević 1969, 112, fig. 23). Besides Taurunum, presence of Pannonian fleet is confirmed also by the finds of bricks from Novi Banovci (Dušanić 1968, 107). In Notitia, Sirmium is mentioned as the seat of the prefect of the fleet (Nott.dign.occ. XXXII, 50, 51).

Communications with the left bank of the Danube and Sava are so far confirmed by investigated structures probably bridges between antique Bononia and Onagrinum (Dautova Ruševljan 1972–3, 141–152) then by smaller fortification *Confluvium* at the confluence of the Sava and the Danube near Taurunum (Dimitrijević 1961, 95) and by crossings from Sirmium across the Sava (Milošević 1995, 199–202) where the customs stations also existed.

NAORUŽANJE I OPREMA

Naoružanje rimskih vojnika služilo je za odbranu i napad. Pripadnici legija su u početku imali uniformno naoružanje, za razliku od arsenala koji je korišćen u

WEAPONRY AND EQUIPMENT

Armament of Roman soldiers consisted of weapons intended for defense and attack. Members of the legions had in the beginning uniform weapons in contrast to the

Sl. 8. Rimski legionari (Trajanov stub)

pomoćnim trupama. Tokom vremena, a posebno u poznjoj rimskoj istoriji, razlika između naoružanja korišćenog u legijama i onog u pomoćnim trupama postepeno se gubi, a primat dobijaju efikasniji i ekonomičniji tipovi oružja. U odbrambeno ili defanzivno naoružanje legionara spadali su: šлем (*galea, cassis*), štit (*scutum*), metalni telesni oklop (*lorica*) i štitnici za potkoljenice (*ocreae*). Kao ofanzivno naoružanje, odnosno oružje korišćeno za napad na protivnika legionari su koristili: kratki mač (*gladius*), pilum i koplje (*hasta, lancea*). Pored mača, vojnik je o pojasu (*cingulum*) mogao nositi i bodež (*pugio*), koji je, prema potrebi, koristio u borbi, prilikom lova ili u svakodnevnom životu.

Legijska konjica imala je nešto drugačije naoružanje, ali se isticala po luksuznoj i bogato ukrašenoj opremi – kako konja, tako i jahača. Dugi mač bio je mnogo pri-

Fig. 8. Roman legionaries (Trajan's Column)

diverse arsenal used by auxiliary troops. In the course of time and particularly in the later Roman history this difference between the weaponry used in legions and in auxiliary troops gradually disappeared and priority was given to the more efficient and more economical types of weapons. The protective or defensive weaponry of the legionaries consisted of helmet (*galea, cassis*), shield (*scutum*), metal body armor (*lorica*) and greaves (*ocreae*). As offensive weapons for attacking the enemy legionaries used short sword (*gladius*), pilum and spear (*hasta, lancea*). Besides the sword soldier could have also dagger (*pugio*) attached to the belt (*cingulum*) that could be used according to need in the battle, for hunting or in everyday life.

Cavalry legions had somewhat different weapons but it distinguished by more luxurious and lavishly decorated equipment of

WEAPONS AND EQUIPMENT

kladniji za konjičku borbu (*spatha*), a koplja – bacačka i probodna – imala su prednost nad teškim pilumom, koji je više odgovarao borbi oklopljene pešadije. Konjica je koristila lakše i fleksibilnije tipove telesnog oklopa (ljuspasti i karičasti), zatim šlemove sa naglašenim štitnicima za vrat i ramena, kao i okrugle štitove ravnih tabli. Opremu konja krasio je veliki broj privesaka, koji su često, osim dekorativne, imali i apotropejsku, zaštitnu funkciju.

Pripadnici brojnih pomoćnih trupa – *auxilia*, regrutovani iz raznih plemena ne-rimskog porekla, u početku carske epohe imali su raznorodno naoružanje koje se veoma razlikovalo od onog korišćenog u legijama. Pojedine scene sa Trajanovog stuba prikazuju vojnike auksiljarne pešadije u lakšim oklopima, sa štitovima ovalnog ili poligonalnog oblika i šlemovima sa karakterističnom nakrsnicom na vrhu kalote (sl. 10). Na istom spomeniku se, pored ovih trupa, sa manje ili više standardizovanim naoružanjem, u rimskim redovima javljaju orijentalni strelec i karakterističnoj

the riders as well as the horses. For cavalry battles long sword (*spatha*) was much more suitable and spear for throwing or thrusting had an advantage over heavy pilum, which was more suitable for the armored infantry. Cavalry used lighter and more flexible types of body armors (scale or chain mail), helmets with prominent guards for neck and shoulders as well as round shield with flat surfaces. The horse equipment was adorned with large amount of pendants which besides decorative also had an apotropaic, protective function.

Members of the numerous auxiliary troops – *auxilia* recruited among various tribes of non-Roman origin had in the beginning of the imperial period diverse weaponry, which differed considerably from those used in the legions. Certain scenes on the Trajan's Column depict the soldiers of auxiliary infantry in lighter armors, with shields of oval or polygonal shape and helmets with characteristic cross-piece on top of the calotte (Fig. 10). Besides these troops with more or less standardized weaponry on the same monument could be encountered among Roman soldiers also the oriental archers in characteristic oriental costumes and Mauritanian horsemen with easily recognizable negroid features. There were the slingers (*fundatores*) also recruited in the east but also the soldiers with the simplest possible weaponry and of wild appearance who throw stones to the enemy or charge bareheaded and bare-chested armed only with wooden clubs. By gradual 'barbarization' of the Roman army, which started already from the 2nd century and particularly prompted by the Caracalla's edict of 212 when all free inhabitants of the provinces became Roman citizens and were entitled to join the legions the original distinctive differences in the military equipment of legionaries and auxiliary troops disappeared. Roman practical attitude and willingness to abandon traditional techniques of fighting and weaponry and accept the new ones more successful and more appropriate for the imminent needs on the battlefield are

Sl. 9. Praćaši – fundatores (Trajanov stub)
Fig. 9. Slingers – fundatores (Trajan's Column)

ODBRAMBENO ORUŽJE

istočnjačkoj nošnji i mavretanski konjanici sa prepoznatljivim negroidnim fizionomijama. Izdvajaju se praćkaši (*fundatores*), takođe regrutovani na Istoku, ali i borići najjednostavnijeg naoružanja i divljeg izgleda, koji na neprijatelja bacaju kamenice ili jurišaju gologlavi i obnaženih grudi, naoružani samo drvenim batinama. Po-stepenom „varvarizacijom“ rimske vojske, koja je započeta već od 2. veka i naročito podstaknuta Karakalinim ediktom 212. godine (kojim su svi slobodni stanovnici provincija postali rimski građani i mogli da stupe u legije), prvobitne razlike u vojnoj opremi legionara i pomoćnih trupa nestaju. Praktični rimski duh i spremnost da se potisnu tradicionalni oblici borbe i naoružanja, a prihvate oni novi, uspešniji i primereniji trenutnim zahtevima na bojnom polju, osnovni su razlozi za vekovnu superiornost kviritske vojske na antičkim ratištima i dugu vladavinu Rima.

ODBRAKBENO ORUŽJE

Šлем (*galea, cassis*) činio je važan deo naoružanja. Predviđen je za zaštitu glave, vrata i ramena ratnika. Rane forme rimskih šlemova (druga polovina 1. veka p. n. e.) preuzete su iz naoružanja galskih, odnosno keltskih ratnika. Reč je o kalotastim šlemovima sa kraćim horizontalnim ili nešto iskošenim vratobranom, koji su kovani iz jednog komada bronzanog lima. Posebno su im dodavani štitnici za obraze – vezivani ispod brade, kao i čeoni štitnici. Perjanica ili kresta, izrađena od konjske dlake ili perja, uglavlјivana je duž šlema, u kupašta ispuštenja na vrhu kalote i posebna ležišta sa prednje i zadnje strane. Obični vojnici nosili su je u svečanijim prilikama; na šlemovima centuriona perjanica je postavljana popreko, čime se oficir jasno razlikovao od podređenih.

Najranijim primercima rimskog naoružanja sa područja Srema, najverovatnije iz doba konačnog osvajanja ovih oblasti, pri-

Sl. 10. Laka pešadija (Trajanov stub)
Fig. 10. Light infantry (Trajan's Column)

the main reasons for centenarian superiority of the Roman army on the antique battlefields and long supremacy of Rome.

DEFENSIVE WEAPONRY

Helmet (*galea, cassis*) – was an important element of weaponry intended for protection of head, neck and shoulders of the soldiers. Early forms of Roman helmets used at the beginning of the imperial epoch (second half of the 1st century) had been taken from the armament of the Gaulish warriors. These are calotte-shaped helmets with shorter horizontal or slightly slanting neck-guard forged from one piece of sheet bronze. Cheek-pieces, which were tied under the chin and forehead-guards were added subsequently. Plume or crest made of horse hair or feathers was inserted along the length of helmet in the conical protuberances on top of calotte and in special settings in front and in the back. Common soldiers used to wear it in ceremonial occasions and on the helmets of centurions the plume was placed cross-wise so the officer clearly distinguished from his subordinates.

DEFENSIVE WEAPONRY

Sl. 11. Paragnatide (štitovi za obraze), Petrovaradin, 1–2. v. n. e., Muzej grada Novog Sada

Fig. 11. Cheek-pieces, Petrovaradin, 1st-2nd century AD, City Museum of Novi Sad

a

b

Sl. 12. Šlemovi, Sremska Rača, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 12. Helmets, Sremska Rača, 1st century AD, Museum of Srem

pada jedan od šlemova (sl. 12a) izvađenih iz Save kod Sremske Rače (Milošević 1987, 15). Iako delimično deformisana, karakteristična visoka kalota ovoga šlema ukazuje na ranu formu šlema tzv. Montefortino tipa, koji potiču s kraja 1. veka p. n. e. i prve polovine 1. veka n. e. (Robinson 1975, 18). Preostala dva legionarska šlema – nađena kod Sremske Rače, kao i jedan primerak izvađen iz korita reke Save kod Sremske Mitrovice (Hoffiler 1910–11, 185, sl. 24) imaju pliću kalotu i nešto izraženiji vratobran. Njihov oblik odgovara nešto kasnijoj formi šlema, poznatoj kao tip *Coolus*, koja je proizvođena u galskim oružarskim centrima na Marni, a koristila se tokom 1. veka n. e. (Robinson 1975, 33).

Sa varvarske teritorije u pograničnom pojasu provincije Panonije, iz atara sela Sivac u Bačkoj, potiče bronzani šlem iz 2. ili 3. veka (Velenrajter 1978, 17–20; Dautova

One of the earliest specimens of Roman weaponry from the territory of Srem is one of the helmets (Fig. 12a) taken out of the Sava river near Sremska Rača and dating most probably from the period of final conquest of these areas (Milošević 1981, 37, T V/2). Although partially deformed the characteristic high calotte of this helmet indicate an early form of the helmet of so-called Montefortino type, which are dated in the end of the 1st century BC and first half of the 1st century AD (Robinson 1975, 18). The other two legionary helmets found near Sremska Rača as well as one specimen also taken out of the Sava river near Sremska Mitrovica (Hoffiler 1910–11, 185, Fig. 24) have slightly lower calotte and somewhat more prominent neck-guard. They resemble in shape slightly later helmet form known as Coolus type, which was produced in the Gaulish armories on

Sl. 13. Šlem, Sivac, 2–3. v. n. e.,
Gradski muzej Sombor

Fig. 13. Helmet, Sivac, 2nd-3rd century,
City Museum of Sombor

Ruševljan 1997, 97). Njegova duboka kalota izrađena je zajedno sa štitnicima za uši i dugim vratobranom lučnog oblika. Očuvana su i dva štitnika za obraze (za rub šlema bili su spojeni šarnirima). Nekoliko probaja na kaloti šlema upućuju na danas izgubljene delove: čeoni štitnik i dvodelnu nakrsnicu sa vrha kalote. Ovim detaljima i svojim osnovnim oblikom šlem odgovara tipu koji je u rimskoj vojski koristila auksilijarna konjica u 2. i 3. veku, a najsličniji našem je primjerak iz Kalkar-Hoenpela (Robinson 1975, 98–99, pl. 263–265). Pretpostavlja se da je šlem iz Sivca pripadao nekom članu vojne posade antičkog Onagrinuma (*Castellum Onagrinum*) ili nekog drugog utvrđenja na ovom potesu panonskog limesa. Ovaj karakterističan šlem – jednostavne i grube izrade – ne bi se mogao identifikovati kao deo opreme konjanika iz legijskih eskadriona, čije je naoružanje, shodno većoj plati, bilo mnogo gizdavije. Vlasnik šlema iz Sivca služio je u redovima neke *cohors equitatae*, lako pokretne i efikasne jedinice mešovitog sastava. Uprkos skromnijim primanjima i manje luksuznoj spoljašnjosti, ove trupe su uporedo obučavane za pešadijsku i konjičku borbu, te su široko primeњivane – kako u ratu, tako i u mirnodopskim uslovima (Davies 1989, 141–151).

Nalaz dva pozlaćena paradna šlema iz Berkasova kod Šida predstavlja redak i značajan prilog za proučavanje kasnoperimskog naoružanja na prostoru provincije Panonije Sekunde u prvoj polovini 4. veka. Šlemovi su bogato ukrašeni poludragim kamenom i natpisom izvedenim punktiranjem; najverovatnije su izrađeni za nekog rimskog vojskovodju iz prve polovine 4. veka (Marijanski-Manojlović 1964, T. I., XI). Luksuzna zanatska izrada oba šlema i korišćenje skupocenih materijala navode na zaključak da oni nisu bili predviđeni za nošenje u realnim borbenim uslovima, u kojima bi lako mogli da budu oštećeni. Verovatno su ovi izuzetni primerci šlemoveva predstavljali neku vrstu paradnog naoružanja, dodeljivanog kao odlikovanje zaslužnim vojnim zapovednicima visokog ranga.

the Marne and used during the 1st century AD (Robinson 1975, 33).

From the barbarian territory in the frontier region of the Pannonia province, from the area of the village Sivac in Bačka comes a bronze helmet dated into 2nd or 3rd century (Velenrajter 1978, 17–20; Dautova Ruševljan 1997, 97). Its deep calotte was made together with ear-guards and long neck-guard of arched shape. Two cheek-pieces once hinged to the helmet edge are also preserved. Few perforations on the calotte indicate nowadays lost parts including forehead-guard and bipartite cross-piece on top of the calotte. According to these details and its basic shape this helmet resembles the type used by auxiliary cavalry in the Roman army in the 2nd and 3rd century and most similar to our helmet is the specimen from Kalkar-Hoenpel (Robinson 1975, 98–99, Pl.263–265). It was assumed that helmet from Sivac belonged to some member of the garrison in Roman Onagrinum (*Castellum Onagrinum*) or some other fortification at this section of the Pannonian limes. This characteristic helmet of simple and rough manufacture could not be identified as part of equipment of cavalryman from the legion regiments as their weaponry in accordance with higher salary was much more flashy. The owner of the Sivac helmet more probably served in some *cohors equitatae* highly mobile and efficient unit of mixed structure. Despite more modest income and less luxurious appearance these units had been equally trained for battles on foot or on horseback and they had been widely used not only in wars but also in the times of peace (Davies 1989, 141–151).

Two gold plated parade helmets from Berkasovo near Šid are rare and important examples for studying Late Roman weaponry in the territory of *Pannonia Secunda* province in the first half of the 4th century. Helmets are lavishly decorated with semi-precious stones and inscription executed by punching and had most probably been made for some Roman army commander

NATPISI NA ŠLEMOVIMA

Sl. 14. Paradni šлем, Berkasovo, 4. v., Muzej Vojvodine

NATPISI NA ŠLEMOVIMA

Na rimskim šlemovima nekad se mogu naći natpisi izvedeni iskucavanjem, koji pružaju veoma korisne podatke o prisustvu pojedinih jedinica na određenoj teritoriji. Osim na šlemovima, ovakvi natpisi zabeleženi su i na štitovima, pilumima, kopljima, mačevima i raznim drugim elementima rimskog naoružanja i ratne opreme. Oni, u stvari, predstavljaju uobičajeno i danas praktikovano obeležavanje ličnog naoružanja koje vojnici nisu morali stalno nositi sa sobom. U mirnodopsko vreme bilo

from the first half of the 4th century (Marijanski Manojlović 1964, T. I, XI). Luxurious craftsmanship of both helmets and use of valuable materials suggest the conclusion that they had not been intended for wearing in real fighting conditions when they could easily been damaged. It is probable that these outstanding helmets were some kind of parade gear given as some kind of award to the meritorious commanders of high ranking.

INSCRIPTIONS ON HELMETS

Fig. 15. Parade helmet, Berkasovo, 4th century, Museum of Vojvodina

je uskladišteno u garnizonskoj oružarnici, koju je nadgledao *custos armorum*. Budući da je velika količina naoružanja čuvana na jednom mestu, neophodno je bilo obeležiti svaki komad, kako bi mogao biti izdat pravom vlasniku. Ovi jednostavni natpisi, izvedeni priručnim alatom i često neveštrom rukom, najčešće se sastoje od skraćenog imena vlasnika i jedinica u kojima je služio (MacMullan 1960, 23).

Na dva šlema nađena kod Sremske Rače (Sl. 12a, b) nalaze se natpisi punktirani na vratobranima. Na pomenutom ra-

INSCRIPTIONS ON HELMETS

Inscriptions executed by punching could sometimes be encountered on Roman helmets and they provide very useful information about presence of certain units in a given territory. Besides on helmets such inscriptions were encountered also on shields, *pila*, spears, swords and various other elements of Roman weaponry and equipment. These inscriptions represent in fact marking of personal weapons that soldiers did not carry with them all the time and it was practiced in all armies and is

Sl. 16. Natpis na šlemu iz Sremske Rače, Muzej
Srema

Fig. 16. Inscription on helmet from Sremska Rača,
Museum of Srem

nom šlemu Montefortino tipa (sl. 12a) iskućan je tekst protumačen kao – *C(enturia) Lupi co(ho)r(S) Pri(ma) C(ai) Clami*, iz čega se može zaključiti da je šlem nosio legionar Gaj Klamo, pripadnik Lupove centurije iz Prve kohorte (Milošević 1987, 15). Drugi šlem obeležio je Gaj Pimi, vojnik iz Flavijeve centurije: (*Centuria Flavi, C(ai) Pimi*) (Milošević 1987, 15, T. I/1–6). Na šlemu izvađenom iz Save kod Sremske Mitrovice, koji se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, nalazimo natpis slične sadrzine: (*Centuria Trebiana, L.Vetti*) (Hoffiller 1910, 185, sl. 24). Natpis sa šlema auksilijarno-konjičkog tipa iz Sivca najpre je protumačen kao – *C(ohors) IIII Ivl(iana) / M(anipvlus) LVC(ii)* (Velenraiter, 1978, 17, sl. 1–3). Iz ovoga sledi da je vlasnik šlema služio u Četvrtoj kohorti Julijani pri Lucijevoj manipuli, mada je spomen manipule neuobičajen za šlem ovako kasnog datuma.¹ Na osnovu nekih detalja, moguće je predložiti i alternativno tumačenje: *C(ohors) IIII Ivl(iana) / M(illiaria) I E(q)v(itata) c(ivium Romanorum)*; ovaj šlem je, prema tome, bio deo opreme vojnika iz mešovite konjičko-pešadijske jedinice, kakve su bile *cohortes equitatae*, korišćene tokom 2. i 3. veka za različite operacije u mirnodopskim ili ratnim oknostima (Davies 1989, 141–151).

Na jednom od paradnih šlemovih iz Berkasova (kat. br. 135) otkriven je natpis punktiran na čeonoj traci. Tekst isписан slovima grčkog alfabetu, glasi: AYEITOY. ΕΡΓΟΝ ΓΟ ΚΑΓΡΙΒ (desna strana); ΔΙΖΖΩΝ ΥΠΙΕΝΟΝ ΦΟΡΙ AYEITOY ΕΡΓΟΝ (leva strana). Ovaj tekst protumačen je na dva načina (Marijanski-Manojlović 1964, 22). Prema jednom tumečenju, ukupan tekst predstavlja zaštitnu hrišćansku formulu: *Pomoći živoga Isusa nosi ga živ i zdrav!*, kojoj je pridodat prateći numerički podatak o vrednosti plemenitog metala. Prema drugom tumačenju, u tekstu se pominju lična

¹ Inverzno C, koje se nalazi na početku natpisa, obično je upotrebljavano kao skraćenica za centuriju, a ne kohortu – koja je legirana istim slovom normalnog usmerenja. Pojava rednog broja IIII posle skraćenice za centuriju je, takođe, neuobičajena.

practiced even today. In the time of peace the weapons were stored in garrison armory supervised by *custos armorum*. As large amount of weapons had been stored in one place it was necessary that each piece should be marked so in the moment of need it could be given to its owner. These simple inscriptions executed by the tools within easy reach and frequently by the unskillful hand consist mostly of the shortened name of the owner and the unit he served in (MacMullan 1960, 23).

Two helmets found near Sremska Rača (Fig. 12a, b) have inscriptions punched on the neck-guards. On the mentioned early helmet of Montefortino type (Fig. 12a) the text reads as follows: *C(enturia) Lupi co(ho)r(S) Pri(ma) C(ai) Clami*. According to this reading we can conclude that helmet belonged to the legionary Caius Clamo from the Lupa's century of the first cohort (Milošević 1987, 15). Second helmet was marked by Caius Pimi soldier from Flavius' century using simple inscription: *(centuria) Flavi, C(ai) Pimi* (Milošević 1987, 15, T. I/1–6). On the helmet taken out of the Sava river near Sremska Mitrovica that is today in the Archaeological Museum in Zagreb is the similar inscription: *(centuria) Trebiana, L.Vetti* (Hoffiller 1910, 185, fig. 24). Inscription on the helmet of the auxiliary-cavalry type from Sivac was at first read as *C(ohors) IIII Ivl(iana) / M(anipulus) LVC(ii)* (Velenrajter, 1978, 17–20.). hence, it means that the helmet owner served in cohort fourth Iuliana within Lucius' maniple although mentioning of the maniple is unusual for the helmet of such late date.¹ On the basis of some details it is possible to suggest the alternative reading: *C(ohors) IIII Ivl(iana) / M(illaria) I E(q)v(itata) c(ivium Romanorum)* identifying this helmet as element of the equipment of the soldier from mixed cavalry and infantry units as were *cohortes equitatae* very much used during

¹ Also, the inverse letter C at the beginning of inscription was usually used as abbreviation for century and not cohort, which is ligated by the same letter but of regular position. However, appearance of ordinal number IIII after abbreviation for century is also unusual.

Sl. 17. Natpis na šlemu, Berkasovo, 4. v. n. e.,
Muzej Vojvodine

Fig. 17. Inscription on helmet, Berkasovo, 4th century, Museum of Vojvodina

imena vlasnika šlema i majstora koji ga je izradio: *Dizone nosi u zdravlju delo Avita!*.

Štit (*scutum*) izrađivan je od drvenih daščica, spojenih organskim lepkom i okovanih po ivicama. U sredini drvene table nalazio se kružni otvor sa drškom, koji je pokrivaо metalni ispućeni okov – umbo. Na spoljašnjoj strani štita obično su slikani različiti simboli, ali i imena jedinica, što je omogućavalo razlikovanje trupa na bojnom polju. Ovalni štit sa metalnim umbom kod Kelta se javlja rano, 4–3. veka p. n. e., a od njih će najverovatnije ovu formu preuzeti i Rimljani, za vreme Latinskih ratova, koji ih uvode u sva tri bojna reda legije (Todorović 1986, 382; Bishop-Coulston 1993, 58).

Štit je nošen u levoj ruci, tako da je desna ruka bila slobodna za borbu mačem ili kopljem. Na Trajanovom stubu u Rimu prikazani su vojnici koji prelaze most i nose štitove različitih oblika. Oni su mogli biti korišćeni i za pravljenje „kornjače“ (*testudo*), specijalne formacije u kojoj su vojnici sa svih strana bili zaklonjeni štitovima.

Na početku carske epohe, teško oklopljena pešadija u legijama nosila je konkavni pravougaoni štit, dok su kod pomoćnih trupa preovlađivale ovalne ili okrugle forme. U periodu između Trajana i Marka Aurelija pravougaoni štitovi zakrivljenih tabli postepeno izlaze iz upotrebe, tako da svi rodovi vojske nose ovalne ili okrugle štitove (Hoffiller 1912, 56).

U jugoistočnom delu Srema nađeno je nekoliko primeraka umba (*Aquincum*, *Teutoburgium*, *Rittium*). Bronzani umbo sa metalnom drškom štita otkriven je u Taurunu i Starim Jankovcima (Hoffiller 1912, 61, sl. 24–28; Ercegović 1961, T I/2). Sa iskopavanja spaljenog groba iz Hrtkovaca potiče gvozdeni umbo sa dugim, srednjim delom (Dautova Ruševljan 1987, T. IV, 3), kao i jedan iz Onagrinuma (Dautova Ruševljan 1972–1973, T. IV, 1).

Oklop (*lorica*). Za zaštitu tela Rimljani su koristili nekoliko vrsta metalnog oklopa, dok su za potrebe istaknutih ličnosti – cara, vojskovođa i ratnika u elitnim trupama (pretorijanskim gardama) – izrađivani

the 2nd and 3rd century for different operations in the times of peace or in war circumstances (Davies 1989, 141–151).

On one of parade helmets from Berkasovo (cat. no.) was discovered the inscription punched on the forehead band. Text written in Greek alphabet on the right side reads as ΑΥΕΙΤΟΥ ΕΡΓΟΝ ΓΟ ΚΑΓΡΙΒ and continues on the left side as ΔΙΖΖΩΝ ΥΠΙΕΝΟΝ ΦΟΠΙ ΑΥΕΙΤΟΥ ΕΡΓΟΝ and it had been read in two ways (Marijanski Manojlović 1964, T I – X/ 1, 2). According to the first reading the complete text was recognized as protective Christian formula: *With the help of living Jesus wear it alive and well!* With added numerical datum concerning the value of the precious metal. Second reading of similar contents mentions the names of the owner and the master who made it: *Dizzon wear the work of Avitus in good health!*

Shield (*scutum*) – was made of small wooden strips joined by organic glue and bound round the edges with wrought iron or bronze. In the center of the wooden board was circular aperture with the hand-grip covered by protruding metal plate – boss. On the outer surface of the shield were usually painted different symbols but also the names of units, thus making possible distinguishing of troops in the battlefield. Oval shield with metal boss occurred among the Celts rather early, during the 4th – 3rd century BC and Romans most probably took over this shape from them and introduced it in all three fighting lines in the legions already in the Latin wars (Todorović 1986, 382; Bishop-Coulston 1993, 58).

Shield was carried in the left hand so the right hand was free for using sword or spear. On the Trajan's Column in Rome are depicted soldiers crossing the bridge and carrying the shields of different shapes. Except for individual use they could have been used for making the ‘tortoise’ (*testudo*) – special formation for approaching to the well-defended walls when the soldiers were covered with overlapping shields.

skupoceni muskulaturni oklopi. Ove oklope danas srećemo isključivo na likovnim spomenicima (Robinson 1975, pl. 429–433). Dvodelne oklope u obliku idealno građenog muškog torza radili su posebno obučeni oružari, po meri i narudžbini imućnijih korisnika. Za masovnije opremanje vojnika u rimskoj vojski korišćena su tri tipa oklopa: karičasti (*lorica hamata*), ljudske (*lorica squamata*) i segmentni oklop (*lorica segmentata*). U ranijem carskom periodu karičasti oklop bio je odomaćen među vojnicima pomoćnih pešadijskih i konjičkih trupa, da bi od 2. i 3. veka počeo da se koristi i među legijama. Izrađivan je preplitanjem mnoštva gvozdenih ili bronznih alki, koje su međusobno spajane u tuniku kratkih rukava. Posebno je izrađivan gornji deo, koji je nošen preko ramena i na grudima povezivan posebnim kopčama. On je dodatno osiguravao povredama najizloženije i najosetljivije delove abdomena, pre svega ramena i vrat. Ovaj oklop smatra se galskim izumom. Najstarija likovna predstava koja ilustruje njegovu upotrebu nalazi se u hramu Atene u Pergamonu: oklopi su prikazani među trofejnim galatskim naoružanjem (Robinson 1975, 164). Prema jednom Varonovom navodu, proizvodnju karičastih oklopa Rimljani će preuzeti upravo iz radionica čuvenih galskih oružara (Varro, *De lingua latina*, V, 116).

Na nekolicini rimske spomenike imperialnog razdoblja karičasti oklop prikazan je krajnje pojednostavljeno, u obliku tunike završene zupčastim rubom. Detalji *loricae hamatae* prikazivani su ili oslikavanjem ili plitkim perforacijama koje su dočaravale finu teksturu oklopa. Takav je slučaj sa predstavama konjanika i auksilijarnih trupa na trijumfalnim stubovima Trajana i Marka Aurelija, kao i slavolucima Septimija Severa u Rimu i Galerija u Solunu. Kompletan i jako korodiran primerak karičastog oklopa izvađen je još 1903. godine iz Save kod Bele Crkve, nedaleko od Sremske Rače, a danas se čuva u Zagrebu (Hoffiller 1912, 43–45, sl. 19–20). Najveći deo oklopa

In the beginning of the Imperial epoch heavy armored infantry in the legions had concave rectangular shield while oval or circular shapes prevailed among the auxiliary troops. In the period between the reign of Trajan and Marcus Aurelius rectangular shields with concave plate gradually went out of use so all army corps had oval or circular shields (Hoffiller 1912, 56).

Few shield bosses have been found in the area of southeastern Srem (*Aquincum*, *Teutoburgium*, *Rittium*). Bronze bosses with metal handgrips were discovered in Taurunum and Stari Jankovci (Hoffiller 1912, 61, fig. 24–28; Ercegović 1961, T I/2). From a cremation burial discovered at Hrtkovci comes an iron boss with long central part (Dautova Ruševljan 1987, T. IV, 3) and the other comes from Onagrinum (Dautova Ruševljan 1972–3, T. IV, 1).

Armor (*lorica*) – as body protection the Romans used few types of metal body armor. For the prominent individuals, emperors, army commanders and warriors in the elite units (praetorian guard) had been produced luxurious muscular armors, which in the time of Empire are exclusively encountered on the monuments and are not confirmed archaeologically (Robinson 1975, Pl.429 – 433). These two-piece armors shaped as ideal male torso were produced by specially trained armorers to measure and order of their well-off customers. For more mass equipment of the soldiers in the Roman army three types of armors had been in use: chain armor (*lorica hamata*), scale armor (*lorica squamata*) and laminated armor (*lorica segmentata*). In the earlier imperial times the mail armor was common among the soldiers of auxiliary infantry and cavalry units but from the 2nd and 3rd century it was introduced also in the legions. They had been made by entwining of many iron or bronze links joined together and then shaped as short-sleeved tunic. Upper part worn over the shoulders had been made separately and was joined on the chest by special clasps. It additionally protected most exposed and

Sl. 18. Rimski strelac sa karičastim oklopom
(Trajanov stub)

Fig. 18. Roman archer wearing chain armor
(Trajan's Column)

izrađen je od gvozdenih karika (debljina 1–2 mm, prečnik 9 mm), dok su po krajevima visili trougaoni jezičci. Kombinacijom ova dva materijala postignut je dekorativni efekat koji je doprinosio luksuznijem izgledu naoružanja. Fragmenti karičastog oklopa nađeni su i u Sremskoj Mitrovici (Milošević

vulnerable parts of the abdomen and first of all shoulders and neck. This form of armors is considered to be Gallic invention and the earliest visual representation illustrating its use are armors depicted among the Gallic trophy weaponry on the temple of Athena in Pergamum (Robinson 1975, 164). According to a quotation from Varro, the Romans took over the production of mail armors from the workshops of famous Gallic armorers (Varro, *De lingua latina*, V, 116).

On few Roman monuments from the Imperial age the mail armor was depicted in a highly simplified manner as tunic with serrated edge. More precise details of *loricae amatae* were depicted either by painting or shallow perforations, which conjured fine texture of the armor. This is the case with representations of cavalrymen and auxiliary troops on the triumphal columns of Trajan and Marcus Aurelius as well as on the triumphal arches of Septimius Severus in Rome and Galerius in Thessalonica. Complete but very corroded specimen of mail armor was found in the river Sava near Bela Crkva, nearby Sremska Rača in 1903. and is today in the Zagreb Museum (Hoffiler 1912, 43–45, fig.19–20). Most of the armor was made of iron links (1–2 mm thick and 9 mm in diameter) while along the edges were suspended triangular pendants made of copper alloy. Combination of these two materials provided the decorative effect, which contributed to the more luxurious appearance of the weaponry. Fragments of mail armor were found also in Sremska Mitrovica (Milošević 1987, 16) and from the adjacent Pannonian territory also in Stari Jankovci, Sotin and Sisak (Hoffiler 1912, 41–43, Fig. 16–17).

Scale armor (*lorica squamata*) is one of the earliest types of metal body armor whose prototypes could be found in the Middle East in the 17th century BC (Robinson 1967, 169–173). It consisted of bronze or iron plates of different size (0.20–0.80 cm high) that in their shape and arrangement resembled the scale of fish or reptiles

1987, 16), Starim Jankovcima, Sotinu i Sisku (Hoffiller 1912, 41–43, sl. 16–17).

Ljuspasti oklop (*lorica squamata*) je jedan od najstarijih oblika metalnog telesnog oklopa, čije se preteče mogu naći na Srednjem istoku u 14. veku p. n. e. (Robinson 1967, 169–173). Sastojao se od bronzenih ili gvozdenih pločica različitih veličina (visine 0,20–0,80 cm), koji su oblikom i međusobnim rasporedom podseđali na kraljušta riba ili reptila (sl. 19). Pločice su bile spojene žicom, kako jedna za drugu, tako i za podlogu od kože ili platna postavljenog slamom (Hoffiller 1912, 36). Na istom oklopu mogle su se javljati pločice raznih dimenzija, pa su one ispod pazuha bile manje i tanje nego one na prsima, gde je opasnost od povrede bila veća. Sigurnost, fleksibilnost i mala težina *loricae squamatae* su, pored jednostavne i jeftine proizvodnje, uticali na rasprostranjenost ove vrste oklopa među konjanicima, strelecima i drugim lakinim pomoćnim trupama u rimskoj vojsci, o čemu svedoče i brojni prikazi na Trajanovom stubu (Cichorius 1901, Taf. XXVIII, LXXXVI).

Fragmentovani delovi ovog tipa oklopa nađeni su krajem 19. veka kod Vukovara, Sotina, Surduka, Siska (Hoffiller 1912, 40). Nalaz sa preko 900 pločica različitog obli-

(Fig. 19). Plates were wired to each other by the wire and to the lining of leather or cloth padded with straw (Hoffiller 1912, 36). Plates of different size could have been used on a single armor so those under the arms were smaller and thinner than those on the chest where the danger of injury was greater. Security, flexibility and small weight of *lorica squamata* besides simple and cheap production were the main reasons for wide distribution of this type of armor among cavalrymen, archers and other light auxiliary troops in the Roman army as is witnessed by numerous representations on the Trajan's Column (Cichorius 1896,Taf.XXVIII; Cichorius 1900, LXXXVI).

Fragmented parts of this armor type were found near Vukovar, Sotin, Surduk, Sisak in the end of the 19th century (Hoffiller 1912, 40). Specimen of this armor type consisting of over 900 plates of different shapes comes from locality 36 in Sirmium where could have been situated the workshops for production or repair of the weapons.

The most perfect metal body armor used almost exclusively for protection of the heavy armored infantry in the legions was the laminated armor. Original Latin term for this type of armor is not preserved

Sl. 19. Deo ljuspastog oklopa, Sirmium, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 19. Part of scale armor, Sirmium, 1st century, Museum of Srem

ka potiče sa lokaliteta 36 u Sirmiumu, gde su se mogle nalaziti i radionice za izradu ili opravku naoružanja.

Najsavršeniji metalni oklop za zaštitu tela, korišćen samo za opremanje teške pešadije u legijama, bio je segmentni oklop. Stari latinski naziv za ovu vrstu oklopa nije sačuvan u antičkim izvorima, ali se danas uglavnom označava modernom kovanicom – *lorica segmentata*. Ovaj oklop bio je sastavljen od preko četrdeset segmentata, spojenih tako da pružaju sigurnu zaštitu abdomena, uz srazmerno dobru pokretljivost ramenog pojasa. Gvozdeni obruči *loricae segmentatae* su sa spoljašnje strane spojeni zakivcima, šarnirima i predicama izrađenim od bakarne legure. Spajanje delova oklopa u pokretnu celinu omogućeno je kožnim remenjem, koje je fiksirano sa unutrašnje strane. *Lorica segmentata* sastojala se od tri konstruktivna dela: dva grudna dela – sa prednje i zadnje strane povezana kožnim vrpcama, i gornjeg ramenog dela. Ovaj oklop koristi se od druge četvrtine 1. veka do 4. veka n. e. On predstavlja izum rimske oružara koji su mogli biti inspirisani opremom teško oklopljenih gladijatora – *crupeLLariusa* (Bishop-Coulston, 1993, 85).

Na velikom broju likovnih dela predstavljeni su rimski vojnici – isključivo legionari – koji nose ovu vrstu oklopa. Takav je slučaj sa reljefima na stubovima Trajana i Marka Aurelija u Rimu. Pojedine predstave sa Trajanovog stuba u Rimu prikazuju legionare koji ratuju u ovim oklopima, ali i grande utvrđenja i druge objekte, sekut Šumu i sakupljaju letinu (Cichorius 1896, Taf. VII, XI–XV, XXX; Cichorius 1900, Taf. LXXXI). Nošenje oklopa teškog oko 8–9 kg prilikom obavljanja svakodnevnih pa i najtežih poslova predstavlja deo obuke legionara i uobičajena mera predostrožnosti prilikom boravka na negostoljubivoj teritoriji. Nalazi gotovo kompletnih oklopa otkriveni u Njustedu i Korbridžu u Britaniji omogućili su detaljnu rekonstrukciju *loricae segmentatae* (Robinson, 1975, 174). Nalazi elemenata ovog oklopa su, inače, vrlo retki i

in the antique sources but it is nowadays denoted by modern neologism *lorica segmentata*. This armor was made up of over 40 segments arranged in such a way to offer sound protection of the abdomen but to allow comparatively good mobility of the shoulder region. Iron strips of *lorica segmentata* were on the outside joined by rivets, hinges and buckles made of copper alloy. Assembling of armor parts into mobile unit was made possible by leather straps fixed on the inside. *Lorica segmentata* consisted of three structural parts: two parts for the torso that were laced up by leather ties in front and on the back and upper, shoulder part. This armor was introduced rather late, during the second quarter of the 1st century and it remained in use until the 4th century. It seems that it was the invention of Roman armorers who might have been inspired by the equipment of heavy armored gladiators – *crupeLLarii* (Bishop-Coulston, 1993, 85).

There is large number of visual representations of the Roman soldiers but only legionaries wearing this type of armor. That is the case with reliefs on the columns of Trajan and Marcus Aurelius in Rome. Some scenes from the Trajan's Column in Rome depict legionaries fighting in these armors but also they were building fortifications and other structures, cutting down trees or gathering crops (Cichorius 1896, Taf. VII, XI – XV, XXX; Cichorius 1900, Taf. LXXXI). Wearing of 8–9 kg heavy armor when carrying out everyday duties including the most difficult ones was element of training of the legionaries and usual precautionary measure when being in the hostile territory. Finds of almost complete armors discovered in Newstead and Corbridge-on-Tyne in Britain made possible precise reconstruction of *lorica segmentata* (Robinson, 1975, 174). Finds of elements of these armors are usually very rare during archaeological investigations of the Roman fortifications and are mostly reduced to the copper alloy parts.

Sl. 20. Rimski vojnici u segmentnom oklopu
(Trajanov stub)

Fig. 20. Roman soldiers wearing laminated armor
(Trajan's Column)

obično se svode samo na delove izrađene od bakarne legure.

Sa sremskog tla poznata su samo dva nalaza koja sigurno predstavljaju delove *loricae segmentatae*. Šarniri sa trolisnim završecima iz Sremske Mitrovice (lokalitet 28) i nepoznatog nalazišta sa dunavske obale iz okoline Zemuna pripadali su gornjem, ramenom delu *loricae segmentatae*; oni imaju brojne analogije na prostoru rajsко-dunavskog limesa (Robinson 1975, fig. 179, 185).

Vojnički pojaz (*cingulum militare*) bio je važan deo vojničke opreme, koji je, pored praktične primene, imao i simbolički značaj. Korišćen je za nošenje mača ili bodeža u toku rata. U svakodnevnim, mirnodopskim uslovima bogato ukrašeni pojaz ukazivao je na položaj u vojnoj hijerarhiji i pripadnost ratničkom staležu uopšte. Posle prestanka aktivne službe, vojnici su sa ponosom čuvali svoje pojaseve i često su sahranjivali sa njima. Pojas je nošen preko ili ispod oklopa, a sastojao se od kožnog remena

There are only two finds from the territory of Srem that could be with certainty identified as parts of *loricae segmentatae*. Hinges with trifoliate endings from Sremska Mitrovica (locality 28) and from unknown site on the Danube bank in the vicinity of Zemun were elements of upper, shoulder section of *loricae segmentatae* and have numerous analogies along the Rhine-Danube limes (Robinson 1975, fig. 179, 185).

Military belt (*cingulum militare*) – was an important element of military equipment that besides its practical purpose also had a symbolic implication. Its main function was to support a sword or dagger in battle. In everyday peaceful circumstances lavishly decorated belt indicated the position in the army hierarchy and belonging to the military class in general. After the end of active service soldiers treasured their belts with pride and frequently they had been buried with them. The belt was worn over or under the armor and consisted of a leather strap with metal buckle and orna-

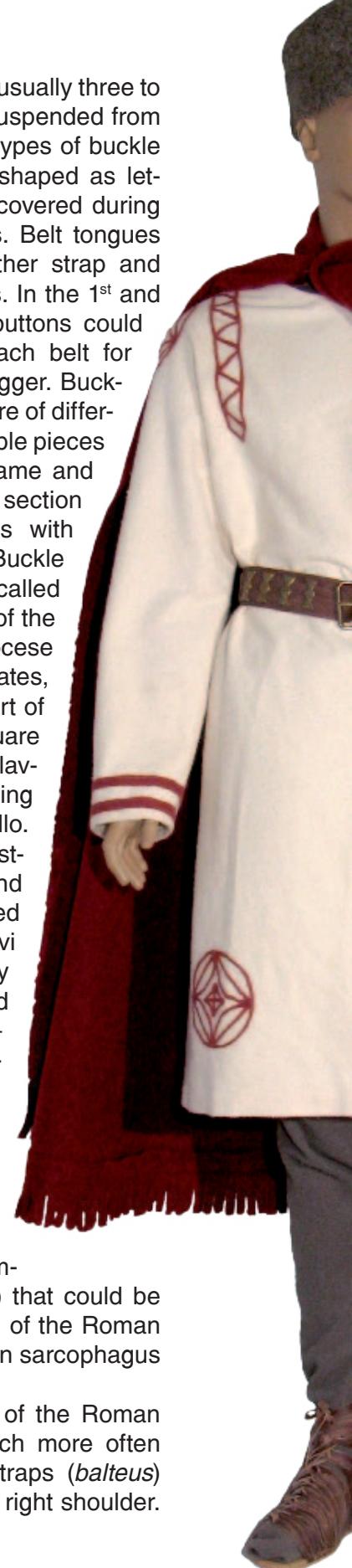
sa metalnom predicom i dekorativnim detaljima. Na njemu su najčešće bila okačena tri do četiri ukrašena priveska. Na arheološkim iskopavanjima pronađen je veći broj različitih tipova alki na predicama pojasa: ovalnih, pravougaonih, u obliku slova „D” ili „B”, profilisanih. Kraj kožnog remena na pojusu ukrašavali su jezičci, koji se javljaju u raznovrsnim oblicima. Na vojnim pojasevima 1. i 2. veka mogla su biti pričvršćena po dva masivna dugmeta za vešanje mača ili bodeža. Kopče ili predice za zakopčavanje remena bile su različitog oblika: od jednostavnog – sa ovalnom ili pravougaonom alkom i polukružnog ili rombičnog preseka, do razvijenog tipa – sa razuđenijim alkama. Kopča sa dvostrukim trnom (tip Gala) karakteristična je za vojne jedinice ilirske dijaceze (Böhme H. W. 1986, 482). Pločasti okovi su, zajedno sa alkama, činili sastavni deo predica; takođe su kvadratnog ili pravougaonog oblika, često bogato ukrašeni urezivanjem ili polihromnim nijelom. Deko-

Sl. 21. Pojasna garnitura, sarkofag, Šid, 4. v. n. e.
Fig. 21. Belt garniture, sarcophagus, Šid, 4th century

mental details. There were usually three to four decorative pendants suspended from the belt. Large number of types of buckle frames, oval, rectangular, shaped as letters D or B have been discovered during archaeological excavations. Belt tongues decorated the end of leather strap and could be of diverse shapes. In the 1st and 2nd century two massive buttons could have been attached to each belt for suspending of sword or dagger. Buckles for fastening the belt were of different shape varying from simple pieces with oval or rectangular frame and of semicircular or rhomboid section to the sophisticated types with more elaborate frames. Buckle with two pins of the so-called Gala type is characteristic of the army units of the Illyrian diocese (Böhme 1986, 482). Belt plates, which where an integral part of the buckle were also of square or rectangular shape often lavishly decorated by engraving or with polychromatic niello. Decorative elements consisting of plates, pendants and tongues were encountered in various forms. From Novi Banovci in the Srem territory are known the plates shaped as letters (Brunšmid, 1895–96, 179, sl. 149b) which constituted popular formula VTERE FELIX or ‘Wear with good luck’. Most frequent are, however, plates shaped as propellers (cat. no. 138) heart-shaped tongues or tongues of amphora shape (cat. no. 149) that could be seen on the representation of the Roman soldier from the Late Roman sarcophagus from Šid (Fig. 21).

In the further evolution of the Roman equipment sword was much more often suspended from leather straps (*balteus*) running crosswise over the right shoulder.

rativni elementi u vidu okova, privezaka i jezičaka sreću se u raznim oblicima. Sa sremskog tla – iz Novih Banovaca – poznati su okovi u vidu slova, koja su činila popularnu formulu: VTERE FELIX ili „Nosi sa srećom” (Brunšmid, 1895–1896, 178, sl. 149b). Najčešći su, ipak, okovi u formi propelera (kat. 138), sрcoliki jezičci ili jezičci u vidu amfora (kat. 149), koji se mogu videti i na predstavi rimskog vojnika sa kasnoantičkog sarofaga iz Šida (sl. 21).

Tokom evolucije rimske opreme, mač je sve češće vešan na kožne opasače (*balteus*) nošene ukoso preko grudi, o desnom ramenu. Na opasačima 2. i 3. veka sreću se karakteristični metalni ukrasi, u vidu masivnih jezičaka ili falera (kat. 35), koji su rađeni tehnikom livenja sa prolamanjem. Falera iz Surduka ukrašena je četvorostrukim motivom pelte – amazonским štitom i simbolom ratničke vrline (Vujović 2003, 217, T I/4). Ona nosi stilска obeležја rimskог naoružanja sa severnoafričког tla, što govori u prilog činjenici da je verovatno pripadala nekom od konjanika iz posade antičkog kastela *Rittiuma*, odnosno sirijskih strelaca iz ale *I Avgusta Ityraeorum sagittariorum* (Dušanić 1968, 99–100).

Vojničke sandale (*caligae*) izrađivane su od štavljene kože. Sastojale su se od remenja koje se utezalo sa gornje strane i donova okovanih metalnim kramponom. Koliko su ovi kramponi bili korisni na zemlji i travnatom tlu, jer su pružali bolji oslonac, toliko su bili nepodesni za prefinjenije podloge. O tome svedoči i jedan navod Josifa Flavija; u svom *Judejskom ratu*, on opisuje rimskog centuriona koji se okliznuo na uglačanom

Rimski vojnik, rekonstrukcija, 4. v. n. e. (M. Živković)

Roman soldier, reconstruction, 4th century (M. Živković)

On the 2nd and 3rd century *baltei* are encountered characteristic metal ornaments shaped as massive tongues and phalerae (cat. no. 35) made in the openwork technique. Phalera from Surduk is decorated with quadripartite motif of pelta – Amazonian shield and symbol of military virtue (Vujović 2003, 217, T I/4). It has stylistic traits of the Roman weaponry from the north African soil explained by the fact that it probably belonged to some of cavalrymen from the garrison in the antique fort Rittium, i.e. to some of Syrian archers from *I Avgusta Ityraeorum sagittariorum* (Dušanić 1968, 99–100).

Military boots (*caligae*) – were made of tanned hide with straps tied up the shin and soles studded with hob-nails. How much these hob-nails were useful on the earth or grass where they provided better grip in the same way they were unsuitable for more sophisticated ground. It is confirmed by quotation from Josephus who in his *History of the Jewish War* describes the Roman centurion who slipped on the polished stone pavement in the Jewish temple (J. F. BJ, VI, 1.8). Sometimes traces of these spiked sandals with characteristic impressions of metal hob-nails could be seen on the bricks produced by soldiers in the garrison brick plants as it is the case with one find from Sremska Mitrovica (Fig. 22).

Common soldiers wore simpler and more robust sandals most probably with some kind of socks, which provided better comfort during long marches and especially in the colder climates. Officers could afford more sophisticated models made of material of higher quality and of more luxurious appearance. Third Roman emperor Gaius Julius Caesar Germanicus had been given the nickname Caligula on account of small military boots he used to wear as a child along with specially made uniform. Costs of acquisition and care of the footwear were deducted from the regular soldier's salary. That these costs were not negligible is confirmed by informations about riots sometimes breaking

kamenom pločniku jevrejskog hrama (J. F., *BJ*, VI, 1.8). Tragovi ovih okovanih sandala – sa karakterističnim otiscima metalnih klinova – ponekad se mogu videti na opekama koje su izradivali vojnici u okviru garnizonских ciglana; takav je slučaj sa nalazom opeke iz Sremske Mitrovice (sl. 22)

Obični vojnici nosili su jednostavnije i robusnije sandale, najverovatnije sa nekom vrstom platnenih obojaka, koji su pružali veću udobnost prilikom dugotrajnog marširanja, a posebno u hladnjim klimatskim uslovima. Oficiri su sebi mogli da priušte i prefinjenije modele, od kvalitetnijeg materijala i luksuznijeg izgleda. Trećem rimskom caru – Gaju Cezaru Avgustu Germaniku – legionari su još u detinjstvu nadenuli ime Kaligula, po vojničkim sandalicama koje je ovaj nosio uz posebno skrojenu uniformu. Troškovi nabavke i održavanja obuće odbijani su od redovne vojničke plate. Da taj izdatak nije bio beznačajan, svedoče podaci o pobunama do kojih je ponekad dolazilo u rimskim trupama zbog dugotrajnih marševa tokom kojih se obuća brzo habala. Poznati su nalazi metalnih čavlića sa obuće pokojnika – nađeni kod Svišta, kao i ženskih kožnih rimske sandale, sa nekropole Sirmiuma (Dautova Ruševljjan 2003, 13; Milošević 1995, 198).

OFANZIVNO NAORUŽANJE

Ofanzivno oružje rimskog vojnika činili su: mač (*gladius*, *spatha*), kopljje (*hasta*, *lancea*), pilum, luk (*arcus*), strela (*sagittae*), pračka (*funda*), bodež (*pugio*).

Mač (*gladius*, *spatha*) je najvažniji deo ličnog naoružanja u rimskoj vojsci – simbol muškosti, vojničkih vrlina i postojanosti. Nosi se u dekorativno ukrašenim kanijama, okačenim sa leve strane o vojnički pojasa ili opasač prebačen preko ramena (Hoffiller 1912, 116). U prva dva veka carskog razdoblja u rimskim legijama preovlađuju kratki mačevi (*gladius hispaniensis*) koji evoluiraju iz naoružanja kelto-iberskih ratnika. Oblik i dimenzije (dužina 0,40–0,60 m; širina do 0,6 cm) ovih dvoseklih mačeva

Sl. 22. Opeka sa otiskom vojničke sandale, Sirmium, 1–2. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 22. Brick with impression of military boot, Sirmium, 1st–2nd century, Museum of Srem

out in the troops because of long-lasting marches when boots quickly wore out. From the territory of Srem are known the finds of metal hob-nails from the footwear of the deceased found near Svišta and of leather Roman sandals, although female, from the necropolis of Sirmium (Dautova Ruševljjan 2003, 13; Milošević 1995, 198).

OFFENSIVE WEAPONS

Offensive weapons of the Roman soldier included sword (*gladius*, *spatha*), spear (*hasta*, *lancea*), pilum, bow (*arcus*), arrows (*sagittae*), sling (*funda*), dagger (*pugio*).

Sword (*gladius*, *spatha*) – was the most important part of personal armament in the Roman army, symbol of virility, military virtues and perseverance. It had been carried in decorated sheaths suspended from the left side of the military belt or balteus across the shoulder. In the Roman legions in first two centuries of the Imperial times prevailed short swords (*gladius hispaniensis*), which developed from the weapons of the Celtic and Iberian warriors. Shape and size (length 0.40 – 0.60 m and width 0.6

NAORUŽANJE / OFFENSIVE WEAPONS

Sl. 23. Kratki mač, Sirmium, 1.v.
n. e., Muzej Srema
Fig. 23. Short sword, Sirmium, 1st
century AD, Museum of Srem

Sl. 24. Naoružanje, Hrtkovci, 1. v. p.
n. e. – 1. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 24. Weaponry, Hrtkovci, 1st cen-
tury BC – 1st century AD, Museum of
Vojvodina

dugog, špicastog vrha bili su prilagođeni zadavanju udaraca ubodom u gusto zbijenim borbenim formacijama. Dugački mačevi (*spatha*) najpre su korišćeni samo u konjici i pomoćnim trupama sastavljenim od ratnika nerimskog porekla. Mačevi zatečeni u ranim grobovima u obliku buna-
ra u Sirmiumu pokazuju dugo opstajanje kasnolatenskih tipova. Uporedo sa njima, korišćeni su i kratki mačevi tipa *gladius* (sl. 23), koje u međurečje Save i Dunava do-
nose rimske legije krajem stare i početkom nove ere (Milošević 1987, 17, T. II/ 1, 5, 7). Nalaz vojnog naoružanja i opreme otkriven u ataru Hrtkovaca, koji je Muzej Vojvodine otkupio 2003. godine, sadrži tri duga mača sa sečivima i kanijama karakterističnog ka-
snolatenskog oblika. Mačevi, kopљa i dru-
gi delovi vojne opreme iz ovog luksuznog grobnog nalaza (nalaz sa kolima) pripadali su uglednom ratniku iz redova plemenske aristokratije Amantina, koji je mogao pasti u nekom od sukoba vođenih tokom prodro-
ra rimske legija na tlo Srema poslednjih decenija stare ere i početkom novog milenijuma (kat. 1–70).

Sve češći sukobi sa germanskim pleme-
nimima (naoružanim dugim mačevima) od sre-
dine 2. veka i veće angažovanje varvarskih plaćenika u rimskim redovima usloviće sve intenzivnije korišćenje spata u legijama. Nji-
hova dužina mogla je da varira od 0,50 m pa do 0,90 m, koliko iznosi dužina kasnoantič-
kog mača iz Rakovca (Hoffiller 1912, 102, sl.
37–39). Među rimskim mačevima iz Srema – nađenim kod Sremske Rače, u Sremskoj Mitrovici i Nikincima – uglavnom dominiraju primerci dugih dvoseklih sečiva i špicastih vrhova (Milošević 1987, T II, 5, 7). Sudeći prema njihovim proporcijama, oni se mogu svrstati u kasnoantičke spate tipa *Straubing/Nydam*, datovane u 3. i 4. vek (Ulbert, 1974,
197–216). Kanje spata, izrađene od drveta prevučenog kožom, imale su karakteristične okove na donjem delu, često oblikovane u vidu popularnog vojničkog simbola – pelte (kat. br. 9, 10).

Pilum se sastojao od drvene drške dužine oko 1 m, u koju je usađen metalni

cm) of these double-edged swords with long pointed tip were intended for delivering the blow by the edge and thrusting into dense fighting formations. Long swords (*spatha*) were used at first only in cavalry and in auxiliary units consisting of soldiers of non-Roman descent. Swords encountered in the early shaft-type graves in Sirmium reveal rather long existence of the Late La Tène types. At the same time had also been used the short swords of the *gladius* type (Fig. 23) brought by Roman legions in the region between the Sava and the Danube in the end of Old Era and the beginning of New Era (Milošević 1987, 17, T. II/ 1, 2). The find of military equipment and weaponry found in the area of Hrtkovci and acquired for the Museum of Vojvodina in 2003. contained three long swords with blades and sheaths of characteristic Late La Tène type. Swords, spears and other parts of military equipment from this luxurious chariot burial belonged to some prominent warrior from the tribal aristocracy of the Amantines who could have been killed in some of the battles fought when Roman legions invaded territory of Srem in the final decades BC and in the beginning of the new millennium.

More frequent clashes with German tribes armed with long swords and at the same time increased engagement of barbarian mercenaries in the Roman army re-
sulted from the middle of the 2nd century onwards in more intensive use of *spathae* in the legions. Their length could vary from 0.50 to 0.90 m as was the length of Late Roman sword from Rakovac (Hof-
filler 1912, 102, fig. 37–39). Among Roman swords from Srem, found near Sremska Rača, in Sremska Mitrovica and Nikinci mostly prevail long double-edged swords with pointed tips (Milošević 1987, 17, T II/
5). Judging by their dimensions they could be attributed to the Late Roman *spathae* of *Straubing/Nydam* type dated in 3rd and 4th century (Ulbert, 1974, 197–216). Scab-
bards of *spathae* made of leather-covered wood had metal chapes at the bottom part

vrh približno iste dužine. Gvozdeni vrh piluma poseduje dugo i uzano telo, završeno uskim probojcem piramidalne forme. Uz *gladius*, kratki legionarski mač, pilum je predstavljao najprepoznatljiviji deo naoružanja rimskih legionara. Pretpostavlja se da je nastao kombinovanjem različitih bacačkih oružja koje su koristili stari italski narodi (Bishop–Coulston, 1993, 49–50).

Dužine oko 2 m i težine oko 1 kg, pilumi su bacani iz ruke ili pomoću *amentuma*, posebne vrpce za izbacivanje, koja je povećavala dolet i na 60 m. Zahvaljujući srazmernoj težini i uskom metalnom probojcu, ovi pilumi su bili izuzetno efikasni u borbi. Vrh piluma se lako savijao prilikom pada na zemlju ili zabadanja u čvrstu podlogu, što se postizalo parcijalnim kašjenjem probojca. Ovo oružje se, zbog toga, u toku borbe nije moglo ponovo upotrebiti od strane neprijatelja (Bishop–Coulston, 1993, 48–50).

Odlično očuvan primerak gvozdenog vrha ovog specifičnog rimskog oružja pronađen je i na tlu Srema – u Nikincima (Milošević, 1987, kat. br. 39, T V/1). Pilumi ovog oblika mogu se pripisati periodu ranog carstva. Slični nalazi otkriveni su u rečnim koritima – Save kod Gušća i Zbijega, Kupe kod Siska, Ljubljančice kod Vrhnike, te u Sv. Mihalju u Kranjskoj (Hoffiler, 1912, 82, sl. 29/6, sl. 30). Analogije za isti tip piluma, koji je bio korišćen u toku rimskih osvajanja i konsolidacije njihove vlasti u ovom delu Balkana, postoje i na drugim lokalitetima širom Carstva (Bishop–Coulston, 1993, fig. 33, 34).

Koplje (*hasta, lancea*) je jedno od najstarijih oblika ofanzivnog naoružanja, veoma rasprostranjeno kako u pešadijskim, tako i u konjičkim rimskim trupama. Sastoje se od metalnog, najčešće gvozdenog vrha, drvene drške i zadnjeg metalnog okova –

Sl. 25. Pilum, Nikinci, 1. v. n. e.,
Muzej Srema

shaped as popular military symbol – pelta (cat. no. 9, 10).

Pilum – consisted of wooden shaft around 1 meter long into which was inserted metal head of approximately same length. Iron head of the pilum has long and slim body ending in thin tip of pyramid shape. Together with *gladius*, short legionary sword, *pilum* represented the best recognizable element of weaponry of the Roman legionaries. It is assumed that it originated as combination of various throwing weapons used among ancient Italic population (Bishop – Coulston, 1993.,49–50).

About 2 meters long and weighing about 1 kg *pila* were hand-thrown or *amentum* as special throwing device was used to increase the range up to 60 meters. Because of considerable weight and thin metal tip *pila* were exceptionally efficient in battles against heavy armored enemies. Shank of the *pilum* bent easily when falling to the ground or sticking into hard surface that was achieved by partially tempering the shank. This characteristic made possible destroying of armored enemy troops without fear that same weapon could be used once again by the enemies (Bishop – Coulston, 1993., 48–50.).

Perfectly preserved iron head of this distinctive Roman weapon was found in Nikinci in the territory of Srem (Milošević, 1987., cat. no. 39, T V/1). *Pila* of this shape could be ascribed to early Imperial period. Similar specimens were discovered in the riverbeds of the Sava near Gušće and Zbijeg, Kupa near Sisak, Ljubljančica near Vrhnika and in Sv. Mihalj in Carinthia (Hoffiler, 1912., 82 sq. fig. 29/6, fig.30). Analogies for the same type of *pilum*, which was used in the period of Roman conquest and consolidation of their authority in this part of the Bal-

Fig. 25. Pilum, Nikinci, 1st century AD,
Museum of Srem

petice (*spiculum*). Dele se na laka bacačka kopinja sa kratkim držaljem i manjim vrhom (*lancea*) i masivnije primerke upotrebljavane za probadanje (*hasta*). U periodu ranog carstva upotreba kopalja uglavnom je bila raširena među pomoćnim trupama i u konjanici, da bi se od vremena imperatora Marka Aurelija ona masovnije počela koristiti i u legijama, kada pilumi polako izlaze iz upotrebe.

Među naoružanjem iz Hrtkovaca dominiraju dugački i masivni gvozdeni vrhovi za kopinja, sa odlikama kasnolatenskog naoružanja (kat. 18–31). Primeri kopalja nađeni u grobovima u obliku bunara u Sremskoj Mitrovici i Sremskoj Rači imaju

Sl. 26. Koplje, Sirmium, 1–2. v. n. e., Muzej Srema
Fig. 26. Spear, Sirmium, 1st–2nd century AD,
Museum of Srem

kans were encountered also at other sites throughout the Empire (Bishop – Coulston, 1993., fig.33, 34.).

Spear (*hasta, lancea*) – is one of the earliest types of offensive weapons very widely used either in infantry or cavalry Roman troops. It consists of metal, usually iron head, wooden shaft and bottom metal bound – butt (*spiculum*). They are divided in two groups – throwing spears (*lancea*) with short shaft and smaller head and more massive specimens used for thrusting (*hasta*). In the early Imperial times spears were generally used in auxiliary units and in cavalry but their more mass use in the legions started from the time of Marcus Aurelius when *pila* gradually went out of use.

Among the weaponry from Hrtkovci prevail generally long and massive spearheads with characteristics of the Late La Tène arms (cat. no. 18–31). Specimens of the spears found in Sremska Mitrovica in the shaft-graves and in Sremska Rača have damascened decoration indicating identical tradition. They are characterized by outstanding length, skilled work, high quality of iron and typical longitudinal rib. Decoration occurs from top to the bottom of the blade (Milošević 1987, 18, T. I/3; T II/10–13). In addition, at the necropolis in Sirmium were encountered also the types with long and narrow-shouldered heads widest about half-way along the blade dated into the 1st century. There were also shorter spearheads with low broad-shouldered blade and long socket (Milošević 1987, 18, T III/1,2,7,8).

Bow (*arcus*) and **arrows** (*sagittae*) – are the weapons of the auxiliary troops (*sagittarii*) recruited in the eastern regions like Crete and Syria where the inhabitants were from the beginning known as excellent archers. Although it was in the beginning a marginal phenomenon more mass use of the archers is recorded already from the time of Antonines (2nd century) who frequently fight in the East and especially in the Late Roman times when east-

tauširani ukras, što ukazuje na istu tradiciju. Odlikuje ih izrazita dužina, dobar kovački rad, visok kvalitet gvožđa, kao i karakteristično podužno rebro. Nekad se ornament javlja od korena do vrha vretenastog lista (Milošević 1987, 18, T. I/3; T II/10–13). Pored ovih, na nekropoli Sirmiuma konstatovane su i forme dugih i uskih gvozdenih vrhova srednjeg ramena, koji su datirani u 1. vek n. e. Istovremeno se javljaju i kraći vrhovi sa niskim ramenom i dugačkim usadnim tulcem (Milošević 1987, 18, T III/1, 2, 7, 8).

Luk (arcus) i strele (sagittae) predstavljali su naoružanje pomoćnih jedinica (*sagittarii*) regrutovanih u istočnim oblastima, poput Krita i Sirije, čiji su stanovnici oduvek bili poznati kao vrsni strelci. Do sve masovnije upotrebe strelaca dolazi već od vremena antonskih careva (2. vek), koji često ratuju na Istoču, a posebno u kasnoantičkom periodu kada istočna ratišta postaju presudna za opstanak Imperije. Pored pešadijskih, postojale su i konjičke jedinice saставljene od strelaca, koje se, poput ale / *Augusta Ityraeorum sagittariorum* iz Rittiuma, javljaju i na sremskom delu dunavskog limesa (Dušanić 1968, 99–100). U rimskoj vojsci upotrebljavan je kompozitni refleksni luk izrađen od drveta, kosti i tetiva. Koštani delovi luka (kat. br. 133) nađeni u kasnoantičkom skeletnom grobu na potesu Vranj u Hrtkovcima analogni su avarskim lukovima poznatim sa više nekropola (Dautova Ruševljan 1998, 97, T. II). Državna *fabrica armorum* u kasnocaškom Sirmiumu, koju među istočnim oružarnicama navodi *Notitia dignitatum*, mogla je da proizvodi, pored ostalog naoružanja, i lukove (G. Rausing 1967, 102).

Vrhovi za strele, izrađeni najčešće od gvožđa, predstavljaju uobičajene nalaze u rimskim utvrđenjima, naseljima i nekropolama. Pojedini oblici (vretenast, listolik ili trouglast) određeni su praktičnim potrebama i opstaju veoma dugo, ne dozvoljavajući precizniju vremensku determinaciju. Listoliki vrhovi korišćeni su u borbi protiv slabije oklopljenog protivnika ili u lovnu. Uži vrhovi,

ern battlefields became crucial for the survival of the Empire. Besides infantry units there were also cavalry units consisting of archers and they are like ala / *Augusta Ityraeorum sagittariorum* from Rittium confirmed in the Srem section of the Danube limes (Dušanić 1968, 99–100). In the Roman army had been used a composite bow consisting of wood, bone and sinews. Bone parts of the bow (cat. no 133) found in the Late Roman inhumation burial at the site Vranj in Hrtkovci are analogous to the Avarian bows known from many necropoles (Dautova Ruševljan 1998, 97, T. II). State *fabrica armorum* in the late Imperial Sirmium that is mentioned in *Notitia Dignitatum* among the eastern armories was capable of producing also the bows in addition to other types of weaponry (Rausing, 1967, 102).

Arrowheads made usually of iron are common finds in the Roman fortifications, settlements and necropoles. Certain shapes (spindle-like, leaf-like or triangular) are determined by practical purposes and continued to exist during very long periods of time without more precise chronological determination. Leaf-shaped arrowheads had been used against lightly armored enemies or for hunting. Rather narrow arrowheads of solid triangular or square cross-section had good penetrating performances so they were used for piercing metal armors and quite often on the projectiles released from the artillery weapons (Milošević 1987, 19, T. V/2–4).

Plumbatae. Distinct type of Late Roman throwing weapons are *plumbatae*, specific type of darts with iron tips and with lead weight on the opposite end. Soldiers of the regular infantry troops had been throwing them by hand replacing thus the expensive archers-mercenaries. Vegetius quotes the elite units from Illyricum known as *Martio-barbuli loviani* and *Martio-barbuli Herculani* who were the pride of emperors Diocletian and Maximian and were very successful in using this weapon (Vegetius, I, xvii). Besides plumbatae found in the Kupa river

punog trougaonog i kvadratnog preseka, imali su dobre probojne karakteristike pa su se koristili za probijanje metalnih oklopa, a često i na projektima izbacivanim iz artiljerijskog oruđa (Milošević 1987, 19, T. V/2–4).

Plumbatae. Poseban oblik kasnoantičkog bacačkog naoružanja predstavljaju *plumbatae* – vrsta strela sa gvozdenim vrhovima na čijem se donjem kraju nalazio olovni teg. Vojnici redovnih pešadijskih trupa bacali su ih iz ruke i tako zamenjivali dejstvo skupih strelaca – plaćenika. Vegetije nam, pod nazivima *Martiobarbuli lovanii* i *Martiobarbuli Herculani*, navodi elitne jedinice iz Ilirikuma, kojima su se ponosili carevi Dioklecijan i Maksimijan, čiji su pripadnici bili naročito uspešni u primeni ovog oružja (Vegetius, I, xvii). Pored plumbata izvadenih iz Kupe kod Siska, nalazi ovakvih projektila otkriveni su i u okolini Rume, kod antičke Bassianae (Hoffiller 1912, 173, sl. 16).

Praćka (*funda*) je najstarije bacačko oružje. U rimskoj vojsci praćku su koristili posebni odredi lako naoružanih trupa (*fundatores*), koji su kišom projektila zasipali neprijateljske vojnike u napadu ili u odbrani (Vegetius, I, XVI). Reljefne scene sa Trajanovog stuba najbolja su ilustracija dejstva ovih pomoćnih jedinica (sl. 9). Najpoznatiji praćkaši antičkog sveta bili su stanovnici Balearskih ostrva, Rodosa i Sirije. Sama praćka izrađivana je od kože ili platna i sastojala se od dva kraka, spojena proširenjem u sredini. Ovo proširenje služilo je kao ležište za projektile (*glans*) izrađivane od kamena, olova ili pečene zemlje. Kako nam prenosi Cezar, užareni projektili od pečene zemlje mogli su biti korišćeni za izazivanje požara u neprijateljskim utvrđenjima (Bell. Gal. V, 43).

Bodež (*pugio*). Rani primeri rimske dvoseklih bodeža nošeni su u kanijama ukrašenim tauširanjem i emajлом, koje su kačene o vojni pojase (sa suprotne strane od mača). Sam bodež, najverovatnije, nije predstavljao obavezni deo naoružanja, ali je mogao biti veoma korisno oružje ili priručni

near Sisak some of these projectiles were found in the vicinity of Ruma near the Roman Basianae (Hoffiller 1912, 173, fig.16).

Sling (*funda*) – is the most ancient of the throwing weapons known to the mankind and with very long history reaching to the modern times. Sling was used in the Roman army by special units of lightly armed troops (*fundatores*) who showered enemy soldiers with these projectiles before the attack or in defense (Vegetius, I, XVI). Scenes from the Trajan's Column are best illustration of the action of these auxiliary units (Fig. 9). The best-known slingers of the antique world were the inhabitants of the Balearic Islands, from Rhodos and Syria. The sling was made of leather or cloth and comprised two thongs attached to a pouch in the center. This pouch was used as setting for projectiles (*glans*) made of stone, lead or baked clay. As we know from Caesar very hot clay projectiles could have been used for setting fire in the enemy fortifications (Bell. Gal. V,43).

Dagger (*pugio*) – early specimens of Roman double-edged daggers were carried in very attractive scabbards decorated with metal or enamel inlay and suspended on the military belt to the opposite side of the sword. Most probably the dagger was not compulsory element of armament but it could have been very useful weapon or handy tool for everyday use. Soldiers acquired them according to need and depending on their financial resources. Specimens found in the Kupa river near Sisak have massive double-edged blade and prominent central rib and they are dated in the reign of Claudius (Hoffiller 1912, 115–120, fig. 46–51; Thomas 1971, T. LXXX).

Military equipment – besides the offensive and defensive weapons equipment of the Roman soldier also included bronze vessels, pothooks, axes, pick, sickle. On the Trajan's Column are depicted Roman soldiers carrying their equipment gathered in nets attached to the pole carried over the left shoulder (Fig. 27).

alat za svakodnevnu upotrebu. Vojnici su ih nabavljali prema potrebi i u zavisnosti od imovinskog stanja. Primerici nađeni u Kupi kod Siska imaju masivno dvoseklo sečivo i naglašeno središnje rebro, a datovani su u doba Klaudija (Hoffiller 1912, 115–120, sl. 46–51; Thomas 1971, T. LXXX).

Oprema vojnika. Osim delova naoružanja za napad ili odbranu, u opremu rimskog vojnika spadaju i posude od bronze,

Pick-axe (dolabra) – this type of multipurpose tool was used in the process of camp pitching for cutting and trimming trees, digging trenches and other activities. Characteristic specimen of this tool with preserved part of wooden haft (cat. no. 46) comes from the Sava river near Sremska Rača (Milošević 1987, 19, T. V/ 8).

Pothooks – were made of wrought iron and consists of three hooks joined by

Sl. 27. Oprema rimskog vojnika (Trajanov stub)

Fig. 27. Equipment of Roman soldier (Trajan's Column)

verige, sekire, pijuk, srp. Na Trajanovom stubu prikazani su rimski vojnici koji nose

massive chain. They were used for hanging metal pots over the fire. Specimen of

opremu povezanu u mreže okačene na štapu koji je prebačen preko levog ramena (sl. 27).

Sekira-kramplj (dolabara). Ova vrsta višenamenskog alata korišćena je za seču i obradu drveta prilikom podizanja logora, kopanja rovova i drugih zemljanih radova. Karakterističan primerak ovog oruđa, sa očuvanim delom drvene držalje, pronađen je u Savi kod Sremske Rače (kat. 46; Milošević 1987, 19, T. V/ 8).

Verige su kovane od gvožđa i sastoje se od tri kraka spojena masivnim lancem. Služile su kao pribor za vešanje metalnih sudova prilikom kuvanja na ognjištu. Primerak veriga (kat. 94) izvađen iz Save kod Sremske Rače poseduje i osovinu sa kukom za vešanje (Milošević 1987, T. VI, 1).

Posude od bronce činile su uobičajeni deo vojničke opreme, posebno vedra i kotlovi, koji su prikazani i na Trajanovom stubu u Rimu (Cichorius 1896, Taf. VII). Vedra su korišćena za kuvanje, pranje i zahvatnje vode iz reke, bunara ili sa izvora. Nalazi većeg broja kotlića od bronce i gvožđa iz Save kod Sremske Rače (25) uglavnom

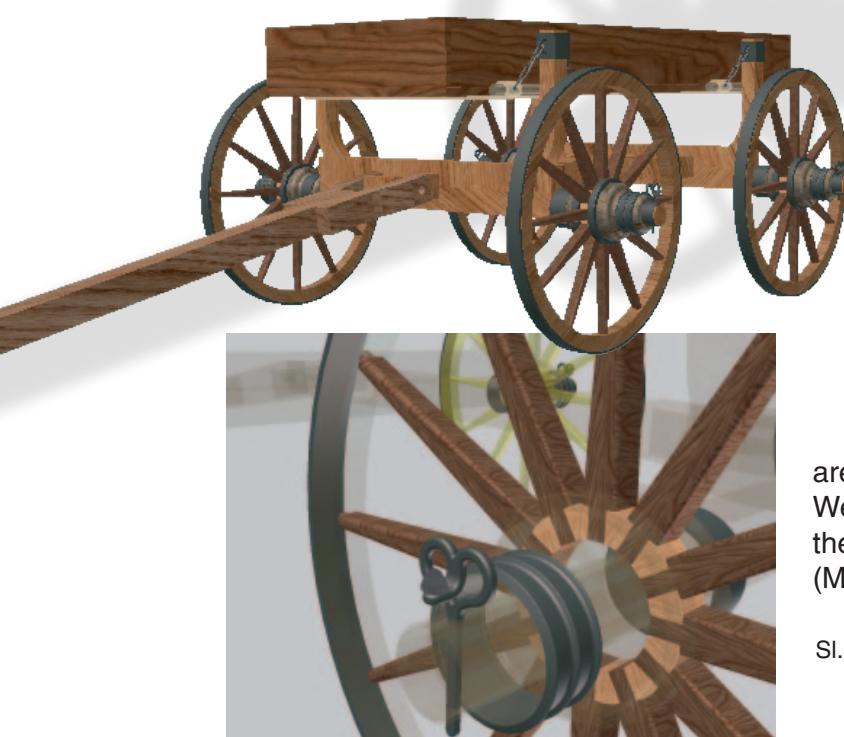

Sl. 28. Kotlić, Sremska Rača, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 28. Bucket, Sremska Rača, 1st century AD, Museum of Srem

pothooks (cat. no. 94) taken from the river Sava near Sremska Rača has also a pivot with a hook for suspension (Milošević 1987, T. VI, 1).

Bronze vessels – were common element of military equipment especially buckets depicted also on the Trajan's Column in Rome (Cichorius 1896, Taf. VII). Bucket had been used for cooking, washing and taking water from the river, well or the spring. Large number of bronze and iron buckets (25 vessels), found in the Sava river near Sremska Rača are mostly the variants of Bargfeld and Westerwanna type of buckets, which are the most frequent types of Roman situlae (Milošević 1987 T VIII/4,6, T IX, 1,2,4,5). To-

Sl. 29a. Kola iz Hrtkovaca, 1. v. p. n. e. – 1. v. n. e., rekonstrukcija (B. Dragić)

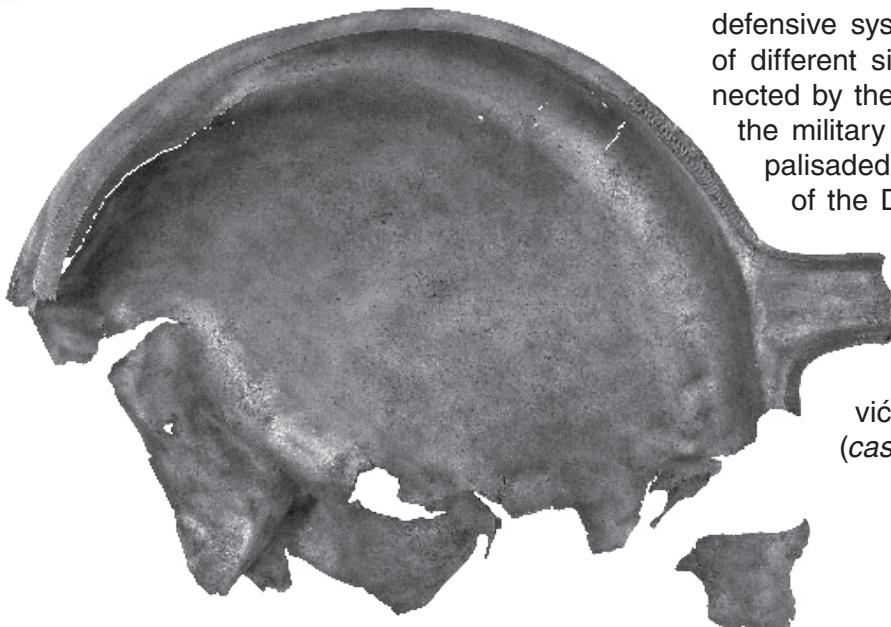
Fig. 29a. Chariots from Hrtkovci, 1st century BC – 1st century AD, reconstruction (B. Dragić)

pripadaju varijantama vedrica Bargfeld i Westerwanna tipa, inače najzastupljenijim formama ovog materijala (Milošević 1987, T. VIII/4, 6; T. IX, 1, 2, 4, 5); zajedno sa nalazima oružja, upućuju na postojanje rimskog vojnog objekta (carinska stanica na ušću Drave u Savu ili manje utvrđenje na ovoj strateški značajnoj lokaciji). Najbolje analogije za rimska vedra sa ovog lokaliteta su posude izvađene iz Kupe kod Siska (V. Hoffiller, 1903/4, 98–100). Pojedinačni nalazi bronzanih vedara zabeleženi su u Zemunu, Novim Banovcima i Slankamenu. U ataru Hrtkovaca je, osim delova kola i oružja, nađen izvestan broj posuda i gvozdenih alatki (noževi, svrdla, dleta, verige i dr.), jedan veći kotao od bakra, više delova kotlića, patere. U zbirkama Muzeja Vojvodine se, takođe, nalazi nekoliko posuda od bronce i gvožđa koje su izvađene iz Dunava (Dautova Ruševljan 1992, 359, sl. 1–3). Osim pijuka i navedenih oruđa, svaki legionar nosio je strugač za koru drveta i lopatu, alat korišćen prilikom podizanja logora i drugih građevinskih radova.

UTVRĐENJA NA DUNAVU

Nakon ugušenja dalmatinsko-panonskog ustanka 9. godine n. e., u jugoistočnom delu provincije Panonije uspostavljeno

Sl. 29b. Patera, Aylesford tipa, Hrtkovci, Muzej Vojvodine
Fig. 29b – Patera, Aylesford type, Hrtkovci, Museum of Vojvodina

gether with finds of weapons they indicate the existence of Roman military structure (customs post at the Drina and Sava confluence or smaller fort at this strategically important location). Best analogies for the Roman buckets from this site are vessels retrieved from the Kupa river near Sisak (Hoffiller 1903/4, 98–100). Single finds of bronze buckets are encountered in Zemun, Novi Banovci and Slankamen. In the area of village Hrtkovci together with fragments of chariot and weapons also certain amount of vessels and iron tools (knives, drills, chisels, pothooks etc.) were found including one rather large cooper caldron, few fragments of small buckets and paterae. Few bronze and iron vessels retrieved from the Danube when digging sand are now in the collections of the Museum of Vojvodina (Dautova Ruševljan 1992, 359, fig. 1–3). In addition to the pickaxe and other mentioned tools each legionary also carried a tool for striping bark of the tree and shovel, implements needed for pitching the camp and other building activities.

ROMAN FORTIFICATIONS ON THE DANUBE

After crushing of Dalmatian-Pannonian rebellion in AD 9 the fortified frontier of the Empire – limes was established in the southeastern part of Pannonia province. This Latin term, which earlier denoted just simple path or village road had been used since the Imperial times for complex defensive system of frontier fortifications of different size and character and connected by the roads intentionally built for the military purpose. First earthen and palisaded fortifications in this section of the Danube basin date from the

AD 23 and they were established for two legions on the Danube in Pannonia and two in the Moesia province (Petrović 1986, 91). Larger camps (*castra*) for accommodation of

na je granica Carstva – limes. Pod ovim latinskim terminom, koji je ranije označavao samo običnu stazu ili poljski put, od perioda carstva podrazumevao se složeni odbrambeni sistem pograničnih utvrđenja – različite veličine i karaktera, međusobno povezanih putevima koji su namenski građeni za vojne potrebe. Prva zemljano-palisadna utvrđenja u ovom delu Podunavlja potiču iz 23. godine, a izgrađena su za dve legije na Dunavu u Panoniji i dve u provinciji Meziji (Petrović 1986, 91). Na donjon-panonskom sektoru dunavskog limesa retko su podizani veći logori (*castra*) – koji su služili za smeštaj čitavih legija. Znatno su brojniji manji logori (*castella*) – predviđeni za garnizoniranje delova legija, pomoćnih jedinica pešadije ili konjice, kao i jedan broj signalnih kula ili osmatračnica koje su, shodno osnovnoj nameni, imale krajnje redukovani posadu.

Prva utvrđenja za kontrolu granica na ovom tlu podignuta su još u vreme Oktavijana Avgusta i poznata su pod nazivom prezidija (*praesidia*). Predstavljala su manje fortifikacijske objekte sa zemljanim nasipom, okolnim rovom i drvenim bedemima u kojima su razmeštani delovi provincijskih legija. Od druge polovine 1. i početkom 2. veka kasteli na Dunavu, građeni od kamena, dobijaju trajni karakter. Kapije su postavljane na četiri strane utvrđenja, a unutrašnje kule podizane su duž bedema i na uglovima. Izvan bedema iskopavan je rov – *fossa*, u obliku latiničnog slova V. Zbog nesigurnosti na granicama, ovaj način gradnje menja se u drugoj polovini 3. veka. Utvrđenja dobijaju nepravilniju pravougaonu osnovu, sa spoljašnjim kulama kružnog ili četvorougaonog oblika i samo jednim ulazom, koji je bilo lakše braniti. Ovaj način gradnje započet u doba tetrarhije koristi se sve do 6. veka (Petrović 1986, 93). Utvrđenja sa kružnim kulama česta su na tlu Panonije između 284. i 294. godine, kada se uglavnom podižu u parovima, na obe obale Dunava, radi kontrole važnih rečnih prelaza. Na tlu Srema iz Dioklecijanove epohe i Galerijeve reforme

the complete legions were not frequently constructed in the Lower Pannonia sector of the Danube limes. Much more frequent were smaller camps (*castella*) intended for stationing of parts of the legions, auxiliary units of infantry or cavalry and there was certain amount of guard-posts or watch-towers that considering their purpose had very small crew.

First fortifications for the frontier control in this area had been erected already in the time of Octavian Augustus at important strategic places and they are known as *praesidia*. Those were rather small fortification structures with earthen embankment surrounded by the trench and wooden ramparts and there had been deployed parts of the provincial legions. Castella on the Danube got the permanent character from the second half of the 1st and in the beginning of the 2nd century and they had been built of stone. Gateways were constructed at four side of the fortification and interior towers had been built along the ramparts and at the corners. On the outside of the rampart was dug a trench – *fossa*, shaped as Latin letter V. In the second half of the 3rd century this type of construction changed because of the insecure situation on the frontiers. Fortifications of that time had more asymmetrical rectangular plan with external towers of circular or square shape and only one entrance, which was much more easy to defend. This system of construction introduced in the time of Tetrarchy had been in use until the 6th century (Petrović 1986, 93). Fortifications with circular towers are frequent in Pannonia between AD 284 – 294 when they had usually been constructed in pairs on opposite Danube banks in order to control important river crossings. In the territory of Srem such fortifications from the time of Diocletian's and Galerius' reform of the limes are confirmed by twin fortifications *Bonnonia* – *Onagrinum* and *Acumincum* – *Contra Acumincum*. Within the context of the war against Sarmatians waged in the reign of emperor Constantine some of reconstruct-

ROMAN FORTIFICATIONS DANUBE

limesa potvrđena su utvrđenja *Bonnaia* – *Onagrinum* i *Acumincum* – *Contra Acumincum*. U kontekstu ratova sa Sarmatima, vođenih u doba cara Konstantina, neka od obnovljenih dunavskih utvrđenja na ovom tlu (*Burgenae*, *Acumincum*, *Ritti-*

ed Danube fortifications in this area (*Burgenae*, *Acumincum*, *Rittium*) got the towers of distinct fan shape (Jovanović 2005, 84–85). Watch-towers of square plan with central pillar and of 50 to 70 square meters in size were erected at places where local

Sl. 30. Kula stražara (Trajanov stub)

um) dobiće kule prepoznatljivog lepeza-stog oblika (Jovanović 2005, 84–85). Kule stražare – četvorougaone osnove, sa centralnim stupcem i gabaritom oko 50–70 m² – podizane su na ušćima lokalnih potoka u Dunav. One su onemogućavale prodiranje neprijateljskih trupa u unutrašnjost. Radi

Fig. 30. Watch-tower (Trajan's Column)

streams joined the Danube and thus they prevented intrusion of the enemy troops in the hinterland. In order to protect population and their property, besides fortifications at the limes, ramparts had been built enclosing towns, farmsteads and settlements near the mines. New strategy of the

zaštiće stanovništva i njihove imovine, gradovi, poljoprivredna imanja i rudnička naselja su, takođe, opasivana bedemima. Nova tetrarhijska strategija odbrane graniča obuhvatala je i kopanje defanzivnih rovova u zaledju limesa. Njihovi tragovi mogu se zapaziti na potesu od Jarka do Kupinova, kao i dalje do Zemuna, duž današnjih kanala Jarčine i Galovica.

U provinciji Donjoj Panoniji dokumentovan je samo jedan logor koji je mogao da primi čitavu legiju, i to onaj u današnjem Budimu (*Aquincum*). Ostala utvrđenja bila su znatno manjeg gabarita i predviđena za smeštaj manjih jedinica. U početku je u Aquincumu bio smešten logor ale, a od doba cara Trajana, nakon konsolidacije limesa, logor legije II Adiutrix (Petrović 1986, 16, sl. 5). Osim u Aquincumu, pannonске legije bile su smeštene još i u Vindoboni i Brigeciju. Prema podacima iz pisanih izvora i sa arheoloških istraživanja, na jugoistočnom delu panonskog limesa locirano je nekoliko logora pomoćnih jedinica. U današnjoj Republici Hrvatskoj nalazila su se utvrđenja na lokalitetima: Batina (*Ad Militarae*), Zmajevac (*Ad Novas*), Dalj (*Teutoburgium*), Sotin (*Cornacum*), Ilok (*Cuccium*). U Srbiji, duž sremskog dela panonskog limesa, konstatovana su sledeća utvrđenja: Banoštor (*Bononia Malata*), Petrovaradin (*Cusum*), Čortanovci, Stari Slankamen (*Acumincum*), Surduk (*Rittium*), Novi Banovci (*Burgenae*) i Zemun (*Taurunum*). Delimično ispitano utvrđenje kod Čortanovaca ne nalazi se u pisanim izvorima, kao i utvrđenje na levoj obali Dunava, kod Begeča (*Onagrinum*). Osim navedenih utvrđenja, do danas je registrovano i nekoliko kula stražara i osmatračnica – kod Slankamena, Novih Banovaca, Rakovca, Suseka i Neština (Petrović 1995, 29). Ostaci jedinog logora u pozadini limesa registrovani su na potesu Solnok, kod Dobrincata (*Caput Bassensis*). U unutrašnjosti limesa postojala su dva gradska centra opasana bedemima: Sremska Mitrovica (*Sirmium*) i Donji Petrovci (*Bassianae*). Utvrđenja na Dunavu spadala su u šire

frontier defense in the time of tetrarchy also included digging of defensive trenches in the rear of the limes. Their traces could be encountered in the zone from Jarak to Kupinovo and further to Zemun along modern channels Jarčine and Galovica.

Only one camp large enough to accommodate the entire legion was recorded in Lower Pannonia province and it was the one in modern Buda (*Aquincum*). Other fortifications were of considerably smaller size and intended for accommodation of smaller units. In the beginning camp of an ala was stationed in Aquincum and in the time of Trajan after consolidation of the limes there was the camp of the legion II Adiutrix (Petrović 1986, 16, fig. 5). Pannonian legions were besides in Aquincum also stationed in Vindobona and Brigetio. According to the data from written sources and archaeological investigations in the southeastern section of the Pannonian limes were located few camps of the auxiliary units. In the present-day Republic of Croatia there were fortifications at the following sites Batina (*Ad Militarae*), Zmajevac (*Ad Novas*), Dalj (*Teutoburgium*), Sotin (*Cornacum*), Ilok (*Cuccium*). In Serbia, along the Srem section of the Pannonian limes were encountered the following fortifications: Banoštor (*Bononia Malata*), Petrovaradin (*Cusum*), Čortanovci, Stari Slankamen (*Acumincum*), Surduk (*Rittium*), Novi Banovci (*Burgenae*) and Zemun (*Taurunum*). Partially investigated fortification near Čortanovci (*Ad Herculem?*) is not mentioned in the written sources and the same situation is with fortification on the left Danube bank near Begeč (*Onagrinum*). Between the mentioned fortifications also few watch-towers and guard-posts have been registered so far near Slankamen, Novi Banovci, Rakovac, Susek and Neština (Petrović 1995, 29). The remains of the only camp in the rear of the limes are registered at the site Solnok near Dobrinci (*Caput Bassensis*). In the interior of the limes were two urban centers encircled with ramparts – Sremska Mitrovica

rimske gradske teritorije i bila su povezana lokalnim putevima.

Zemun (Taurunum). Lociran je nedaleko od ušća Save u Dunav. Ostaci utvrđenja konstatovani su na bregu Gardoš, kao i u starom delu grada, pored Dunava (Dimitrijević 1987, 51). Unutar bedema, ispod Gardoša delimično su istraženi i ostaci svetilišta posvećenog Liberu i Liberi i Asklepiju i Higiji, kao i brojni nalazi reljefnih kamenih pločica izrađenih, verovatno, u lokalnim radionicama (Dautova Ruševljan 1983, 134). Osim utvrđenja, konstatovane su i delimično ispitane nekropole od 1. do 4. veka. Na potesu Kamendin istražena je kula iz 4. veka (dimenzije 8,70 x 8,70 m), građena od tesanika i lomljene kamene (Petrović 1995, 20). Osim dela nekropole, u sklopu trafostanice je, takođe, ispitana kula, verovatno stražara ili osmatračnica. U Zemunu su nađene i dve ostave zlatnog novca Vespazijana i Domitijana (Dimitrijević 1961, 97).

U Taurunumu su se nalazili manji odredи legije VII Claudia, a on je poznat i kao važna vojna luka, u kojoj je bilo sedište panonske flote (*Classis Flavia Pannonica*) и deo jedinice *exercitus Pannonica*. Prema Noticiji, u 4. veku ovde je bio smešten odred konjanika – *equites promoti* и odred pontoniraca – *auxilia ascarii* (Nott. dign. occ. XXXI, 91, 116; Petrović 1995, 17). Pečati na opekama sa natpisom *cohors III Alpinorum equitata* potvrđuju boravak ove jedinice u drugoj polovini 3. ili prvoj polovini 4. veka (Dušanić M. 1988, 85).

Novi Banovci (Burgenae). Utvrđenje je locirano na 10 rimskih milja zapadno od Taurunuma. Registrovano je delimičnim iskopavanjima 1892. godine (dimenzije 500 x 600 m). Stručnjaci Vojnog muzeja u Beogradu delimično su istražili ostatke kule potkovičastog oblika na potesu Gradina. Sa ovog lokaliteta potiče veliki broj nalaza pokretnog arheološkog materijala (mermerne figure, vojna oprema, aplikacije, votivna ara posvećena Jupiteru Dolienu), koji potvrđuju postojanje naselja i nekropola na ovom potesu. Tokom 2. veka Burgenae je bio sedište jedinice *cohors*

(*Sirmium*) and Donji Petrovci (*Bassianae*). Fortifications on the Danube were surrounded by the urban territories of the Roman towns and connected by local roads.

Zemun (Taurunum) – is situated not far from the Sava and Danube confluence. Remains of the fortification with traces of towers and walls were encountered at the hill Gardoš and in the old town center along the Danube (Dimitrijević 1987, 51). Within the walls and below the Gardoš were partially investigated the remains of shrines dedicated to Liber and Libera and to Asclepius and Hygieia with numerous finds of relief stone tiles made probably in the local workshops (Dautova Ruševljan 1983, 134). Necropoles dating from the 1st to the 4th century were also registered and partially investigated. At the site Kamen-din was investigated the 4th century tower (8.70 x 8.70 m) built of ashlar and rubble stone (Petrović 1995, 20). Near the electric sub-station were investigated segment of the necropolis and one watch-tower or guard-post. In Zemun have also been found two hoards of gold coins of Vespasian and Domitian (Dimitrijević 1961, 97).

In Taurunum were stationed smaller units of the legion VII Claudia and it was also important military harbor and the base of the Pannonian fleet (*Classis Flavia Pannonica*) where part of the unit *exercitus Pannonica* was stationed. According to the Notitia in the 4th century there was stationed a cavalry unit – *equites promoti* and a pontoon unit – *auxilia ascarii* (Nott. dign. occ. XXXI, 91, 116; Petrović 1995, 17). Brick stamps with the name *cohors III Alpinorum equitata* confirm the stay of this unit in the second half of the 3rd or the first half of the 4th century (Dušanić M. 1988, 85).

Novi Banovci (Burgenae) – fortification recorded by partial excavations is situated 10 Roman miles to the west of Taurunum and is 500 x 600 meters in size. Archaeologists from the Military Museum in Belgrade partially investigated the remains of a tower of horseshoe shape at the site Gradina. From this site comes large

I Thracum civium Romanorum equitata, što je potvrđeno nalazom natpisa iz Stare Pazove. Nakon Trajanovih ratova u Dakiji početkom 2. veka, deo ove jedinice biće stacioniran u novoosnovanoj provinciji, dok je ostatak prebačen u Burgenae (Dušanić 1968, 95). Na pečatima opeka datovanim u prvu polovinu 3. veka naziv ove jedinice javlja se sa epitetom *pia fidelis* (Dušanić M. 1988, 87). Pečati na opekama i natpsi

Sl. 31. Opeka sa pečatom, Novi Banovci, 2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 31. Brick with stamp, Novi Banovci, 2nd century AD, Museum of Vojvodina

na vojnim diplomama govore o tome da je krajem 1. veka ovde boravila i *cohors VII Breucorum*, a u 3. veku, *cohors III Alpinorum* (Dimitrijević 1961, 44).

Surduk (Rittium). Ostaci utvrđenja konstatovani su arheološkim iskopavanjima 1892. godine na potesu Gradina (Petrović, 1993, 22) i na potesu zapadno od Gradine (dimenzije 300 x 400 m). U ataru Surduka i na navedenim potesima nađen je veći broj pokretnog materijala koji potvrđuje postojanje logora sa nekropolom (vojnička oprema, torzo Venere od mermera, bronzane statuete, maske, delovi ljudspastog oklopa, statua Jupitera Dolihena, dva žrtvenika posvećena istom božanstvu).

Na osnovu podataka iz vojnih diploma može se potvrditi da je u drugoj polovini 2. veka u ovom logoru bila smeštena *alla I Augusta Ityraeorum sagittariorum*, koja je tu prebačena nakon ratova u Dakiji (Dušanić 1968, 100). Vojne diplome i žigovi na opekama sa kraja 1. veka potvrđuju i boravak *cohors VII Breucorum civium Romanorum*, *cohors II Asturum et Callaecorum* i *cohors II Ityraeorum* (Klemenc 1961, 22; Dimitrijević 1961, 95). U 4. veku ovde je boravila jedinica *equites Dalmatae* (Nott. dign. occ. XXXII, 32, 36).

amount of archaeological material (marble statues, military equipment, appliqués, votive ara dedicated to Jupiter Dolichenus) that confirms the existence of settlement and necropolis in this area. Burgenae was in the 2nd century the base of *cohors I Thracum civium Romanorum equitata* as it is confirmed by the inscription found at Stara Pazova. After the Trajan's wars in Dacia in the beginning of the 2nd century part of this unit was stationed in the newly-established province while the remaining part was transferred to Burgenae (Dušanić 1968, 95). On the brick stamps dating from the first half of the 3rd century it also has the epithet *pia fidelis* (Dušanić M. 1988, 87). Brick stamps and inscriptions on military diplomas also suggest that *cohors VII Breucorum* was stationed here in the end of the 1st century and *cohors III Alpinorum* in the 3rd century (Dimitrijević 1961, 44).

Surduk (Rittium) – remains of fortification, 300 x 400 m in size were encountered in 1892 in the course of archaeological investigations at the site Gradina and to the west of it (Petrović, 1993, 22). In the area of Surduk and at mentioned sites was found large amount of archaeological material confirming the existence of the camp with necropolis (military equipment, marble torso of Venus, bronze statuettes, masks, fragments of scale armor, statue of Jupiter Dolichenus and two altars dedicated to this deity).

It could be confirmed on the basis of the data from the military diplomas that in this camp in the second half of the 2nd century was stationed *ala I Augusta Ityraeorum sagittariorum*, transferred here after the wars in Dacia (Dušanić 1968, 100). Military diplomas and stamps on bricks confirm the presence of *cohors VII Breucorum civium Romanorum*, *cohors II Asturum et Callaecorum* and *cohors II Ityraeorum* in the end of the 1st century (Klemenc 1961, 22; Dimitrijević 1961, 95). The unit of *equites Dalmatae* was also stationed here in the 4th century (Nott. dign. occ. XXXII, 32, 36).

Stari Slankamen (Acumincum). Logor je lociran na potesu Gradina, na obali Dunava, nasuprot ušću Tise u Dunav. Iskopavanjima višeslojnog naselja ovde su, iznad keltskog utvrđenja, konstatovani ostaci rimskog logora, sa nalazima raznovrsnog pokretnog materijala. Veoma značajna su dva žrtvenika posvećena Jupiteru Dolihenu (Petrović 1995, 23). Na potesu Dugorep ispitani su ostaci kule kvadratne osnove (dimenzije 7,75 x 7,75 m), koja je – na osnovu nalaza novca – datovana u 4. vek. Natpsi na spomenicima sa kraja 1. veka ukazuju na to da je ovde bila stacionirana *cohors I Britanica civium Romanorum*, a kao kasnoantiočku posadu Noticija pominje *cuneus equitum Constantium i equites sagittarii* (Nott. dign. occ. XXXII, 7, 26, 16, 36).

Čortanovci. Na lokalitetu Prosjanice u Čortanovačkoj šumi otkriveni su ostaci fortifikacionog objekta koji nije registrovan u pisanim izvorima. Utvrđenje je imalo pravougaonu osnovu (dimenzija 100 x 70 m), sa kružnim kulama (prečnika 13 m) na uglovima. Pojedini autori smatraju da se radi o utvrđenju *Ad Herculem* ili *Castra Herculis*. Istražen je samo deo bedema koji je ka severu i zapadu bio flankiran kulama (Petrović 1995, 23, 29, sl. 12). Unutar utvrđenja istražen je deo prostorija; na osnovu nalaza opeka i pokretnog materijala, utvrđenje je datirano u kraj 3. i u 4. vek (Dautova Ruševljan – Petrović 1994, 18).

Petrovaradin (Cusum). Prilikom zaštitnih arheoloških iskopavanja na platou ispred zgrade Muzeja grada Novog Sada otkriveni su ostaci rimskog utvrđenja. Na-

Stari Slankamen (Acumincum) – camp was situated at the site Gradina on the Danube bank opposite to the confluence of the Tisza into the Danube. Excavations of the multilayered settlement yielded the remains of the Roman camp on top of the Celtic fortifications and many archaeological finds including also two altars dedicated to Jupiter Dolichenus (Petrović 1995, 23). At the site Dugorep were investigated remains of the tower of square plan (7.75 x 7.75 m) dated by the coin finds in the 4th century. According to the inscriptions *cohors I Britanica civium Romanorum* was stationed here in the end of the 1st century and as Late Roman garrison Notitia mentions *cuneus equitum Constantium and equites sagittarii* (Nott. dign. occ. XXXII, 7, 26, 16, 36).

Čortanovci – at the site Prosjanice in the nearby forest were discovered remains of fortification structure, which had not been recorded in the written sources. Fortification was of rectangular plan (100 x 70 m) with circular towers (13 m in diameter) at the corners. Some authors think that this was the fortification *Ad Herculem* or *Castra Herculis*. Only segment of a rampart flanked to the north and west by towers has been investigated (Petrović 1995, 23, 29, fig.12). Within the fortification were investigated few rooms yielding bricks and archaeological material, which dates the fortification in the end of 3rd and in the 4th century (Dautova Ruševljan – Petrović 1994, 18).

Petrovaradin (Cusum) – The remains of Roman fortification were discovered in the course of rescue archaeological excavations at the plateau in front of the Museum of Novi Sad. Discovery of archaeological material and many bricks with stamps of some auxiliary troops date this camp in the 2nd century. At the bottom of the Fortress, in St. Juraj monastery was investigated a portion of habitation horizon with the material from the 1st and 2nd centuries (Petrović 1995, 24).

According to the literary data here was stationed *ala Pannionorum* and in the 4th

Sl. 32. Opeka sa pečatom, Petrovaradin, 3–4. v., Muzej grada Novog Sada
Fig. 32. Brick with stamp, Petrovaradin, 3rd-4th century AD, City Museum of Novi Sad

lazi većeg broja opeka sa pečatima pojedinih pomoćnih jedinica i pokretnog materijala datuju ovaj logor u 2. vek. U podnožju Tvrđave, u manastiru Sv. Juraj, ispitani je deo stambenog horizonta sa pokretnim materijalom iz 1. i 2. veka (Petrović 1995, 24).

Prema podacima iz literature, ovde je bilo sedište *Ale Pannionorum*, a u 4. veku ovde su stacionirane i jedinice *equites Dalmatae* (Nott. dign. occ. XXXII, 32, 34). Nakon obrade i publikovanja velikog broja opeka sa pečatima nađenim na ovom lokalitetu, situacija o boravku pojedinih vojnih jedinica u ovom logoru biće jasnija.

Rakovac. Na brdu Stručica, u vinogradu Sedlačkog, krajem 19. veka iskopani su temelji objekta i grobovi zidani opekama, na kojima se nalaze pečati legije *VI Herculia* i *cohors III Alpinorum equitas* (Dušanić M. 1988, 85). Ispod temelja romanske crkve na potesu Gradina ispitani su ostaci hipokausta, a 200 m jugozapadno od crkve i ostaci kule stražare četvorougaone osnove (Nađ 1985, 7).

Dumbovo. Kod Beočina, na obali potoka Marin do, arheološkim iskopavanjima otkrivena je kula stražara kvadratne osnove (dimenzije 7,50 x 7,50 m), građena od lomljenog kamena i opeka. Kula je podignuta krajem 3. ili početkom 4. veka (Petrović 1995, 25). U blizini kule istražena je vila rustika podignuta u 4. veku, verovatno za snabdevanje vojnih jedinica u logorima na Dunavu (Brukner 1976, 19). U neposrednoj blizini vile i kule bilo je domorodačko naselje iz 1. veka n. e., locirano na osnovu natpisa Tiberija Klaudija Priska, prefekta ale *I civium Romanorum*.

Čerević. Na imanju Antuna Kerna, udaljenom 200 m od obale Dunava, ustanovljena je rimska nekropola sa grobnicama zidanim od opeka, na kojima se nalaze žigovi pojedinih pomoćnih jedinica i legije *VI Herculia*. Sa ove lokacije potiče i natpis na spomeniku vojnika koji je služio u *cohors II Alpinorum* (CIL III 3261; Klemenc 1961, 18). Ovo je i najstariji pomen ove posade u Sremu.

Banoštor (Malata Bononia). Utvrđenje ni do danas nije potvrđeno arheološkim

century were also stationed the troops of *equites Dalmatae* (Nott.dign.occ. XXXII, 32, 34). Situation concerning the stay of certain army units in this camp will be more apparent after study and publication of large amount of bricks with stamps found at this site.

Rakovac – at the Stručica hill in the Sedlački vineyard had been excavated in the end of the 19th century the foundations of a structure and tombs built of bricks with stamps of legion *VI Herculia* and *cohors III Alpinorum equitas* (Dušanić M. 1988, 85). Under the foundations of the Romanesque church at the site Gradina were investigated the remains of hypocaustum and 200 meters to the southwest of the church also the remains of the watch-tower of square plan (Nađ 1985, 7).

Dumbovo near Beočin – at this site on the bank of the Marin do stream was discovered in the course of archaeological excavations the watch-tower of square plan (7.50 x 7.50 m) built of rubble stone and bricks. Tower was erected in the end of the 3rd or in the beginning of the 4th century (Petrović 1995, with literature). Near the tower was investigated villa rustica dating from the 4th century and probably intended for supplying of the army units in the camps on the Danube (Brukner 1976, 19). In the immediate vicinity of the villa and tower was the autochthonous settlement from the 1st century AD located on the basis of inscription of Tiberius Claudius Priscus, prefect of *ala I civium Romanorum*.

Čerević – at the estate of Antun Kern around 200 meters from the Danube bank was encountered Roman necropolis with tombs built of bricks with stamps of certain auxiliary troops and the legion *VI Herculia*. From this location also comes the inscription on a monument of a soldier serving in *cohors II Alpinorum* (CIL III 3261; Klemenc 1961, 18). This is also the earliest mention of this unit in Srem.

Banoštor (Malata Bononia) – fortification has not been confirmed by archaeological excavations until present day as

iskopavanjima jer je locirano na obali Dunava – na mestu današnjeg naselja, oko pravoslavne crkve. Ispitani su ostaci termi ugrađeni u crkvu i zidane grobnice iz 5. i 6. veka. U baštama meštana nalaze se ostaci utvrđenja i pokretni arheološki materijal koji potiče iz perioda od 1. do 5. veka. Ostaci nekropole delimično su ispitani na severozapadnoj strani sadašnjeg naselja.

Pretpostavlja se da je ovde bio logor *cohors I Campanorum*, a u kasnoj fazi ovde su bili locirani delovi legije *V Iovia*. Tokom 4. veka u Bononii se nalazi sedište *praefectus equites Dalmatae* (Nott. dign. occ. XXXII, 14, 33, 41, 44). O boravku vojnih jedinica na ovoj teritoriji tokom 1. veka govori i natpis iz doba Trajana (CIL III 3262). Bononia je bila i važno pristanište na Dunavu gde se 361. godine iskrcao Julian na svom putu za Sirmium (Nott. dign. occ. XXXII, 9, 6–7), kao i Gracijan 378. godine. Na drugoj obali Dunava locirano je kontrautvrđenje – Onagrinum kod Begeča.

Susek. Iz ovog naselja na obali Dunava potiče natpis posvećen Dijani i nadgrobni spomenik dekuriona Sirmiuma (Mirković, 1971, 88–89). Na potesu Grbava livada, jugoistočno od sela, ispitani su ostaci građevinskog objekta, a na lokalitetu Nad livadama ostaci rimske kule stražare, zidane od kamena i maltera.

Neštin. Miljokaz sa oznakom CCVIII (CIL III 3703) iz doba Aleksandra Severa (229–230) potiče iz ovog rimskog naselja. Na lokalitetu Velika Kuluštra, zapadno od sela, ispitani su ostaci građevinskog objekta od kamena i opeka (Petrović 1995, 26).

Begeč (Onagrinum). Ovaj rimski logor (dimenzije 340 x 220 m) podignut je u doba Dioklecijana, na desnoj obali Dunava (Petrović 1995, 27). Utvrđenje je locirano krajem prošlog veka i nalazi se južno od sela, na prostoru 40–50 hektara. Osim ostataka utvrđenja, ispitani je i deo nekropole i kule na obali Dunava. Zaštitnim radovima 1957. godine ispitani su ostaci pristaništa i deo utvrđenja sa polukružnom kulom (Daučova Ruševljan 1972–1973, 141). Noticija u *Onagrinumu* navodi sedište zapovednika

it is situated in the dominant position on the Danube bank in the area of modern settlement surrounding the Orthodox church. The remains of thermae incorporated in the church and masonry tombs from the 5th and 6th century were investigated. In the gardens of local inhabitants were encountered traces of fortification and archaeological material dating from the 1st to the 5th century. Remains of the necropolis are partially investigated in the northwest.

It is assumed that *cohors I Campanorum* had a camp here and sometime later here were stationed parts of legion *V Iovia*. In the 4th century in Bononia was the headquarters of *praefectus equites Dalmatae* (Nott.dign.occ. XXXII, 14, 33, 41, 44). An inscription from the Trajan's time confirms the stay of army units already in the 1st century (CIL III 3262). Bononia was also an important harbor on the Danube and Julian landed here on his way to Sirmium in 361(Nott. dign. occ. XXXII, 9, 6–7) and also Gratian in 378. On the opposite Danube bank was located contra fortification – Onagrinum near Begeč.

Susek – settlement on the Danube bank whence originates the inscription dedicated to Diana and tombstone of the decurion of Sirmium (Mirković, 1971, 88–89). At the site Grbava livada to the southeast of the village were investigated the remains of an architectural structure and at the site Nad livadama the remains of Roman watch-tower built of stone and mortar.

Neštin – Roman settlement where was discovered a milestone from the reign of Alexander Severus dating from 229–230 AD with mark CCVIII (CIL III 3703). At the site Velika Kuluštra on the Danube bank to the west of the village were investigated the remains of a structure built of stone and bricks (Petrović 1995, 26).

Begeč (Onagrinum) – Roman camp (340 x 200 m in size) was erected on the left Danube bank in the time of Diocletian (Petrović 1995, 27). The fortification

legijskih detašmana *Legio V Iovia* i *Legio VI Herculia*, odredi *auxillia Herculensia* i *equites Dalmatae* (Nott. dign. occ. XXXII, 41, 48).

Sl. 33. Opeka sa pečatom, Onagrinum, 4. v., Muzej Vojvodine

Fig. 33. Brick with stamp, Onagrinum, 4th century AD, Museum of Vojvodina

was located in the end of last century and it is situated to the south of the village in an area of 40–50 hectares. Segment of the necropolis and tower on the Danube bank were also investigated besides the remains of the fortification. In the course of rescue excavations in 1957 were investigated the remains of harbor and part of the fortification with semicircular tower (Dautova Ruševljan 1972–1973, 141). Notitia mentions in Onagrinum the seat of the commander of detachments of the *Legio V Iovia* and *Legio VI Herculia* and the units *auxillia Herculensia* and *equites Dalmatae* (Nott.dign.occ. XXXII, 41, 48).

POZADINA LIMESA

U zaleđu limesa, na potesu Solnok–Gradina kod Dobrinaca, nalazi se utvrđenje za smeštaj veće vojne jedinice (*Caput Basensis*). Logor je zahvatao prostor od 18 hektara (Petrović, 1995, 29). Zaštitnim istraživanjima 1992. godine otkriveni su delovi južnog bedema i dve kule kvadratne osnove (dimenzije 7,70 x 7,70 m; Petrović 1995, fig. 2; Dušanić M. 2004, 262, fig. 5b). Smatra se da je logor imao 25 spolja isturenih kula, na rastojanju 40–45 m. Utvrđenje je podignuto u 2. veku, a obnovljeno je krajem 3. veka (Petrović 1995, 29). Prema *Noticiji dignitatum*, u njemu se nalazilo sedište tribuna *cohors I Thracum* (Nott. dign. occ. XXXII, 59).

Teritorija jugoistočnog dela Srema bila je podeljena na dva gradska centra: *Sirmium* (Sremska Mitrovica) i *Bassianae* (Donji Petrovci). Bassiana je postala minicipij 124. godine – za vreme imperatora Hadrijana, a kolonija 214. godine – u vreme imperatora Karakale. Njena šira gradska teritorija obuhvatala je teritoriju do obale Dunava, sa utvrđenjima od *Taurunuma* (Zemun) do *Cusuma* (Petrovaradin). Ostali deo ovog dela Srema pripadao je teritoriji *Sirmium* (Sremska Mitrovica) gde je početkom 1. veka bila formirana peregrinska zajednica *civitas Sirmiensium et Amantinorum*,

REAR OF THE LIMES

In the rear of the limes at the site Solnok-Gradina near Dobrinci was situated the fortification for stationing of rather large army unit (*Caput Basensis*). Camp covered an area of 18 hectares. Rescue investigations in 1992 revealed the portions of south rampart with two towers of square plan, 7.70 x 7.60 m in size (Petrović 1995, fig.2; Dušanić M. 2004, 262, fig. 5b). It is assumed that camp had 25 external towers at a distance of 40–45 meters. Fortification was built in the 2nd century and rebuilt in the end of the 3rd century (Petrović 1995, 29). According to the *Notitia dignitatum* the headquarters of the tribune of *cohors I Thracum* was situated in this camp (Nott. dign. occ. XXXII, 59).

Territory of the southeastern Srem was divided between two urban centers – Sirmium (Sremska Mitrovica) and Bassianae (Donji Petrovci). Bassiana had become municipium in AD 124 in the reign of emperor Hadrian and colony in AD 214 in the time of emperor Caracalla. Its greater urban territory encompassed the area to the Danube bank with fortifications from *Taurunum* (Zemun) to *Cusum* (Petrovaradin). Remaining area of this part of Srem was the territory of Sirmium (Sremska Mitrovica) where in the beginning of the 1st century was established the community of peregrini known as

ESA REAR OF THE LIMES

koja je posle 79. godine prerasla u *colonia Flavia Sirmium*. Postojanje logora legije ili pomoćnih jedinica u ovom gradu do danas nije potvrđeno arheološkim iskopavanjima. Na osnovu brojnih natpisa, vojnih diploma i pečata na opekama više saznajemo o boravku pojedinih delova legija i pomoćnih jedinica od 1. do 4. veka.

O boravku vojske tokom 1. i 2. veka u Sirmiumu saznajemo na osnovu priloga u ranim grobovima sa kremacijom. Od 79 grobova u obliku bunara u 20 je nađeno oružje ili vojnička oprema. Posveće božanstvima koje su vojnici ostavljali iza sebe takođe svedoče o prisustvu pojedinih jedinica na ovom tlu. U doba Domitianovih ratova na Dunavu, vojnik legije *I Adiutrix* Q. Sabinus Maximus podiće će žrtvenik Jupiteru. Desetak godina kasnije, istom božanstvu ostaviće posvetu i jedan veteran legije *II Adiutrix* (Klemenc 1961, 23). Zbog stalnih ratova na granici, u 2. i 3. veku ovde su smeštene veće vojne jedinice (Mirković 1971, 52). Početkom 3. veka (223. godine) jedan signifer ove regije podiže žrtvenik Jupiteru. Na osnovu pečata na opekama iz pojedinih delova grada saznajemo o boravku pojedinih odreda legija *I* i *II Adiutrix*, *IV Flavia*, *XV Apollinares*, *X* i *XIV Gemina* i *VII Claudia*, *VI Herculia*, *I Noricum* i *II Italica* (Milošević A 1971, 95–118). Osim boravka legija, ovi pečati potvrđuju i boravak pomoćnih jedinica – ala: *Dardanorum*, *Saggitariorum*, *Decima Sirmensis*, *I Augusta Etureorum*, *I Gallorum et Bosporanorum* i *cohors I* ili *III Alpinorum* (Milošević 1971, 110). Noticija pominje još i *exercitus Pannoniae Inferioris* i *equites Sirmensis* (Nott. dign. occ. XXXII, 49, 50, 54; Mirković 1971, 51). Tokom 3. i 4. veka u Sirmiumu je radilo nekoliko vojnih ciglana, čiji proizvodi nose pečat SIS.S. Sirmium je imao i svoje pristanište na Dunavu, u Bononii, udaljenoj 19 rimskih milja ka severu, a sa drugom obalom Save bio je povezan mostovima (Milošević 1995, 199).

Radionice za izradu metalnih posuda u Siscii i Sirmiumu su u 2. i 3. veku po-

civitas *Sirmiensium* and *Amantinorum* that after AD 79 developed into *colonia Flavia Sirmium*. Existence of the camp of the legion or auxiliary units in this town has not been confirmed by archaeological excavations until these days. On the basis of numerous finds of inscriptions, military diplomas and brick stamps we know more about stay of certain parts of legions and auxiliary troops from the 1st to the 4th century.

About early stay of the army in Sirmium during the 1st and 2nd century we know on the basis of the finds from early cremation burials. Out of 79 investigated shaft graves in 20 of them were found weapons and military equipment. Dedications to the deities left by the soldiers also confirm the presence of certain units in this area. In the time of Domitian's wars on the Danube Q. Sabinus Maximus, soldier of the legion *I Adiutrix* erected an altar dedicated to Jupiter. Some ten years later one veteran of the legion *II Adiutrix* also left dedication to the same deity (Klemenc 1961, 23). Because of the permanent wars on the frontier rather large army units had been stationed here in the 2nd and the 3rd century (Mirković 1971, 52). Thus in the beginning of the 3rd century (AD 223) a signifer of this legion also dedicated an altar to Jupiter. According to the finds of brick stamps from different parts of the town we know about the stay of certain units of the legions *I* and *II Adiutrix*, *IV Flavia*, *XV Apollinares*, *X* and *XIV Gemina* and *VII Claudia*, *VI Herculia*, *I Noricum* and *II Italica* (Milošević A 1971, 95–118). Except the legions these stamps also confirm the stay of auxiliary units including alae: *Dardanorum*, *Saggitariorum*, *Decima Sirmensis*, *I Augusta Etureorum*, *I Gallorum et Bosporanorum* and *cohors I* or *III Alpinorum* (Milošević 1971, 110). Notitia mentions also *exercitus Pannoniae Inferioris* and *equites Sirmensis* (Nott. dign. occ. XXXII, 49, 50, 54; Mirković 1971, 51). Few army brick plants had been working in Sirmium in the 3rd and 4th century and their products have stamps SIS.S. Sir-

Sl. 34. Opeka sa pečatom, Progar, 4. v., Muzej grada Beograda
Fig. 34. Brick with stamp, Progar, 4th century, City Museum of Belgrade

mium also had its harbor in Bononia on the Danube, 19 Roman miles to the north and with other bank of the Sava river it was connected by the bridges (Milošević 1995, 199).

In the 2nd and 3rd century main suppliers of bronze and metal vessels in the Pannonia province had become the workshops in Siscia and Sirmium after a period when such vessels were mostly imported (Pinterović 1976, 119). In the 4th century in

Sl. 35. Kopije poluga iz kovnice Sirmiuma, 4. v., Muzej Vojvodine

Fig. 35. Copies of ingots from Sirmium mint, 4th century, Museum of Vojvodina

stale glavni centri u provinciji Panoniji (Pinterović 1976, 119). U 4. veku u Sirmiu je radila i radionica za izradu oružja i vojne opreme (Milošević 2001, 87; Nott. dign. occ. XXXII, 145). Iz naziva pod kojim je navedena – *sirmiensis scutorum scordiscorum et armorum* – zaključeno je da su se u njoj proizvodili štitovi, sedla, oklopi, a verovatno i streljačko naoružanje (James 1988, 257, 261). U prvoj polovini 4.

Sirmium was also active the workshop for production of weapons and military equipment (Milošević 2001, 87; (Nott.dign.oc. XXXII, 145). It was concluded on the basis of its title – *sirmiensis scutorum scordiscorum et armorum* – that there had been produced shields, saddles, armors and probably weapons for the archers (James 1988, 257, 261). In the first half of the 4th century emperor Constantine the

veka imperator Konstantin Veliki otvorio je i kovnicu novca, koja je radila u nekoliko oficina. U državnim radionicama Sirmiuma izrađivane su i posude od srebra, koje su dodeljivane vojnim komandantima, oficirima i zaslužnim vojnicima.

OBJEKTI U POZADINI LIMESA

Pojedini objekti namenjeni snabdevanju rimske vojske na Dunavu i poljoprivredna imanja u zaleđu limesa – na širim gradskim teritorijama Sirmiuma i Bassiane – bili su dobro povezani i igrali su značajnu ulogu u vojnem, političkom i ekonomskom razvoju jugoistočnog dela provincije Panonije.

Poljoprivredna dobra u Panoniji, bilo kao carski posedi ili kao vlasništvo imućnih rimskih građana i veterana, uglavnom su podignuta na ostacima ranorimskih naselja iz 1. i 2. veka (Thomas 1954, 379). Delimično istraženi i ispitani ostaci imanja u Dumbovu kod Beočina, Kudoša kod Šašinaca, Vranja kod Hrtkovaca i vile duž autoputa Zagreb–Beograd potvrdili su ovu tezu (Brukner 1976, 19; Dautova Ruševljan 1999, 15; Brukner 1995, 136). Tokom 3. i 4. veka broj ovih imanja se povećava. Krajem 3. i početkom 4. veka, pod okriljem Diokle-cijanovih reformi dolazi do reorganizacije vila koje su uključene u privredni sistem Carstva (Brukner 1995, 137). U vreme nestabilnosti i ratova sa varvarskim plemenima, oko većih imanja podižu se bedemi sa kulama, a pojedine građevine, poput onih u Šašincima i Beočinu, adaptirane su u *horreume*, skladišta za smeštaj žitarica i drugih prehrambenih proizvoda.

U gradskim centrima, utvrđenjima na limesu i vilama u pozadini limesa mogle su da budu organizovane radionice za izradu i opravku vojničkih sprava, opreme i oružja, kao i poljoprivrednih alatki. Podatke o tome nalazimo na spomenicima na kojima su prikazane zanatlije (*faber*) sa svojim alatima – nakovnjem i klještima (Hoffiller 1910, 151). U jednom od objekata vile rustike u Dumbovu kod Beočina nadena je radionica za opravku alata (Brukner 1976, 27).

Great established the mint with few officinae. State workshops in Sirmium also produced silver vessels awarded to military commanders, officers and meritorious soldiers.

STRUCTURES IN THE REAR OF THE LIMES

Certain structures intended for supplying of the Roman army on the Danube, farming estates in the rear of the limes and within the territories of Sirmium and Bassianae were well-connected with roads and had an important role in military, political and economic development of the southeastern part of Pannonia province.

Farming estates in Pannonia either as imperial estates or owned by well-off Roman citizens and veterans were established generally on the remains of the early Roman settlements of the 1st and 2nd century (Thomas 1954, 379). Partially explored and investigated remains of the estates in Dumbovo near Beočin, Kudoš near Šašinci, Vranj near Hrtkovci and villas along the Zagreb – Beograd highway basically confirmed this hypothesis (Brukner 1976, 19; Dautova Ruševljan 1999, 15; Brukner 1995, 136). Number of these estates increased during the 3rd and 4th century. In the end of 3rd and the beginning of the 4th century as a consequence of the Diocletian's reforms these villas had been reorganized and included in the economic system of the Empire (Brukner 1995, 137). In the periods of instability and wars with barbarian tribes walls with towers had been built around larger estates and certain buildings like those at Šašinci and Beočin had been converted into granaries (*horrea*) and storehouses for grain and other food supplies.

Workshops for production and repair of military gear, equipment and weaponry as well as agricultural equipment could have been organized in the urban centers, fortifications on the limes and in the villas in the rear of the limes. Information about this is found on the monuments depicting

Sl. 36. Freske, vila rustika, Hrtkovci, 3–4. v., Muzej Vojvodine

Fig. 36. Frescoes, villa rustica, Hrtkovci, 3rd – 4th century, Museum of Vojvodina

craftsmen (*faber*) with their tools – anvil and tongs (Hoffiller 1910, 151). In one of the buildings within villa rustica in Dumbovo near Beočin was discovered a workshop for repairing of tools with anvil and other implements (Brukner 1976, 27).

MEDICINA MEDICINE

MEDICINA

Medicina je bila posebno razvijena u rimskoj vojsci. O tome svedoče kako pojedini istorijski izvori, tako i arheološki nalazi bolničkih zgrada i različitih instrumenata. Vegecije, recimo, ističe zanačaj dobro

MEDICINE

Medicine was particularly highly developed in the Roman army as it is confirmed either in certain historical sources or according to the archaeological finds of hospital buildings and different instru-

Sl. 37. Ranjeni vojnik (Trajanov stub) Fig. 37. Wounded soldier (Trajan's Column)

organizovane lekarske službe u trupama, dajući niz uputstava vezanih za kvalitetan odabir regruta, pravilnu ishranu, lečenje i odgovarajući smeštaj vojnika (Vegetius, III, 2). Vojni lekari – *medicusi* služili su u redovnim i pomoćnim trupama, kao i u ratnoj floti. Organizovani su u izdvojena udruženja (*collegia*) na čijem je čelu bio zapovednik logora (*praefectus castrorum*) – zadužen za brigu o svim bolesnicima u garnizonu. Razlika između vojnih i civilnih lekara nije postojala. Vojni lekari mogli su da otvaraju i svoje privatne ordinacije. Lekari su se brinuli i o ishrani vojnika tokom regrutovanja (Krunić 1992, 11).

Kao i danas, značajno mesto u rimskoj vojnoj medicini zauzimala je hirurgija, pa se vrlo često sreću i lekari sa posebnom specijalizacijom – *medicus chirurgus*. U ratnoj floti sreću se i lekari sa titulom *medicus duplicarius* (CIL III 3441), a titula *medicus castorum* pripadala je garnizonском lekaru koji se brinuo o određenom vojnog logoru (Davies 1969, 85).

O izgledu i organizaciji vojnih bolnica unutar logora (*valetudinarium*) postoje podaci iz nekolicine istraženih rimskih utvrđenja, mahom iz perioda 1. i 2. veka. Bolnica je imala osnovu pravougaonog oblika i specifičnu unutrašnju strukturu, kojom se izdvajala od svih ostalih građevina u logoru. Njena veličina bila je prilagođena broju vojnika u utvrđenju, a sastojala se od nekoliko manjih prostorija raspoređenih u dva niza oko unutrašnjeg dvorišta. Karakterističan arhitektonski raspored omogućavao je dobru proventrenost prostorija, kao i zvučnu i topotnu izolaciju soba, što je doprinosilo neophodnom miru i udobnom smeštaju bolesnika. U sobe se ulazilo ili iz trema ili preko hodnika koji je razdvajao unutrašnji i spoljašnji niz bolesničkih soba (Davies 1989, 222–223). Veće sale bile su predviđene za prijem bolesnika i operacije. U sastavu bolnice bili su i toaleti, kupatila i prostorije za grejanje, a unutar dvorišta mogle su postojati i leje sa lekovitim biljkama.

Detaljnije podatke o lekovima i vojnim lekarima saznajemo na osnovu natpisa na

ments. Vegetius, for instance, stresses the importance of well-organized medical service in the troops giving series of instructions concerning the selection of recruits, healthy nutrition, medical treatment and appropriate accommodation of the soldiers (Vegetius, III, 2). Army physicians served in regular and auxiliary troops and in the army fleet and had the title of *medicus*. They had been organized in separate associations (*collegia*) and on their head was the commander of the camp (*praefectus castrorum*) in charge of all sick men in a garrison. There was no difference between army and civilian physicians. Army physicians could also have their private surgeries. Physicians also took care of the diet of soldiers in the recruitment process (Krunić 1992, 11).

As in the modern armies surgery had significant role in the Roman military medicine so there were often physicians specialized in surgery – *medicus chirurgus*. In the army fleet were also physicians known as *medicus duplicarius* (CIL III 3441) and the title *medicus castrorum* was held by the garrison physician who was in charge of the military camp (Davies 1969, 85).

There are data about construction and organization of the military hospitals (*valetudinarium*) within the camps from few investigated Roman fortifications, mostly from the 1st and 2nd century. Hospital building was of rectangular plan and had distinctive interior structure different from all other camp buildings. Its size was adapted to the number of soldiers in the fortification and consisted of the series of smaller rooms arranged in two rows around the courtyard with portico. Characteristic architectural arrangement provided for good ventilation of the rooms as well as sound and heat insulation that contributed to the necessary peace and comfort of the sick. The rooms were entered either from the portico or via the corridor separating internal and external row of the rooms (Davies 1989, 222–223). Larger rooms were used as operation theatres or receiving wards.

spomenicima i vojničkim diplomama, medicinskih instrumenata i drugih predmeta vezanih za ovu delatnost. Na nekropoli u Sirmiumu, u pet grobova u obliku bunara, kao prilog nađeni su i medicinski instrumenti, koji potvrđuju delovanje vojnih lekara tokom 1. veka (Milošević 2001, 148). Iz Save kod Sremske Rače izvađena je metalna kutijica sa medicinskim instrumentima (sl. 38). Sudeći prema brojnim nalazima vojne opreme sa ovog lokaliteta, ona je mogla pripadati lekaru neke vojne jedi-

Hospital buildings also had toilets, baths and heating system and in the courtyard were sometimes the beds of medicinal herbs.

We know in more details about the medicines and military physicians on the basis of inscriptions on monuments, military diplomas and the finds of medical instruments and other objects associated with this activity. In the five shaft graves in the Sirmium necropolis were found as grave goods also the medical instruments confirming

Sl. 38. Kutija sa medicinskim instrumentima, Sremska Rača, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 38. Box with medical instruments, Sremska Rača, 1st century AD, Museum of Srem

nice (Milošević 1980, T. I, II). Instrumenti iz Sremske Rače nađeni su u bronzanoj kutiji cilindričnog oblika, sa poklopcom, koja je ukrašena urezanim koncentričnim krugovima (*theca vulneraria*). U kutiji su nađena tri specila (*specilli*), jedan skalpel (*scalpellum*) i jedan unkus (Milošević 1980, 36). Pojedinačni instrumenti, posebno sonde, nađeni su i tokom arheoloških iskopavanja rimskog sloja na lokalitetu Gomolava, kao i

the activities of military physicians in the 1st century (Milošević 2001, 148). Small metal box with medical instruments was taken out of the Sava near Sremska Rača (Fig. 38). Judging by numerous finds of military equipment from this site this box could have belonged to the physician of some military unit (Milošević 1980, T. I, II). Instruments from Sremska Rača were found in a bronze cylindrical box with lid (*theca*

Sl. 39. Kantar, Hrtkovci, 1–2. v.
n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 39. Balance, Hrtkovci,
1st-2nd century AD, Museum of
Vojvodina

Sirmiuma (Dautova Ruševljan 1992, 89, T. 23, 24; Milošević 1980, 38).

U ovu grupu predmeta spada i bronzana vaga iz spaljenog groba u Sirmiumu, kao i terazije i vaga iz Hrtkovaca. Ovi nalazi mogu biti potvrda mišljenju da su vojni lekari istovremeno bili i farmaceuti (Künzl 1983, 61). Osim terazija, na pojedinim lokalitetima javljaju se i traonice (*mortarium*), koje su, osim za pripremanje hrane, korištene u farmakologiji: za pripremu lekova, usitnjavanje, rendanje i mešanje biljaka i prahova (Szilágy 1956, 69; Baetz 1977, 154). Sličnu svrhu imale su i palete. One su izrađivane od kamena fine stukture, u vidu pravougaonih pločica trapezoidnog preseka. Primerci paleta sa prepoznatljivom gornjom radnom površinom (u vidu neznatnog udubljenja u sredini) nađeni su u grobovima iz 1. i 2. veka u Hrtkovcima (sl. 40).

Sl. 40. Grobni nalaz iz Hrtkovaca, 1–2. v. n. e.,
Muzej Vojvodine
Fig. 40. Grave association from Hrtkovci,
1st-2nd century, Museum of Vojvodina

vulneraria) decorated with engraved concentric circles. Inside the box were found three *specilli*, one scalpel (*scalpellum*) and one *uncus* (Milošević 1980, 36). Some instruments, particularly probes were found in the course of excavations of the Roman layer at Gomolava and in Sirmium (Dautova Ruševljan 1992, 89, T. 23, 24; Milošević 1980, 38).

To this group of objects should be attributed also bronze scales from a cremation burial in Sirmium and scales and balance from Hrtkovci. These finds could support the opinion that army physicians had also been pharmacists who prepared medicines (Künzl 1983, 61). At some site were found besides scales also mortars (*mortarium*), which were used in pharmacology for preparation of medicines, chopping, grating and mixing of plants and powders (Szilágy 1956, 69; Baetz 1977, 154). The palettes were also used for the same purpose. They had been made of fine-grained stone and shaped as rectangular plates of trapezoid cross-section. Specimens of the palettes with working slight middle in the 1st and 2nd century graves (Fig. 40).

RELIGIJA

RELIGION

O religiji u rimskoj vojsci govore i različiti načini sahranjivanja od 1. do 4. veka (cremacija i inhumacija), odnosno pogrebni rituali koji zavise od lokalne tradicije ili socijalnog i ekonomskog položaja pokojnika.

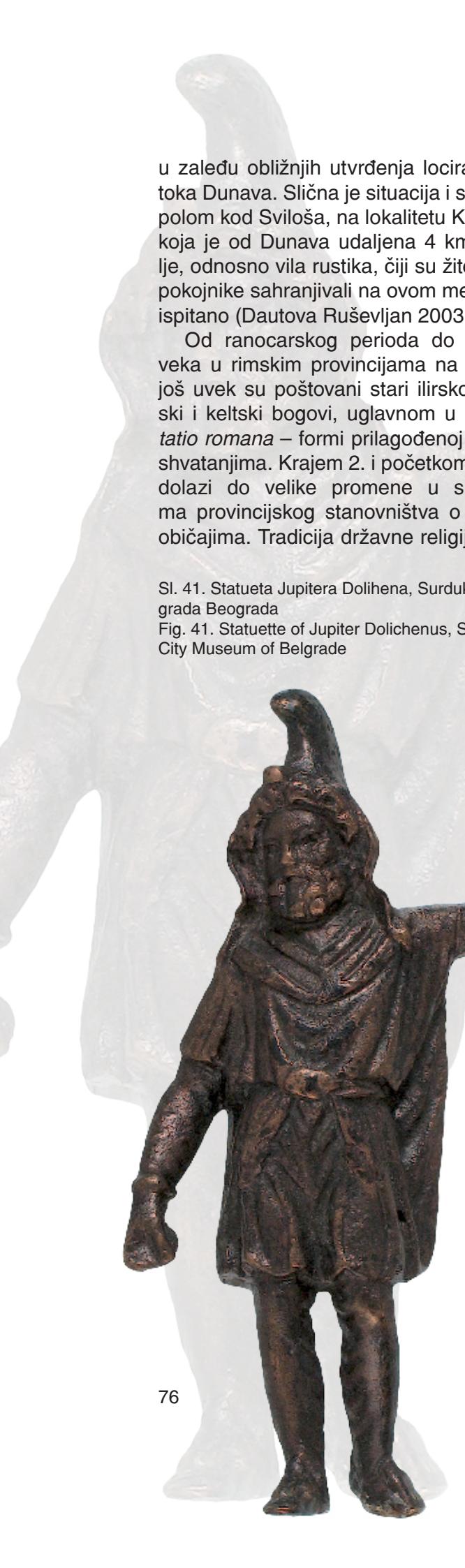
Od sredine 1. veka u gradskim centrima i utvrđenjima na Dunavu – naseljenim rimskim građanima, legionarima, veteranim i domorocima – javljaju se različiti tipovi sahranjivanja (Srejović 1965, 82). Oni su najčešće zavisili od nivoa kulturnog razvoja, kao i etničke i društvene pripadnosti stanovnika određenog regiona. Za Sirmium u ovom ranom periodu karakteristični su spaljeni grobovi u obliku bunara, koji uglavnom pripadaju vojniciма i rimskim građanima (Milošević 1987, 14). Pojedinačni nalazi spaljenih grobova zabeleženi su u Zemunu, Novim Banovcima, Surčinu, Dobrincima, Sremskim Karlovcima, Čortanovcima i Rakovcu (Srejović 1965, 82; Jovanović 1984, 49; Dautova Ruševljan 1993, 333). Deo nekropole sa grobovima istražen je u široj gradskoj teritoriji Sirmiuma, a pripadao je poljoprivrednom imanju (Milošević 1995, 195).

Dosadašnjim istraživanjima istočnog Srema ispitane su dve kasnoantičke nekropole – kod Beške i Svilosa. Nalaz od 22 groba sa spaljenim ostacima na nekropoli kod Beške (sa, inače, dominantnim skeletnim sahranjivanjem) potvrđio je opstajanje običaja kremacije pokojnika sve do početka 4. veka (Marijanski-Manojlović 1987, 73). Nekropola je locirana na padinama lokalnog potoka, na 5 km od Dunava. Naselje nije istraženo. Grobni prilozi sa nekropole, kao i nalaz od osam kenotafa potvrđuju činjenicu da je u pitanju nekropola na kojoj su se, osim lokalnog civilnog stanovništva, sahranjivali i vojnici. Na osnovu sahranjivanja u solidno zidanim grobnicama, koje su oslikane freskama, te bogatim i raznovrsnim grobnim prilozima možemo zaključiti da se radi o imućnijem stanovništvu, najverovatnije veteranima i članovima njihovih porodica koji su živeli

Important for the study of religious practice in the Roman army are different ways of interment from the 1st to the 4th century (cremation and inhumation), i.e. funerary rituals depending on local tradition or social and economic position of the dead.

From the middle of the 1st century various forms of interment were encountered in the urban centers and fortifications on the Danube inhabited by Roman citizens, legionaries, veterans and local population (Srejović 1965, 82). These forms depended mostly on the level of cultural development but also on ethnic and social status of the inhabitants of a certain region. For this early period in Sirmium are characteristic cremation burials of the shaft type mostly of the soldiers and Roman citizens (Milošević 1987, 14). Individual cremation burials were recorded in Zemun, Novi Banovci, Surčin, Dobrinci, Sremski Karlovci, Čortanovci and Rakovac (Srejović 1965, 82; Jovanović 1984, 49; Dautova Ruševljan 1993, 333). Segment of the necropolis with cremation and inhumation burials investigated within greater urban territory of Sirmium was situated within a farming estate (Milošević 1995, 195).

Investigations of the area of eastern Srem brought to light so far two Late Roman necropoles, near Beška and Svilos (Map III). Discovery of 22 cremation burials in the necropolis near Beška with prevailing inhumation burials confirmed persistence of cremation ritual until the beginning of the 4th century (Marijanski-Manojlović 1987, 73). Necropolis was situated on the slopes of the local stream 5 km from the Danube. Settlement has not been investigated. Grave goods from the necropolis as well as the discovery of eight cenotaphs suggest that it was the necropolis used except by local civilian population also by soldiers. According to the solidly built tombs painted with frescoes and rich and diversified grave goods we can conclude that there had been buried rather prosper-

u zaleđu obližnjih utvrđenja lociranih duž toka Dunava. Slična je situacija i sa nekropolom kod Svišta, na lokalitetu Kruševlje, koja je od Dunava udaljena 4 km. Naseљe, odnosno vila rustika, čiji su žitelji svoje pokojnike sahranjivali na ovom mestu, nije ispitano (Dautova Ruševljani 2003, 9).

Od ranocarskog perioda do kraja 3. veka u rimskim provincijama na Balkanu još uvek su poštovani stari ilirsko-panonski i keltski bogovi, uglavnom u *interpretatio romana* – formi prilagođenoj rimskim shvatanjima. Krajem 2. i početkom 3. veka dolazi do velike promene u shvatanjima provincijskog stanovništva o verskim običajima. Tradicija državne religije i dalje

Sl. 41. Statueta Jupitera Dolihena, Surduk, Muzej grada Beograda

Fig. 41. Statuette of Jupiter Dolichenus, Surduk, City Museum of Belgrade

ous population, most probably veterans and members of their families living in the background of the adjacent fortifications located along the Danube. Similar situation was encountered at the necropolis at the site Kruševlje near Svišta, 4 km from the Danube. Settlement, i.e. villa rustica whose inhabitants buried their dead in this place has also not been investigated (Dautova-Ruševljani 2003, 9).

From the early Imperial period until the end of the 3rd century in the Roman provinces in the Balkans had still been venerated ancient Illyrian-Pannonian and Celtic gods generally in *interpretatio romana* – form adapted to the Roman concepts. Great changes concerning the religious rituals happened among the provincial population in the end of 2nd and the beginning of 3rd century. Tradition of the state religion still remained related to the gods of the Roman pantheon and respecting of the Imperial cult in the state institutions and the army. At the same time because of the great importance of the legions in the Danube basin we witness the increase in population of the god Illyrian Hercules. Since the edict of Caracalla that in 212 proclaimed all free inhabitants of the provinces as Roman citizens there is an increase in veneration of the local gods. Thus the cult of Silvanus was the most venerated among the soldiers in the reign of the Severan dynasty (Milošević 1993, 28). At the same time were venerated Liber and Libera, Diana, Terra Matris and river deities – Savus, Dravus and Danubius taken from the Celtic religion. After the Marcomannic Wars and arrival of the army units from the east and immigration of the Orientals, mostly soldiers and traders, the eastern cults from Syria (Jupiter Dolichenus, Mithras) and Egypt (Serapis, Isis, Osiris, Nefritis) gained in importance.

In the Pannonia province, after the monuments dedicated to Jupiter the most numerous are dedications to and cult representations of Hercules and Silvanus confirming thus their popularity (Pinterović

je oslonjena na bogove rimskog Panteona i negovanje carskog kulta u državnim ustanovama i vojsci. Istovremeno, zbog velike uloge legija u podunavskim oblastima, popularnost boga Herkula Ilirskog raste. Od stupanja na snagu Karakalinog edikta, kojim su 212. godine svi slobodni stanovnici provincija postali punopravni rimski građani, počinje da se oseća jačanje kultova domaćih bogova. U doba dinastije Severa među vojnicima u Panoniji najviše je bio poštovan kult Silvana (Milošević 1993, 28). Pored njega, poštovani su Liber i Libera, Dijana, Tera Matris i božanstva reka – Savus, Dravus i Danuvius, preuzeti iz keltske religije. Nakon Markomanskih rata, dolaskom vojnih jedinica sa istoka i doseljavanjem orientalaca, mahom vojnika i trgovaca, veći polet dobijaju istočnački kultovi sa područja Sirije (Jupiter Dolichenus, Mitra) i Egipta (Serapis, Izida, Oziris).

U provinciji Panoniji su, pored spomenika posvećenih Jupiteru, najbrojnije dedikacije i kultne predstave Herakla i Silvana, koje potvrđuju njihovu popularnost (Pinterović 1978, 128). Od orientalnih božanstava najviše je poštovan Jupiter Dolichenus, čiji su spomenici na ovom tlu naročito brojni. U doba imperatora Vespazijana (sredina 2. veka) veliki broj rimskih vojnika koji su bili regrutovani ili stacionirani na istoku donosi kult boga Bala iz sirijskog grada Dolihe. Tokom vremena dolazi do spajanja kultova (*interpretatio romana*) – sirijskog boga rata i pobjede sa poštovanjem vrhovnog rimskog boga Jupitera, koji dobija nadimak Dolichenus (sl. 41). Ikonografski, on je predstavljen kao bradati muškarac sa frigijskom kapom, dvoseklom sekicom i svežnjem munje, koji стоји na biku. Posebno su ga poštovali vojnici u Gornjoj Panoniji (legija X i IV) gde su i otkrivena svetilišta u Carnuntumu i Brigeciu. Poštovaoci ovog kulta bili su i stanovnici Corsiuma (Tac u Mađarskoj), o čemu svedoči natpis pronađen na ovom lokalitetu (Fitz 1959, 258). Ni sremski deo dunavskog limesa nije ostao imun na pojavu orientalnih kultova. Iz Surduka (*Ritti-*

1978, 128). The most highly venerated among oriental deities was Jupiter Dolichenus whose monuments are especially numerous in this area. In the time of emperor Vespasian (middle of the 2nd century) many Roman soldiers recruited or stationed in the east brought the cult of god Baal from the Syrian town of Dolicha. In the course of time ensued the merging of the cults (*interpretatio romana*) of the Syrian god of war and victory and supreme Roman god Jupiter who got the epithet Dolichenus (Fig. 41). Iconographically he was depicted as bearded man standing on a bull with Phrygian cap, double-edged sword and sheaf of lightnings. He was particularly venerated by soldiers in Upper Pannonia (legions X and IV) where his shrines were discovered in Carnuntum and Brigetio. Inhabitants of Corsium (Tac in Hungary) also venerated his cult as we know from an inscription discovered at this site (Fitz 1959, 258). Srem section of the Danube limes did not remain immune to the appearance of the oriental cults. From Surduk (*Rittium*) where was stationed the unit of Syrian archers come two votive arae with dedication to this deity and there are some finds discovered also in Sremska Mitrovica (Dimitrijević 1961, 95).

The remains of shrines were also discovered in the southeastern area of the Pannonia province besides individual finds of arae and inscriptions dedicated to different deities. In Zemun at the bottom of Gardoš hill and within the walls of antique Taurunum were discovered fragmented stone slabs with relief representations. They suggest the existence of a shrine where Dionysus, Hygieia and Asclepius were venerated. On one of the slabs was discovered a dedication ASCLEPIO ET HYGIE IUE MAGNUS (Dimitrijević 1961, 97, fig. 6; Dautova Ruševljan 1992, 87, T. 20, 21). Another shrine of an oriental cult was dedicated to Mithras, deity also very popular among the Roman soldiers. It was discovered about 100 meters to the southeast of the Jupiter shrine in Sremska

um), u kojem je bila utaborena jedinica sirijskih strelaca, potiču dve votivne are sa posvetom ovom božanstvu, a pojedini nalazi otkriveni su i u Sremskoj Mitrovici (Dimitrijević 1961, 95).

Na jugoistočnom delu provincije Donje Panonije su, osim pojedinačnih nalaza ara i natpisa sa posvetom različitim božanstvima, otkriveni i ostaci svetilišta. U Zemunu – podno brega Gardoša, a unutar bedema antičkog Taurunuma – nađene su fragmentovane kamene ploče sa reljefnim predstavama. One ukazuju na postojanje svetilišta u kojem su poštovani Dionis, Higija i Asklepije. Na jednom od njih otkrivena je i posveta: ASCLEPIO ET HYGIE IUE MAGNUS (Dimitrijević 1961, 97, sl. 6; Dautova Ruševljan 1992, 87, T. 20, 21). Još jedno svetilište orijentalnog kulta bilo je posvećeno Mitri, božanstvu široko prihvaćenom među rimskim vojnicima. Otkriveno je na oko 100 m jugoistočno od Jupiterovog svetilišta u Sremskoj Mitrovici. Ovde su nađene dve votivne are koje je

Mitrovica. There were found two votive arae with dedication DEO SOLI INVICTO MITHRAE erected by decurion of Sirmium (Milošević 2001, 114:). In the Jupiter shrine were found besides the votive arae also the head of stone statue of Jupiter, relief representation of the eagle with spread wings, symbol of Jupiter and fragments of architectural decoration, columns and capitals (cat. 169–172, Fig. 42).

In the course of rescue archaeological excavations in the same location in 1988 was discovered beneficiary station and shrine of Jupiter. Beneficiarii (beneficiarius consularis) were some kind of military police constituted of the soldiers of the units stationed at the frontier. They had been deployed in the urban centers and their duties were to safeguard regular transport of goods and people, supervise the trade and to carry out customs duties. In the process of investigation of this station over 80 arae – votive altars were discovered *in situ*. They are mostly dedicated to Jupiter (Fig 43) but also to Juno, Minerva, Fortuna, Liber and Silvanus. All dedicators were mostly the soldiers of Legio II Adiutrix and Legio IV Flavia (Milošević 2001, 106). Dedications to Jupiter usually begin with abbreviation IOM (IOVI OPTIMO MAXIMO – to Jupiter the best and the greatest) whom dedicators addressed as superior and most revered Roman deity of the Empire. According to the coins and other finds and the inscriptions on arae the station and shrine were constructed in the second half of the 2nd century and existed until the first half of the 3rd century. The remains of similar shrine from the late Flavian period (end of 1st century) dedicated to the Capitoline triad (Jupiter, Juno, Minerva) were discovered in the antique Savaria (Mócsy 1962, 739).

Large number of various votive objects indicating the popularity of certain deities were also discovered in the Srem region. These are terracottas, lead plaques with syncretistic cults, frames of lead mirrors and lead figurines of various deities. Such

Sl. 42. Statueta Jupitera, svetilište iz Sirmiuma, 2. v. n. e., Muzej Srema
Fig. 42. Statuette of Jupiter, sanctuary in Sirmium, 2nd century, Museum of Srem

podigao dekurion Sirmiuma; na njima se nalazi posveta: DEO SOLI INVICTO MITHRAE (Milošević 2001, 114). U svetilištu Jupitera je, osim votivnih arha, nađena i glava kamene statue Jupitera, reljefna predstava orla raširenih krila, simbola boga Jupitera, i delovi arhitektonske plastike, stubova i kapitela (kat. 166–169, sl. 42).

Zaštitnim arheološkim iskopavanjima 1988. godine na istoj lokaciji otkrivena je beneficijarna stanica i svetilište Jupitera. Beneficijariji (*beneficiarius consularis*) predstavljali su neku vrstu vojne policije, formirane od pripadnika jedinica stacioniranih na granici. Radi obezbeđivanja redovnog ransporta robe i ljudi, nadgledanja trgovine i obavljanja carinskih poslova, oni su upućivani u gradske centre. Prilikom istraživanja stanice, otkriveno je *in situ* preko 80 arha – votivnih žrtvenika, u najvećem broju posvećenih Jupiteru (sl. 43), ali i Junoni, Minervi, Fortuni, Liberu i Silvanu. Svi dedikanti bili su uglavnom vojnici legije // *Adiutrix* i legije IV *Flavia* (Milošević 2001, 106). Posvete Jupiteru obično su počinjale skraćenicom IOM (IOVI OPTIMO MAXIMO – Jupiteru, najboljem i najvećem), kojom su se dedikanti obraćali glavnom i najpoštovanijem rimskom božanstvu Imperije. Na osnovu nalaza novca i pokretnog materijala, kao i natpisa na arama, zaključujemo da su stanica i svetilište podignuti u drugoj polovini 2. veka; svetilište je funkcionalo do prve polovine 3. veka. Ostaci sličnog svetilišta iz kasnoflavijevskog perioda (kraj 1. veka), posvećenog Kapitolinskoj trijadi (Jupiter, Junona, Minerva), otkriveni su u antičkoj Savariji (Mócsy 1962, 739).

Sa sremskog područja potiče i veliki broj raznih votivnih predmeta koji upućuju na popularnost pojedinih božanstava. Tu spadaju terakote, olovne pločice sa sinkretističkim kultovima, okviri olovnih ogledala i olovne figurine pojedinih božanstava. Navedeni predmeti, korišćeni za obraćanje pojedinaca višim silama u slučaju nevolje, najčešće se javljaju u vreme ekonomskih kriza, ratova i epidemija

objects used by civilians but also soldiers for private addressing of individuals to the superior forces in case of troubles are most frequent in the periods of economic crises, wars and epidemics.

Lead icons of the Danubian horsemen are among the most characteristic finds of this kind (Fig. 44, 45). Their basic form is a tablet of rectangular or circular shape with the cult scene arranged in four horizontal zones representing the so-called Danubian horseman. On the circular tablets mythological scenes are overlapping in zones because of reduc-

Sl. 43. Žrtvenik Jupitera, beneficijarna stanica, Sirmium, 2. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 43. Altar of Jupiter, Beneficiary station, Sirmium, 2nd century, Museum of Srem

– kako kod civilnog stanovništva, tako i vojnika.

Olovne ikonice podunavskih konjanika spadaju među najkarakterističnije nalaze ove vrste (sl. 44, 45). Njihov osnovni oblik je pločica pravougaone ili kružne forme, sa kulnim predstavama tzv. podunavskih konjanika, koje su raspoređene u četiri horizontalne zone. Kod pločica kružnog oblika mitološke predstave se,

Sl. 44. Pločica podunavskih konjanika, Progar, 3–4. v., Muzej grada Beograda

Fig. 44. Icon of Danubian horseman, Progar, 3rd-4th century, City Museum of Belgrade

zbog skraćenja prostora ili izostavljanja pojedinih detalja, prepliću u zonama. Ikonice pravougaonog oblika oivičene su kanelovanim stubovima sa kapitelima i lučnim gornjim delom. Izvan luka se, u uglovima, najčešće prikazuju zmije ili zabat sa akterijama, ukrašen ribama. Unutar zabata su predstave Sola u kvadrigi (on simbolizuje nebeski svod sa krunom na glavi), ili bista Sola i Luna u uglovima. U sredini je predstava boginje i dva konjanika. Iza konjanika nalaze se figure muškaraca i žena, sa prikazima pratećih životinja. Ispod konjanika su ležeće figure pobedjenih neprijatelja ili ribe. Boginja sa raširenim rukama drži uzde konja ili pridržava odeću. Ispod

tion of space or certain details are omitted. Icons of rectangular shape are framed with channeled columns with capitals and have arched top section. In the corners outside the arch are usually depicted snakes or tympanum with acroteria decorated with fish. Within the tympanum are representations of crowned Sol in quadriga symbolizing heavens or busts of Sol and Luna in the corners. In the center is representation

Sl. 45. Pločica podunavskih konjanika, Vojka, 3–4. v., Muzej grada Beograda

Fig. 45. Icon of Danubian horseman, Vojka, 3rd-4th century, City Museum of Belgrade

of the goddess flanked by two horsemen. Behind the horsemen are figures of men and women and accompanying animals. Below the horsemen are lying figures of defeated enemies and fish on the side. Goddess with outstretched hands holds the horse reins or in other variants holds her dress. Beneath her is a three-legged table with tassel and fish. In the third zone are two or three nude persons holding their hands and approaching the table from the right and three persons sitting at the table on which fish is served. Sacrificial scene is depicted to the left of the table with a tree from which an animal is hanging and the priest is taking out its entrails. In the

nje je tronožni sto sa resama i ribom. U trećoj zoni su dve ili tri nage osobe koje se drže za ruke i sa desne strane prilaze stolu, kao i tri lika koja sede za stolom na kojem je poslužena riba. Levo od stola prikazano je žrtvovanje: drvo na čijoj je grani okačena životinja kojoj sveštenik vadi utrobu. U pozadini je figura sa ovnujskom maskom na glavi. U četvrtoj zoni predstavljen je glavni simbol kulta: trijada sačinjena od kantarsa, lava i zmije. Ovakav ikonografski raspored, karakterističan još i za kult Mitre, simbolično predstavlja tri elementa: zemlju, vatru i vodu. Četvrti element – vazduh – označen je likom orla. U levom ugлу nalazi se tronožni sto sa ribom, ili sa tri hleba, ili sa petlom, koji ima htonski karakter, i candelabrom. Glavni lik na ovim pločicama je ženska figura – boginja (u centru), koju pojedini stručnjaci upoređuju sa Eponom ili Kibelom (Tudor CMRED II, 99–102). U ikonografskoj shemi podunavskog konjanika ima elemenata koji su preuzeti iz drugih kultova tog perioda (Mitra, Dioskuri, trački konjanik, Kabiri), ali i onih specifičnih – koji su značajni samo za ovaj kult.

Najveći broj pločica podunavskog konjanika potiče sa prostora srednjeg Podunavlja gde ovaj kult dominira od prve polovine 3. veka. O njihovoј nameni postoji više različitih mišljenja. Manji primerci su, svakako, imali profilaktički karakter i služili kao amuleti, dok su veći bili inventar svetilišta. Nalazi iz Srema (Gomolava, Hrtkovci, Sirmijum, Ruma, Šuljam, Šašinci, Čalma, Prhovo) potiču sa arheoloških iskopavanja ili su pak slučajni nalazi (Brukner 1978, T. XV, 21; 1995, T. VI, 63; Janošević 1966, 53; Ochenschager 1971, 55; Šaranović-Svetek 1987, sl. 2; Popović 1992, 1983, 1986). Na osnovu analize, načina izrade i stilskih karakteristika može se zaključiti da su ove pločice proizvedene u lokalnim radionicama Sirmiuma tokom 3. i 4. veka. Putujući majstori – sa lako prenosivim kalupima – mogli su ih izlivati u priručnim radionicama u sklopu poljoprivrednih imanja, gde su postojali uslovi za to (Dušanić 1980, 20).

background is a figure with ram's mask on the head. In the fourth zone is depicted the main symbol of the cult: triad consisting of kantharos, lion and the snake. Such iconographic arrangement characteristic also of the cult of Mithras symbolically represents three elements: earth, fire and water. Fourth element – air is personified by the eagle. In the left corner is three-legged table with fish and three eagles on it. In the right corner is three-legged table on which is fish again, three breads or cups, a rooster which has chthonic character and candelabrum in the left corner behind the lion. Main image on these tablets is female figure in the center – goddess identified by some scholars as Epona or Cybele (Tudor CMRED II, 99–102). In the iconographic scheme of the Danubian horseman there are elements taken from other cults of the period (Mithras, Dioscuri, Thracian horseman, Cabiri) but also more distinct one, which are significant for this cult only.

Largest amount of tablets of the Danubian horseman comes from the Middle Danube basin where this cult dominates from the first half of the 3rd century. There are many different opinions concerning their purpose. Smaller specimens were certainly of prophylactic character and used as amulets while the larger ones were the inventory of the shrines. Finds from Srem (Gomolava, Hrtkovci, Sirmium, Ruma, Šuljam, Šašinci, Čalma, Prhovo) come from archaeological excavations or they are chance finds (Brukner 1978, T. XV, 21; idem: 1995, T. VI, 63; Janošević 1966, 53; Ochenschager 1971, 55; Šaranović-Svetek 1987, fig. 2; Popović 1992, 1983, 1986). According to the analysis, method of manufacture and stylistic characteristics it could be concluded that they had been produced in the local workshops in Sirmium during the 3rd and 4th century. Itinerant artisans with portable molds could have been making them in improvised workshops within farming estates where could be provided raw materials and tools (Dušanić 1980, 20).

Figurine livenе od olova u dvodelnom kalupu predstavljaju boginju, najčešće nagu, koja stoji. Telo i crte lica prikazani su shematski. One imaju predimenzioniranu glavu, izduženo telо i spojene butine. Desna ruka, savijena u laktu, položena je na grudi ili glavu, a leva oslonjena na bokove. Iznad čela naglašena je kosa, u kojoj se nalazi dijadema sa perlama. Na vratu je ogrlica predstavljena sa dva ili tri reda perli, a na nadlaktici i podlaktici narukvica kružnog preseka. Pozadina ovih figurina najčešće je neobrađena.

Figurine od olova su sakralnog karaktera i predstavljaju neko žensko božanstvo čiji identitet nije uvek lako utvrditi. One nemaju veliku umetničku vrednost; služile su kao zamena za skupe figurine od bronce, kamaena ili kosti. U stručnoj literaturi povezuju se sa kućnim svetilištima (Thomas 1952, 38, T. IV). Statueta ovog tipa iz antičkog Sirmiuma, prema mišljenju autora, predstavlja Afroditu sa Prijapom (Parović-Pešikan 1971, sl. 64 a, b); na osnovu novca, datovana je u sredinu 3. veka. Ove statuete sa teritorije Panonije mahom su datovane u 2. i 3. vek (Thomas 1952, 32). Terakote sa Gomolave, Hrtkovaca i Kukujevaca jednostavnog su oblika i bez prepoznatljivih atributa (Dautova Ruševljan 1992, 62, T. 8, 38). Brojne statuete sa lokaliteta iz Gornje Panonije, datovane u 2. i 3. vek, predstavljene su sa atributima: Atena sa šлемom, Hermes, Venera, Fortuna i dr. (Baure 1936, 10, T. 1–10).

Ostale figurine, pretežno od bronce, terakote ili kosti, kojima su predstavljena pojedina božanstva, očuvane su u manjem broju. Karakterističan je izvestan broj terakota Prijapa (Pejović 1995, 38; Dautova Ruševljan 1996, 187) i figurina sa likovima Atene, Hermesa i Silvane iz Burgena (Brunšmid 1895, sl. 135, 136; Brunšmid 1913, 223, 231, 238). Figurina od bronze

Sl. 46. Figurina od olova, Hrtkovci, 3–4. v., Muzej Vojvodine
Fig. 46. Lead figurine, Hrtkovci, 3rd-4th century, Museum of Vojvodina

Figurines – figurines cast of lead in two-piece molds represent usually naked standing goddess with schematically depicted body and face features. They have over-sized head, elongated body and legs with joined thighs. Right arm bent at the elbow is placed on the chest or head and left is resting on the hip. Above the forehead are emphasized details of hair with pearl diadem and on the face are depicted eyebrows, eyes, nose and mouth. Around the neck is a necklace consisting of two or three rows of beads depicted

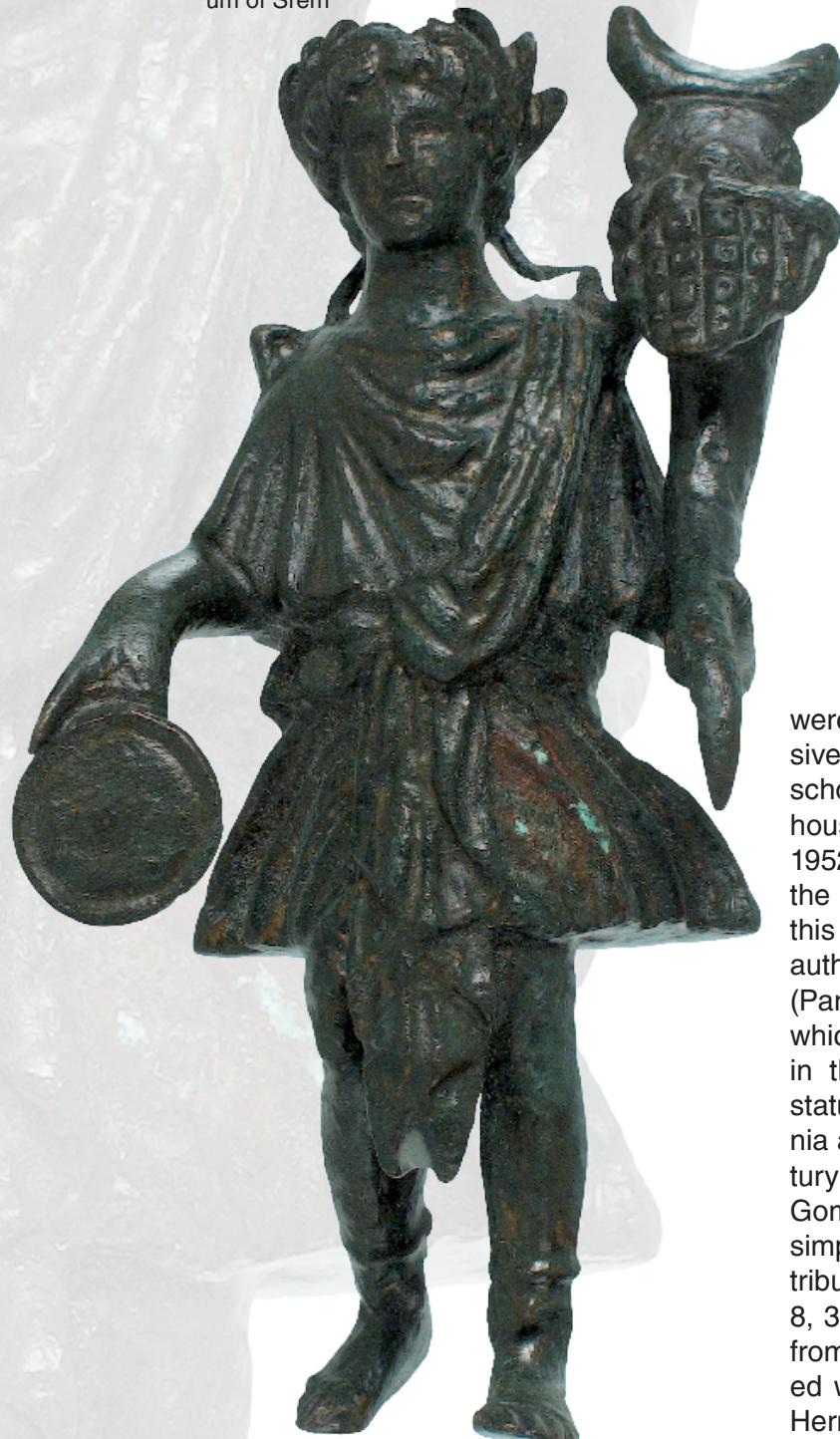
by granules and on the upper arm and forearm are bracelets of circular section. Back side of these figurines was usually unworked.

Figurines of lead are of sacred character and represent some female deity whose identity is not always easy to establish. From the artistic point of view they are of no special value and they

Sl. 47. Figurina Merkura, Sirmium, 2–3. v. n. e., Muzej Srema
Fig. 47. Figurine of Mercury, Sirmium, 2nd-3rd century, Museum of Srem

Sl. 48. Figurina Lara, Sirmium, 3–4. v., Muzej Srema
Fig. 48. Figurine of Lar, Sirmium, 3rd-4th century, Museum of Srem

Sl. 49. Okviri olovnih ogledala, Hrtkovci, 3–4. v., Muzej Vojvodine
Fig. 49. Frames of lead mirrors, Hrtkovci, 3rd-4th century, Museum of Vojvodina

were used as substitution for more expensive figurines of bronze, stone and bone. In scholarly literature they are associated with house shrines as votive objects (Thomas 1952, 38, T. IV). From the excavations of the Roman Sirmium comes a statuette of this type that according to opinion of the author represents Aphrodite with Priapus (Parović-Pešikan 1971, fig. 64 a, b) and which is dated according to the coin finds in the middle of the 3rd century. These statuettes found in the territory of Pannonia are mostly dated in the 2nd and 3rd century (Thomas 1952, 32). Terracottas from Gomolava, Hrtkovci and Kukujevci are of simple shape and without recognizable attributes (Dautova Ruševljan 1992, 62, T. 8, 38). Numerous finds of these statuettes from the sites in Upper Pannonia depicted with attributes like Athena with helmet Hermes, Venus, Fortuna and the others are mostly dated in the 2nd and 3rd century (Baure 1936, 10, T. 1–10).

Other figurines, mostly of bronze, terracotta or bone, representing certain deities are preserved to considerably less extent. There is certain amount of terracottas rep-

koja predstavlja Hermesa, maska Silena i figurina Jupitera Dolihena nađene su u utvrđenju u Surduku (Brunšmid 1913, 49, 34, 159; Petrović 1997, 35, kat. 28), a figurine Silvana, Merkura (sl. 47) i Lara (sl. 48) potiču iz Sremske i Mačvanske Mitrovice (Jovanović 2000, 19, sl. 1; Milošević 1991; Popović 2004, 379, sl. 3–5).

Okviri ogledala. Opšta karakteristika ovih predmeta jeste prstenasti deo rama ukrašen raznim geometrijskim i floralnim ornamentima, kružni deo za umetanje stakla (u sredini) i duga trakasta drška koja se račva u dva kraka i više njih. Veći broj ovih predmeta pronađenih na lokalitetima srednjeg Podunavlja i donjeg toka Save datovani su u 3. vek (Fitz 383–393; Tudor 1959, 426). U kulturnom sloju iz rimskog perioda na višeslojnem lokalitetu Gomolava, kao i u ataru Hrtkovaca nađeno je preko 70 ogledala različitog oblika, koja ukazuju na razvijenost lokalne proizvodnje ovih predmeta (Dautova Ruševljan 1992, 167; Brukner 1971, 108). Namena ovih okvira do danas nije potpuno objašnjena, posebno kada je reč o njihovom solarnom i htonskom značenju (Popović 1992, 45; Spasić 1995, 46).

resenting Priapus, deity related mostly to the local rural population (Pejović 1995, 38; Dautova Ruševljan 1996, 187) and some figurines portraying Athena, Hermes and Silvanus from Burgenae (Brunšmid 1895, fig. 135, 136; Brunšmid 1913, 223, 231, 238). Bronze figurine of Hermes, mask of Silenus and figurine of Jupiter Dolichenus were found in the fortification in Surduk (Brunšmid 1913, 49, 34, 159; Petrović 1997, 35, cat. 28) and figurines of Silvanus, Mercury (Fig. 47) and Lar (Fig. 48) come from Sremska and Mačvanska Mitrovica (Jovanović 2000, 19, fig. 1; Milošević 1991; Popović 2004, 379, fig. 3–5).

Mirror frames – general characteristics of these objects are ring-like frame decorated with different geometric and floral ornaments, circular segment in the middle for inserting the glass and long strap handle split in two or more pieces. Many of these objects discovered at the sites in the Middle Danube basin and lower course of the Sava are dated in the 3rd century (Fitz 383–393; Tudor 1959, 426). In the cultural layer dating from the Roman times at the multilayered site Gomolava as in the area of the village Hrtkovci have been found over 70 mirrors of different shape indicating the existence of advanced local production (Dautova Ruševljan 1992, 167; Brukner 1971, 108). Their purpose has not been entirely explained until these days in particular concerning their solar and chthonic meaning (Popović 1992, 45; Spasić 1995, 46).

KATALOG¹

I. Nalaz iz Hrtkovaca (od 1. v. p. n. e. do 1. v. n. e.)

Delovi kola

1. Sedam (7) **osovina od točkova** cilindričnog oblika sa profilisanim ivicama. Sve osovine po sredini imaju prstenasto zadebljanje, a iznutra su udubljene. Četiri primerka su deformisana ili delimično oštećena.
R 12,5 cm; širina 5 cm; dimenzije deformisanih komada 7 x 14 cm; gvožđe
2. Šest (6) **osovina od točkova** cilindričnog oblika sa profilisanim ivicama i glatkim površinom. Dva primerka su deformisana, savijena i delimično oštećena, a druga tri su neznatno savijena i oštećena.
R 12,5 cm; dimenzije savijenih primeraka 15,3 x 8 cm; širina 6,8 cm; gvožđe
3. Osam (8) **okova od točkova** sa profilisanim ivicama. Savijeni su i delimično oštećeni.
R 1,00 m; širina 3 cm; gvožđe
4. Šest (6) **okova od točkova** sa profilacijom po ivicama i u sredini, analogno osovinama sa ovog nalaza. Okovi su savijeni, deformisani, delimično oštećeni i jako korodirani.
R 1,00 m; širina 3 cm; gvožđe
5. Pet (5) masivnih **klinova od kola**. Sastavljeni su od dve spojene šipke kvadratnog preseka koje su u gornjem delu proširene u obliku dva spojena prstena. U sredini prstena nalazi se alka sa otvorom za postavljanje klina koji ima kupastu glavu.
Dužina 12–13 cm; dimenzije prstena 3 x 6,5 cm; R 2 cm; bronza
6. **Masivan klin ili spojnica** sa donjim delom pravougaonog preseka i gornjim polukružno savijenim, koji ima otvor. Dimenzije donjeg dela 1 x 8 cm; dimenzije gornjeg dela 4 x 7,5 cm; bronza
7. Pet (5) **stega od kola** u obliku polukružno savijene bronzane trake, čiji su krajevi stanjeni, savijeni i spojeni klinom.
Dužina 13 cm; širina 4 cm; bronza
8. Pojedinačni fragmenti **oplata**. Veoma su korodirani. Spojnica, klamfe i klinovi pripadaju kolima (cca 10 komada).

Konjska oprema

9. **Đem** za žvale tipa XVI, varijanta I (po Werneru). Sastoji se od osovine sa prstenastim alkama – u donjem delu, i dve poluge sa kupastim završecima – u gornjem, savijenom delu. Na kraju osovine sa pomenutim delovima nalazi se veća alka, čiji su krajevi savijeni zbog spajanja obraznog i prekosnog kaiša. Bočne poluge u donjem delu imaju otvor za usneni deo, a u gornjem su savijene u obliku slova U. Na sredini su pločasto proširene sa tri otvora za poprečne držače, kružnog preseka.
Delimično očuvana dva primerka ovog tipa žvala.
Dužina poluge 24 cm; dimenzije pločastog dela 1,5 x 4 cm; gvožđe; sl. 50

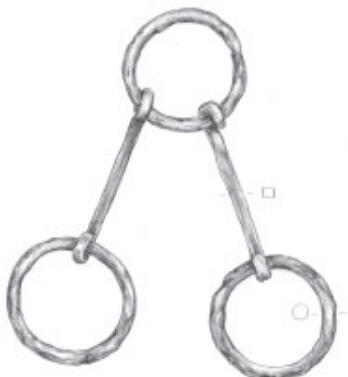

Sl. 50. Konjske žvale, Hrtkovci, 1. v. p. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 50 – Horse snaffle bit, Hrtkovci, 1st century BC, Museum of Vojvodina

¹ Kataloške jedinice nepublikovanog materijala sa Jupiterovog svetilišta u Sirmiumu obradio je dr Miroslav Jeremić, Nada Savić (sa iskopavanja Cusuma – Petrovaradina), dr Slavica Krunić iz Muzeja grada Beograda i Jasmina Davidović iz Muzeja Srema.

10. **Đem** sa žvalama tipa XVI, varijanta I (po Werneru). Analogna su sa prethodnim primerkom, osim što ovaj đem na polugama ima pločasto prošireni deo sa dva otvora za poprečni držać, koji su kružnog preseka. Očuvana dužina poluga 19,3 cm; ploča 3,5 x 1,5 cm; dužina pokretnog dela 9,5 cm; gvožđe
11. **Žvale** tipa XIV (po Werneru), varijanta A. Očuvane su samo boćnice – u obliku alk i kružnog preseka, većih dimenzija, koje su povezane spojnicama. Delimično su očuvana dva primerka sa alkama. R 9 cm; dva primerka sa alkama R 6 cm; dužina 7 cm

Sl. 51. Konjske žvale, Hrtkovci, 1. v. p. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 51. Horse snaffle bit, Hrtkovci, 1st century BC, Museum of Vojvodina

12. Primerak verovatno **žvala** tipa XIV (po Werneru), sa alkama spojenim tordiranim spojnicama. Spojnica je na jednom kraju zašiljena. Dužina zašiljenog dela 11 cm; R alke 6,5 cm
13. Šest (6) tordiranih **boćnica** (spojnica), sa savijenim krajevima. Verovatno pripadaju žvalama tipa XIV, kružnog preseka. Očuvana dužina 6,5–10,5 cm

Naoružanje

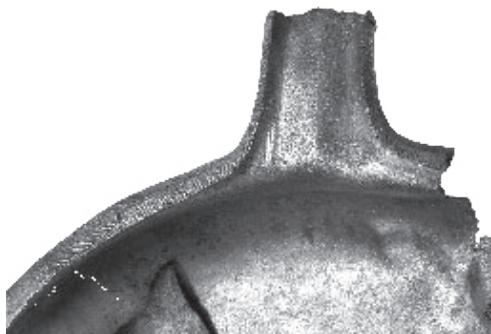
14. **Mač** sa dugim sečivom, rebrom naglašenim po dužini i zaobljenim vrhom. Na prelazu drške

ke u sečivo očuvan je balčak. Drška je duga, pri vrhu stanjena, sa proširenim završetkom ovalnog preseka. Delimično su očuvani ostaci kanije; veoma korodirani od gvožđa. Donji deo sečiva neznatno je savijen. Dužina 1,05 m; dužina sečiva 85,5 cm; širina 5,5 cm; dužina drške 15,5 cm; gvožđe

15. **Mač** sa dugim sečivom, rebrom blago naglašenim po dužini i zaobljenim vrhom. Drška je oštećena. Sečivo je neznatno talasasto savijeno. Dužina 95 cm; dužina sečiva 84 cm; širina 5,5 cm; gvožđe
16. **Mač** sa dugim sečivom, rebrom naglašenim po dužini – romboidnog preseka, i zaobljenim vrhom. Drška je duga, kvadratnog preseka, sa oblim završetkom. Sečivo je neznatno oštećeno i savijeno u gornjem delu. Dužina 90 cm; dužina sečiva 75,5 cm; širina 5 cm; gvožđe
17. **Umbo** kalotastog oblika, sa horizontalnim obodom i tragovima nitne za pričvršćivanje delova.
Ro 12 cm; visina 6 cm; gvožđe
18. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom naglašenim po dužini i usadnikom. Oštećen je vrh koplja i deo ivice lista – kod usadnika. Dužina 38,5 cm; očuvana dužina sečiva 28,5 cm; širina 4 cm; gvožđe
19. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom neznatno označenim po dužini i dugim usadnikom. Donji deo lista i vrh su oštećeni. Dužina 40,5 cm; dužina lista 28 cm; širina 3,5 cm; gvožđe
20. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom naglašenim po dužini – deltoidnog preseka, i dugim usadnikom sa očuvanom nitnom višeugaonog preseka. Donji deo lista i vrh su oštećeni. Dužina 49,5 cm; širina lista 3,7 cm; gvožđe
21. **Koplje** sa dugim sečivom listastog oblika, rebrom naglašenim po dužini – romboidnog

- preseka, i dugim usadnikom sa očuvanom nitnom. Vrh lista je neznatno oštećen. Dužina koplja 48,5 cm; širina lista 3 cm; gvožđe
22. **Koplje** sa dugim listastim sečivom i dugim tuljkom. Vrh sečiva je neznatno oštećen. Dužina 27 cm; širina lista 4 cm; gvožđe
23. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom blago naglašenim po sredini i dugim usadnikom. Dužina 43 cm; širina lista 4 cm; gvožđe
24. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom naznačenim po dužini i usadnikom koji je neznatno oštećen, kao i donji deo lista sečiva. Više puta je savijeno. Dužina cca 52 cm; širina lista 5,5 cm; gvožđe
25. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom naznačenim po sredini i očuvanim usadnikom. Savijeno je u središnjem delu. Dužina 38 cm; širina 4–5 cm; gvožđe
26. **Koplje** sa kratkim listastim sečivom, zašiljenim vrhom i rebrom naznačenim po dužini. Po ivici sečiva nalaze se plitke urezane linije, a u gornjem delu ka usadniku i trougaoni useci. Sa donje strane nalazi se nitna – na prelazu lista u usadnik, koji je duži u odnosu na sečiva. Iznad nitne usadnik je ukrašen sa dve plitko urezane, paralelne linije. Dužina 21,5 cm; dužina lista 8 cm; širina 2,5–3 cm; gvožđe
27. **Koplje** sa kratkim listastim sečivom, rebrom nejasno naznačenim po dužini i dugim usadnikom. Dužina 20,5 cm; dužina lista 9 cm; širina 3,5 cm; gvožđe
28. **Koplje** sa očuvanim listastim sečivom i rebrom slabo naznačenim po dužini lista. Usadnik nedostaje. Dužina sečiva 9,5 cm; širina 4 cm; gvožđe
29. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom naglašenim po dužini – romboidnog preseka, i kratkim, neznatno oštećenim, usadnikom. Vrh sečiva je oštećen. Dužina 73 cm; dužina lista 66 cm; širina 9 cm; gvožđe
30. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom blago naglašenim po dužini – trapezoidnog preseka, i dugim usadnikom. List je po ivicama neznatno oštećen i savijen u donjem delu. Dužina 67,5 cm; dužina lista 43,5 cm; širina 6 cm; gvožđe
31. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrom blago naglašenim po dužini i dugim usadnikom. Donji deo sečiva je neznatno savijen (identičan br. 13). Ivice listova su neznatno oštećene. Dužina 58 cm; dužina sečiva 44 cm; širina 6 cm; gvožđe
32. **Bojni nož** sa dugim sečivom trougaonog preseka i stanjenom drškom pravougaonog preseka, sa prstenastim završetkom na kraju. U donjem delu drške nalazi se prstenasti deo od bronze – sa urezanim paralelnim kanelurama. Na bočnoj strani sečiva (debljina 1 cm) nalazi se ornament od kanelura (horizontalno urezanih, oivičenih plitko urezanim paralelnim linijama) i ornament trougaonog oblika (2x) – izveden sa po tri plitko urezane linije. Nož je savijen u donjem delu. Dužina 46 cm; širina sečiva 6 cm; R prstena 3 cm; gvožđe
33. **Bojni nož** sa dugim sečivom trougaonog preseka i stanjenom drškom sa prstenastim proširenjem na kraju. Savijen je u donjem delu. Vrh sečiva je oštećen. Ispod alke, sa obe strane, drška je ukrašena sa po dve plitko urezane i horizontalno postavljene linije. Dužina 29,5 cm; širina sečiva 4 cm; gvožđe
34. **Bojni nož** sa dugim sečivom trougaonog preseka i stanjenom drškom sa prstenastim proširenjem na kraju. Neznatno je savijen.

- Dužina 37 cm; širina sečiva 5 cm; R prstena 3 cm; gvožđe
- dimenzije drške 4,5 x 1,5 cm; deo očuvane posude 4 x 5 cm; gvožđe
35. **Bojni nož.** Očuvano je sečivo sa zašiljenim vrhom i deo kružnog preseka sa trnom, koji je pravougaonog preseka.
Dužina 22,5 cm; gvožđe
42. **Kutlača** sa delimično očuvanom drškom. Drška je lučno savijena, trakastog oblika i nastavlja se u posudu kalotastog oblika. Dužina drške 15 cm; širina 1,2 cm; R 12 cm; visina 4 cm; gvožđe
36. Masivna **drška kotlića** polukružnog oblika i kružnog preseka, sa krajevima savijenim u obliku stilizovanih ptičjih glava.
R 20,5 cm; gvožđe
43. **Posuda** nepoznate namene, ovalnog oblika, sa pravougaonim udubljenim dnom i povijenim obodom (deformisana).
R 18 cm; visina 5 cm; gvožđe
37. **Drška kotlića** ovalnog oblika i pravougao-nog preseka, sa savijenim krajevima (jedna strana je oštećena). Na sredini kotlića nala-zu se polukružno udubljenje.
R 16 cm; gvožđe
44. **Žarač.** Očuvana su tri fragmentovana dela verovatno žarača, koji se sastoji od dve ili tri tordirane žice, spojene rombičnim zadeblja-njima ili proširennim delovima dužine 30 cm. Drugi fragment sastoji se od četiri spojene tordirane žice, koje su u sredini kvadratnog preseka, a na jednom kraju su, takođe, iz-dvojene i spiralno savijene (dužina 19 cm). Gvožđe
38. **Drška kotlića** ovalnog oblika i kružnog pre-seka, sa savijenim krajevima i zadebljanim završecima (jedan je oštećen).
R 20 cm; gvožđe
45. **Makaze** sa dugim sečivom (rekonstruisa-ne) i cilindričnom glavom sa profilisanim ivicama, koja je ukrašena trougaonim i koncentričnim krugovima izvedenim tehni-kom urezivanja.
Dužina 28 cm; sečivo 3 x 15 cm; glava 4 x 1,5 cm; gvožđe
39. Četiri (4) **drške kotlića** ovalnog oblika i kružnog preseka. Pločasto prošireni krajevi na sredini imaju otvor za ukucavanje nitne za posudu. Jedna drška očuvana je sa obe nitne, dok je kod druge dve jedan kraj oštećen.
R 16 cm; R pločice 2 cm; gvožđe
46. **Kotao** (kazan?) sa profilisanim obodom. Deformisan je u celini i oštećen.
Dimenzije: 40 x 70 cm?; bronza
40. Masivna **drška kotlića** kružnog preseka, sa krajevima spojenim nitnama i alkama u gor-njem delu. Mestimično su očuvani tragovi oplate od bronce.
R 20 cm; R dna 3 cm; gvožđe
41. **Kutlača – cediljka** sa dugom drškom. Drš-ka je tordirana i savijena u sredini, dok je u donjem delu trakasta, profilisana; nastavlja se u cediljku (kutlaču), koja je oštećena. Drugi kraj drške je, takođe, trakasto proši-ren, sa stanjenim i savijenim krajem, u obli-ku stilizovane životinje ili ptice.
Dužina 69 cm; trakasti deo 15 x 1,7 cm;
47. **Patera Aylesford tipa**, sa horizontalnim obodom i ravnim dnom. Deformisana je i oštećena. Horizontalni obod nastavlja se u trakastu profilisani dršku. Deo oboda kod drške ukrašen je ornamentom palmete, koji se nastavlja ka dršci u obliku urezanih, ko-sih linija. Ornament na dršci nastavlja se sa po dve vertikalne, urezane linije i dve unakr-sno postavljene u sredini.
Ro cca 26 cm; visina 6 cm; širina drške 3,5 cm; bronza

Sl. 52. Detalj oboda patere, Hrtkovci, 1. v. p. n. e. – 1. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 52. Detail of patera rim, Hrtkovci, 1st century BC-1st century AD, Museum of Vojvodina

48. **Patera** sa horizontalnim obodom, zaobljenim ramenom i ravnim dnom. Deformisana je i oštećena. Drška i veći deo recipijenta nedostaju.
Dimenzije 21,5 x 26 cm; bronza
49. **Posuda – vedro** sa horizontalnim obodom, tragom drške od gvožđa na jednom kraju, cilindričnim recipijentom i ovalnim dnom. Rađena je iz jednog dela. Oštećena je i deformisana
Visina 15 cm; Ro 20 cm; bronza
50. **Patera.** Oštećena je i deformisana. Očuvan je veći deo horizontalnog oboda koji se nastavlja u trakastu profilisanu dršku (oštećenu na kraju) i deo ramena. Obod je, kod drške, ukrašen koso urezanim linijama.
Ro 28,5 cm; bronza
51. **Posuda**, verovatno patera, sa horizontalnim obodom, ovalnim recipijentom i ravnim dnom. Deformisana je i oštećena
Ro 20 cm; bronza
52. **Patera.** Očuvan je deo horizontalnog oboda (deformisan) i deo ramena na kojem je pričvršćen dodatak sa dve nitne.
Dimenzije 6 x 30,5 cm
53. **Zdela** sa širokim profilisanim obodom, delom ramena i ravnim dnom.
Dimenzije 3,5 x 12 cm
54. **Krčag** sa spolja razgrnutim profilisanim obodom, cilindričnim vratom i zaobljenim ramenima. Deformisan je i oštećen.
Dimenzije 7 x 9 cm; bronza
55. **Posuda** – osam fragmenata horizontalnih oboda i delova recipijenta. Verovatno pripadaju paterama.
Dimenzije 8–21 cm
56. **Dugme** kružnog oblika, sa očuvanom petljom za pričvršćivanje.
R 1,8 cm; bronza
57. **Nekoliko desetina fragmenata** recipijenta, dna i oboda. Verovatno pripadaju posudama. Deformisani su.
Dimenzije 3–16 cm; bronza
58. **Nož** za svakodnevnu upotrebu, sa dugim sečivom – savijenim pri vrhu, trougaonog preseka – i delom očuvane drške.
Dužina 12 cm; širina sečiva 2 cm; gvožđe
59. **Nož** sa jednim sečivom (vrh oštećen) trougaonog preseka i delom drške pravouglog preseka.
Dužina 19 cm; gvožđe
60. **Nož** sa stanjenim i krivim vrhom sečiva. Po ivici je ukrašen urezanom linijom. Na gornjem delu sečiva nalazi se prstenasti dodatak ukrašen urezima, analogan dodatku u gornjem delu trna. Trn je pravougaonog oblika, sa tri očuvane nitne. Sečivo je po ivici, sa gornje strane, ukrašeno urezanim linijama i predstavom ptice koja je udubljena.
Dužina 23,5 cm; sečivo 16 cm; širina 2 cm; gvožđe

Sl. 53. Nož sa ornamentom ptice, Hrtkovci, 1. v. p. n. e. – 1. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 53. Dagger with bird decoration, Hrtkovci, 1st century BC-1st century AD, Museum of Vojvodina

61. **Nož** sa jednim sečivom (oštećeno sečivo i vrh) i delom trna drške. Lučno je savijen. Dužina 14,5 cm; širina 2,5 cm; gvožđe
62. **Nož** sa jednim sečivom (trouglastog oblika) i dužim trnom za dršku ovalnog preseka. Dužina 19 cm; gvožđe
63. **Nož** sa jednim sečivom, savijenim vrhom i delom trna pravougaonog preseka. Dužina 13,5 cm; gvožđe
64. **Nož** sa jednim sečivom trougaonog preseka i prstenastim zadebljanjem u gornjem delu sečiva, kod trna. Dužina 9 cm; gvožđe
65. Četiri tordirane **šipke** kvadratnog preseka. Verovatno su delovi žarača. Dužine: 18,5 cm; 19,5 cm; 19 cm; 9,5 cm

Ostali predmeti

66. **Svrdlo** sa stanjenim vrhom, drškom i telom pravougaonog preseka. Očuvana dužina 12 cm; širina 0,7 cm; gvožđe
67. **Dleto** za obradu drveta, sa drškom kvadratnog preseka, zadebljanim telom poligonalnog preseka i pločasto stanjenim vrhom. Dužina 23 cm; dužina drške 6,5 cm; gvožđe
68. **Alatka** kvadratnog preseka, savijena u donjem delu. U gornjem delu alatke očuvana je koštana oplata drške. Dužina 10,5 cm; drška 1,5 x 1,00 cm; gvožđe, kost
69. **Dleto** sa telom kvadratnog preseka, delom trna sa prstenastim zadebljanjem u donjem delu. Trn je kvadratnog preseka; po ivicama ukrašen urezima. Vrh je stanjen. Dužina 14,2 cm; gvožđe
70. **Dleto** sa telom kružnog preseka, delom trna i stanjenim vrhom – sa savijenim krajevima. Dužina 11 cm; gvožđe

II. Rimska vojska (1–2. v. n. e.)

Naoružanje

1. **Oklop tipa lorica hamata**, izrađen od upletenih alčica od tanke žice. Debljina 1–2 mm
Sirmium, Sremska Rača
MS, Sremska Mitrovica; 1. vek
2. **Oklop tipa lorica squamata**. Sastoji se od pravougaonih pločica različitih dimenzija, koje su zaobljene u donjem delu. Uz ivicu se nalaze manji, kružni otvori za vezivanje bronzanom žicom i međusobno spajanje. Dimenzijs: od 2,5 x 1,5 cm do 3,5 x 2,8 cm; bronza, gvožđe
Sirmium, lokalitet 36 – arheološko iskopavanje
MS, Sremska Mitrovica, A/764; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 67, T. I, 2.
3. **Umbo** sa horizontalnim obodom i cilindričnim vrhom na sredini. Levkastog je oblika. Dužina 16 cm; R 7 cm; gvožđe
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje 1984.
MV, Novi Sad, H 33; 2–3. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1987, 103, T. I, 1.

Sl. 54. Umbo, Hrtkovci, 2–3. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 54. Shield boss, Hrtkovci, 2nd-3rd century, Museum of Vojvodina

4. **Šlem** kalotastog oblika, sa ravnim vratobranom. Sastoji se od obruča za zaštitu čela i nitni za prikačivanje paragnatide – na bočnim stranama. Na vrhu kalote nalazi se

- kupasti dodatak za smeštaj perjanice, koji je probušen po sredini. Na vratobranu je očuvan natpis izveden punktiranjem: (Centuria) FLAVI, C(ai)PIMI.
Dužina 27 cm; širina 22,5 cm, visina 19 cm;
bronsa
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/726; 1. vek; sl. 12a
Publikovano: Milošević 1981, 36, T. IV, 1, 2;
1987, 67, T. I/2, T. I/1.
5. **Šlem** kalotastog oblika, kojem nedostaje zaštitni obruč. Držač perjanice izliven je zajedno sa kalotom. Sa unutrašnje strane vratobrana nalazi se natpis:
C(enturia) LUPI CO (ho) R(s) PRI(ma) CAI CLAMI.
Dužina 28 cm, širina 20 cm, visina 21 cm; bronsa
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/727; 1. vek,
sl. 12b
Publikovano: Milošević 1981, 37, T. V,
2; 1987, 67, T. I/2.
6. **Šlemovi.** Dve paragnatide šlemona ukrašene su figurama orla, reljefno izvedenim u tehnici iskucavanja i urezivanja. Tragovi pozlate.
Dimenzije 16 x 10 cm; 15,5 x 11 cm;
bronsa
Petrovaradin, Cusum – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 612; 1. vek; sl.
11
Obradila N. S.
7. **Mač** sa dugim sečivom, stanjenim vrhom i delom drške koja pod pravim uglom prelazi u sečivo.
Dužina 42 cm; širina 3 cm; gvožđe
Sirmium, nekropola
MS, Sremska Mitrovica, A/2600; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 67, T. II, 1.
8. **Mač** sa dugim sečivom i zašiljenim vrhom. Drška pravougaonog preseka prelazi u sečivo (pod pravim uglom).
Dužina 84 cm; širina 4,5 cm; gvožđe
Nikinci, atar sela
MS, Sremska Mitrovica, A/397; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 67, T. II, 5.
9. **Okov** kanije polukružnog oblika. Na prednjoj strani nalaze se dva otvora u obliku pelte.
Dužina 4,7 cm; širina 4,5 cm; bronsa
Zemun, Kapela – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4474; od kraja 2. do polovine 3. veka
Publikovano: Krunić 1997, 281, br. 458.
10. **Okov** kanije sa polukružnim donjim delom i gornjim u obliku pelte. Ukršten je urezanim koncentričnim kružićima.
Dužina 5 cm; širina 5,3 cm; visina 12 cm;
bronsa
Nepoznat lokalitet, atar Srem
MGB, Beograd, AA/2983; od kraja 2. do početka 3. veka
Publikovano: Crnobrnja–Krunic 1997, 281,
kat. 459.
11. **Pilum** sa dugim probojcem piramidalnog oblika. Telo je kružnog preseka i proširuje se ka drugom kraju, koji je kvadratnog preseka. Na stanjenoj dršci nalaze se dva kružna otvora za nitne.
Dužina 114,5 cm; širina 1 cm; gvožđe
Nikinci, atar
MS, Sremska Mitrovica, A/1242; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 69, T. V, 1
12. **Koplje** sa vretenastim sečivom, rebrom blago naglašenim po sredini i tuljkom za nasadijanje.
Dužina 31 cm; širina 2 cm; gvožđe
Kupinovo, obala Save
MS, Sremska Mitrovica, b.b.; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 69, T. IV, 6.
13. **Koplje** sa vretenastim sečivom, rebrom blago naglašenim po dužini i dugim usadnjkom sa nitnom u gornjem delu. Usadnik je

Sl. 55. Mač, Sirmium, 1–2. v. n. e., Muzej Srema
Fig. 55. Sword, Sirmium, 1st – 2nd century, Museum of Srem

kružnog preseka. U gornjem delu vidljive su dve paralelne urezane linije.
Dužina 36 cm; širina 5 cm; gvožđe
Sremska Rača, obala Save
MS, Sremska Mitrovica; 1. vek

14. **Koplje** sa dugim listastim sečivom, rebrrom blago naglašenim po dužini i kratkim usadnikom kružnog preseka. Kod gornje ivice usadnika nalaze se dve paralelne, urezane linije.
Dužina 35,5 cm; širina 5 cm; gvožđe
MS, Sremska Mitrovica; 1. vek

Sl. 58a. Koplje, Sirmium, 1–2. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 58a. Spear, Sirmium, 1st-2nd century,
Museum of Srem

15. **Koplje** sa listastim sečivom i rebrom blago naglašenim po dužini. Usadnik je dug i poligonalnog je preseka. Sa obe strane sečiva nalaze se po dve vertikalne trake, izvedene ubodima širine 0,7 cm.
Dužina 37,5 cm; širina 4,5 cm; gvožđe
Kupinovo, obala Save
MS, Sremska Mitrovica, A/402; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 68, T. IV, 1.

Sl. 58b. Koplje, Kupinovo, 1–2. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 58b. Spear, Kupinovo, 1st-2nd century,
Museum of Srem

16. **Koplje** listastog oblika, sa rebrom naglašenim po dužini i tuljkom kružnog preseka.
Dužina 50 cm; širina 5 cm, gvožđe
Sirmium, Sremska Rača
MS, Sremska Mitrovica, II/292; 1. vek

Sl. 56. Koplje, Sremska Rača, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 56. Spear, Sremska Rača, 1st century,
Museum of Srem

17. **Koplje** sa listastim sečivom i rebrrom naznačenim po dužini. Usadnik je dug i proširen ka vrhu.
Dužina 25 cm; širina sečiva 5 cm
Martinci, atar – poklon Muzeju od J. Komnenovića
MV, Novi Sad, AA 1467; 1. vek

18. **Koplje** sa kratkim listastim sečivom, rebrrom naznačenim po dužini i kratkim usadnikom kružnog preseka.
Dužina 15 cm; širina sečiva 4 cm
Atar Jarka, potez Jarčina – poklon B. Karlovića
MV, Novi Sad, H 992; 1–2. veka

Sl. 57. Koplje, Jarak, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 57. Spear, Jarak, 1st-2nd century,
Museum of Vojvodina

19. **Strela** dugog trouglastog sečiva i dugog usadnika kružnog preseka.
Dužina 22 cm; gvožđe
MS, Sremska Mitrovica

20. **Vojnička diploma** očuvana u fragmentu sa dve paralelne, plitko urezane linije na ivici i dva reda očuvanog teksta.
S DIVI HADRI
ICINDIVIN
ANVSA
[IMP(erator) Cae]s(ar) Divi Hadrijanif.
Divi Traiani Parthjici n(epos) Divi N[ervae
pron(epos) T. Aelius Hadrijanus A[ntoninus
Aug(ustus)Pius]
Datirana je u doba Antonina Pija (138–161).
Dimenzije: 1,8 x 3 cm; bronza
Sirmium – poklon
MS, Sremska Mitrovica, br. d/53; sl. 4
Tekst: mr Olga Pelcer

21. **Kotlić** sa zaobljenim i naglašenim ratom, vertikalnim obodom i cilindričnim trbuhom. Na obodu su očuvane dve nitne. Drška je ovalna, pravougaonog preseka, sa

savijenim krajevima.

Ro 30 cm, visina 22,5 cm, bronza

Sremska Rača, korito Save

MS, Sremska Mitrovica, A/2643; 1. vek

Publikovano: Milošević 1987, 70, T. VII, 4.

Sl. 59. Kotlić, Sremska Rača, 1. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 59. Bucket, Sremska Rača, 1st century, Museum of Srem

22. **Kotlić** sa ravnim obodom i naglašenim ramenom, koje se proširuje ka dnu. Drška je ovalnog oblika i pravougaonog preseka; ima kopljaste završetke i ukrašena je urezima. Obod je spolja ukrašen urezima.
Ro 35 cm, visina 28 cm, bronza
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/2645; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 70, T. VIII, 1.
23. **Kotlić** sa proširenim obodom, blago naglašenim prelazom ramena ka trbuhi i ravnim dnom. Drška ovalnog oblika i savijenih krajeva je pravougaonog preseka.
Ro 17 cm, visina 17,5 cm, bronza
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/2649; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 70, T. VIII, 4.
24. **Patera** (trulla) sa ravnim obodom, zaobljenim recipijentom i ravnim dnom. Drška je profilisana, sa savijenim krajem u obliku stilizovane glave ptice.
Visina 5 cm; Ro 20,8 cm; Rd 22 cm; bronza
Zemun, Vlasine – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4674; od kraja 1. v. p. n. e. do sredine 1. v. n. e.
Publikovano: Krunić 1997, 178, br. 266.

Sl. 60 – Patera, Zemun, 1. v. n. e., Muzej grada Beograda

Fig. 60 – Patera, Zemun, 1st century, City Museum of Belgrade

25. **Drška patere** na kojoj su prikazane dve glave labuda (na obodu) i dve stilizovane volute. Na sredini drške nalazi se predstava: bik sa dugim repom i guska sa strane. Očuvana dužina 8,4 cm; očuvana širina 2,5 cm; bronza
Zemun, Vlasine – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4669; od kraja 2. do početka 3. veka
Publikovano: Krunić 1997, 178, br. 264.

26. **Posuda** sa očuvanim obodom i delom trbuha od bronzanog lima. Trakasta drška spomenuta je sa obodom; po ivicama je ukrašena sa dve urezane linije. Spolja je ukrašena ornamentom u obliku kimationa.
R 6 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 778; 1. vek

Sl. 61. Cediljka, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 61. Strainer, Hrtkovci, 1st–2nd century, Museum of Vojvodina

27. **Posuda** – možda simpulum, sa kosim obodom, kratkim vratom, naglašenim prelazom ramena ka trbuhi i ravnim dnem. Na ramenu i kod dna nalaze se po dve plitko urezane, horizontalne linije. Na dnu su koncentrični krugovi, plitko urezani, a na obodu tragovi drške.
Visina 11 cm, Ro 8 cm; R d 6 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1135; 1–2. veka
-
- SI. 62. Simpulum, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 62. Simpulum, Hrtkovci, 1st-2nd century, Museum of Vojvodina
-
28. **Pehar** sa razgrnutim, profilisanim obodom, bikoničnim recipijentom i ravnim dnem. Na ramenu se nalaze dve horizontalne kanelure, a na dnu koncentrični krugovi.
Visina 12 cm; Ro 8,5 cm; Rd 6,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1359; 1–2. veka
-
- SI. 63. Pehar, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 63. Beaker, Hrtkovci, 1st-2nd century, Museum of Vojvodina
-
29. **Drška** posude – možda kotlića, poligonalnog preseka. Neznatno je deformisana. Krajevi su savijeni i višestruko profilisani.
Dužina 14,5 cm; širina 0,7 cm; bronza
30. **Drška kotlića** kružnog preseka, sa savijenim krajevima i završecima u obliku stilizovanih glava ptice.
Dužina 21,5 cm; gvožđe
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1137; 1–2. veka
31. **Drška kaserole** spojena sa obodom posude (koja nedostaje). Na drugom kraju drške nalazi se prstenasto proširenje sa kružnim otvorom u sredini. Ukrašena je profilisanim krugom.
Dužina 12 cm; R 3,8 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, b.b.; 1. vek
32. **Posudica simpuluma** kalotastog oblika, sa ostatkom trakaste drške koja se nastavlja od oboda. Ispod oboda nalazi se plitka, horizontalna kanelura. Na dnu posude su koncentrični krugovi.
Visina 2,5 cm; Ro 5,5 cm; Rd 1,5 cm;
bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1360; 1. vek
33. **Dvodelna predica** sa alkrom ovalnog oblika i spiralno savijenim krajevima kružnog preseka. Donji deo je pravougaoni, sa dugmetastim ispupčenjima na krajevima.
Dužina 5 cm; širina 3 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1044; 2–3. veka
34. **Dvodelna predica** sa ovalnom alkrom, čiji se krajevi spiralno završavaju, i pravougaonim donjim delom. Unutra je rasčlanjena. Trapezoidnog je preseka.
Dužina 3,5 cm; širina 3 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1018; 2–3. veka

Sl. 64. Pređica, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej

Vojvodine

Fig. 64. Belt buckle, Hrtkovci, 1st-2nd century,
Museum of Vojvodina

35. **Falera** kružnog oblika, sa ornamentom u sredini (izveden tehnikom prolamanja). Sa druge strane falera nalazi se drška.
R 5,7 cm; visina sa drškom 1,6 cm; bronza
Nepoznati lokalitet, atar, Srem
MGB, Beograd, AA/2825; polovina 3. veka
Publikovano: Crnobrnja–Krunić 1997, 282,
kat. 461.
36. **Glava lava**, reljefno izvedena u kružnoj oplati. Kod usta se nalaze dva otvora, kao i nitne za pričvršćivanje.
R 7,9 cm; bronza
Zemun, Zemun Polje – rekognosciranje
MGB, Beograd, AA/4371; 2–3. veka
Publikovano: Krunić 1997, 225, br. 369.
37. **Falera** kružnog oblika, sa dva koncentrična kruga i malim otvorom u sredini. Na naličju se nalaze dve ovalne drške.
R 7,6 cm; bronza
Zemun – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4401; 1. vek
Publikovano: Crnobrnja–Krunić 1997, 301,
br. 539.
38. **Oplata** pravougaonog oblika. Po ivicama je ukrašena pravougaonim poljima koja su ispunjena staklenom pastom bele i plave boje.
Dužina 4,5 cm; širina 2,6 cm; bronza
Zemun, Klisine – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4788; 2–3. veka
Publikovano: Crnobrnja–Krunić 1997, 293,
br. 507.
39. **Visuljak** kopljastog oblika. Gornji pravougaoni deo ima otvor u sredini i stanjen vrh (u gornjem delu), sa dugmetom na kraju.
40. **Visuljak** kopljaste forme, sa dugmetastim vrhom u donjem delu. U gornjem delu visuljka nalazi se pravougaono proširenje sa otvorom, na koji je prikačen okov pravougaonog oblika i na kraju nitna.
Dužina 6,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1200; 2–4. veka
41. **Visuljak** analogan prethodnom primerku.
Nedostaje mu vrh.
Očuvana dužina 2,8 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1106; 2–4. veka
42. **Razvodnik** sa gornjim prstenastim delom, koji je ovalnog preseka i profilisan, i valjkastim telom spojenim sa kružnim proširenjem ispod kojeg se nalazi perforirani deo.
Dužina 8,5 cm; širina 5,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1052; 4. vek
43. **Razvodnik** istog tipa kao prethodni, sa pravougaonim dodatkom u donjem delu, ispod kružnog proširenja.
Dužina 8 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 782; 2–3. veka
44. **Okov** pravougaonog oblika, sa pelta ukrasom. U sredini pravougaonog polja nalazi se mreža sa rombovima.
Dužina 6,5 cm; širina 2,7 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1104; 2–3. veka
45. **Sekira** sa širokim sečivom koje se vertikalno sužava ka otvoru za dršku. Otvor je kružnog oblika, sa krilcima.
Dužina 37 cm; širina 16,5 cm; gvožđe
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/2634; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 69, T. V, 8.

46. **Opeka** sa otiskom vojničkih sandala, koji je izveden kružnim ubodima.
Dimenzije 7 x 25 x 30 cm;
crvena pečena zemlja
Sirmium – slučajan nalaz
MS, Sremska Mitrovica, A/1250.
47. **Deo sandale (calligae)** sa špicastim vrhom i nitnama na kožnom đonu. Oštećena je i delimično deformisana.
Očuvana dužina 12,5 cm; širina 5 cm; koža, gvožđe
Sirmium – hidroarheološka istraživanja Save
MS, Sremska Mitrovica, A/5071.
48. **Tanjir tera sigilata forma Drag. 17**, sa pečatom na dnu: TSS.
Visina 3,8 cm; Ro 25,6 cm; Rd 10,6 cm;
pečena zemlja
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, G 368; 1. vek
Publikovano: Brukner 1981, 58, T. 4/2.
49. **Zdelica tera sigilata forma Ritt. 5**, sa pečatom na dnu: CVCCIVS.
Visina 6,5 cm; Ro 12,4 cm; Rd 5 cm;
pečena zemlja
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, G 367; 1. vek
Publikovano: Brukner 1981, 59, T. 7/5.
51. **Tanjir sa povijenim obodom**, naglašenim prelazom ramena ka trbuhi i ravnim dnom.
Visina 2,5 cm; Ro 17 cm; Rd 12,5 cm;
pečena zemlja, premaz
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 516; 1–2. veka
52. **Tanjir tera sigilata forma Drag. 17B**, sa rozetama na ramenu.
Visina 2,5 cm; Ro 16 cm; Rd 15 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 848; 1. vek
53. **Zdelica** sa iskošenim obodom, blagonaglašenim ramenom ka trbuhi i ravnim dnom.
Visina 4,5 cm; Ro 10 cm; Rd 3 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 518; 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1999–2000, 170, T.I, 6.
54. **Zdelica** sa ravnim obodom, naglašenim prelazom ramena ka recipijentu i ravnim dnom. Ukršena je reljefno izvedenim ornamentima u obliku lista.
Visina 5 cm; Ro 10 cm; Rd 3 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 522; 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1991, 44, T.2, 10.

Sl. 66. Zdelica tera sigilata, Gomolava, 1. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 66. Terra sigillata bowl, Gomolava, 1st century, Museum of Vojvodina

50. **Tanjir tera sigilata forma Drag. 36**, sa pečatom na dnu: VTER.
Visina 3 cm; Ro 27,5 cm; Rd 10 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 630; 1. vek

Sl. 68. Zdelica, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 68. Small bowl, Hrtkovci, 1st-2nd century, Museum of Vojvodina

55. **Zdelica** sa cilindričnim obodom, bikoničnim recipijentom i ravnim dnom. Ukršena je biljnim ornamentima.
Visina 5,5 cm; Ro 8,6 cm; Rd 3,2 cm; crvena pečena zemlja sa premazom

Bećin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 16; 1. vek
Publikovano: Brukner 1976, T. II, sl. 9.

56. **Zdela** sa zaobljenim profilisanim obodom, blago naglašenim prelazom ramena ka trbuhi i prstenastim dnom. Na ramenu i trbuhi ima plitke kanelure, a na dnu, između dva urezana lista, pečat majstora: CDESSI (izveden u koncentričnim krugovima). Visina 7,5 cm; Ro 24,5 cm; Rd 11 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 524; 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1991, 44, T.1, 8.

Sl. 67. Zdela, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 67. Bowl, Hrtkovci, 1st-2nd century, Museum of Vojvodina

57. **Pehar koničnog oblika**, sa prstenastim dnom. Na prelazu vrata u rame recipijent je ukrašen plitko urezanim horizontalnom kanelurom, a na trbuhi nizom jamica ovalnog oblika. Visina 12 cm; Ro 10,3 cm; Rd 5 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 513, 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1991, 44, T. 1/5.

58. **Pehar na visokoj prstenastoј nozi**. Na prelazu vrata ka trbuhi ukrašen je horizontalnom kanelurom. Visina 7,5 cm; Ro 6,5 cm; Rd 3 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje . MV, Novi Sad, H 267; 1–2. veka

59. **Pehar koničnog oblika**, sa ovalnim obodom i prstenastim dnom. Premaz je metalnog sjaja. Na ramenu je ukrašen dvema kanelurama, pečatnim ornamentima u obliku grančica sa plodom i trakom sa urezima.

Visina 12,5 cm; Ro 16 cm; Rd 7 cm; pečena zemlja

Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 639; 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1993, 54, T. VII, 5.

60. **Krčag** sa jednom drškom, trolisnim obodom, cilindričnim vratom i sferičnim recipijentom. Na vratu i ramenu ima plitko urezane horizontalne linije. Visina 16 cm; Ro 8 cm; Rd 8 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 894; 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1999–2000, 164, T.II, 7.

Sl. 69. Krčag, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 69. Jug, Hrtkovci, 1st-2nd century, Museum of Vojvodina

61. **Sud** sa tri trakaste drške (duplo izvedene), profilisanim obodom, sferičnim trbuhom i prstenastim dnom. Na ramenu je oslikan vertikalnim nizovima traka koje su izvedene tamnocrvenom bojom na svetloj pozadini. Visina 28 cm; Ro 26,5 cm; Rd 10 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 898; 1–2. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1999–2000, 164, T.II, 3.

Sl. 70. Sud sa tri drške, Hrtkovci, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 70. Three-handled vessel, Hrtkovci, 1st-2nd century, Museum of Vojvodina

62. **Amfora tipa Dressel 6 B**, sa pečatom na obodu (u pravougaonom polju): IMP NERO TRA.
Dimenzije fragmenta oboda 7 x 10 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – površinski nalaz
MV, Novi Sad, H 721; 2. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 1993, 54,
T. III/7.

Sl. 71. Obod amfore sa pečatom, Hrtkovci, 2.
v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 71. Amphora rim with stamp, Hrtkovci, 2nd
century, Museum of Vojvodina

63. **Amfora tipa Dressel 6 B**, sa pečatom majstora (iz radionice *Calvia Crispinila* u Istri) na obodu, u pravougaonom polju: CAL•CRISPNA.
Dimenzije 6,5 x 7,5 cm; pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 1331; 1–2. veka

Sl. 72. Obod amfore sa pečatom, Hrtkovci,
1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 72. Amphora rim with stamp, Hrtkovci,
1st–2nd century, Museum of Vojvodina

64. **Amfora tipa Dressel 6B**, sa zaobljenim obodom, cilindričnim vratom i delom očuvanog ramena. Na obodu su, u pravougaonim poljima, utisnuta dva pečata radionice: CÆK; FEX•PE (Felix•pet).
Očuvana visina 28 cm; Ro 15 cm; crvena pečena zemlja
Sirmium, istočna nekropola
MS, Sremska Mitrovica A/872; 1. vek

65. **Amfora za vino**, sa zaobljenim i profilisanim obodom, cilindričnim vratom i naglašenim prelazom ramena ka trbuhi, koji se širi ka špicastom dnu.
Visina 112 cm; Ro 16 cm; smeđa pečena zemlja sa belom engobom
Sirmium, lokalitet 38
MS, Sremska Mitrovica, A/1275; 1. vek
Publikovano: Brukner 1981, 123, T. 158,
varijanta 8, 9.

66. **Pršljenak** prstenastog oblika, sa kružnim otvorom u sredini.
R 4 cm; svetlomrka pečena zemlja
Hrtkovci, obala Save – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 253; 1–2. veka

Sl. 73a. Pršljenak, Hrtkovci, 2–3. v. n. e.,
Muzej Vojvodine
Fig. 73a. Spindle whorl, Hrtkovci, 2nd–3rd
century, Museum of Vojvodina

67. **Pršljenak** ovalnog oblika, sa kružnim otvorom u sredini.
R 2,5 cm; svomrka pečena zemlja
Hrtkovci, obala Save – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 254; 2–3. veka

Sl. 73b. Pršljenak, Beočin, 1. v. n. e., Muzej
grada Beograda
Fig. 73b. Spindle whorl, Beočin, 1st century,
City Museum of Belgrade

68. **Pršljenak** bikoničnog oblika. Ukrašen je kružnim udubljenjima.
R 6 cm; visina 3,2 cm; siva pečena zemlja
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 93; 1. vek
Publikovano: Brukner 1976, T. VI, sl. 11.

69. **Pršljenak** bikoničnog oblika. Ukršten je urezanim linijama, koje su zrakasto raspoređene.
R 4,5 cm; visina 2,5 cm; sivo-smeđa pečena zemlja
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje MGNS, Novi Sad, AA 92; 1. vek
Publikovano: Brukner 1976, T. VI, 3.
70. **Pršljenak** pločastog oblika. Ukršten je urezima i ubodima.
R 5 cm; visina 2 cm; crvenkastomrka pečena zemlja
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje MGNS, Novi Sad, AA 19; 1. vek
Publikovano: Brukner 1976, T. XI, sl. 12.
71. **Fibula** sa cilindričnim delom glave, ukrašenim urezima, trakastim lukom ukrašenim urezima sa strane i trapezoidnom stopom.
Dužina 3,2 cm; visina 1 cm; bronza, srebro
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H. 1361; 1. vek
72. **Jednočlana fibula** sa trakastim profilisanim lukom i spiralnim navojem na glavi. U donjem delu luka nalazi se prstenasto zadebljanje. Igla nedostaje.
Dužina 5 cm; širina 1 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 349; 1–2. veka
73. **Fibula** profilisanog tipa, sa oprugom na glavi i spiralnim navojem sa gornjom tetivom. Stopa je pravougaono savijena, da bi držala iglu. Na kraju luka nalazi se dugmetasto zadebljanje.
Dužina 4,5 cm; visina 1,5 cm; bronza
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 585; 1–2. veka
74. **Fibula** sa gornjim delom luka u obliku tram-peta, prstenastim ojačanjem sa urezima na sredini i donjim delom luka.
Očuvana dužina 3,5 cm; visina 1,5 cm;
bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 795; 2–3. veka
75. **Fibula** sa pravougaonom pločicom na glavi i gornjim delom luka u obliku lengera, profilisanim prstenastim zadebljanjem i dugmetom na kraju.
Dužina 4 cm; visina 1,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1100; 2–3. veka
76. **Fibula** sa visokim lukom rombičnog preseka, spiralnim navojem na glavi i pravougaonom stopom. Igla nedostaje.
Dužina 5,5 cm; visina 2,5 cm; bronza
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje MGNS, Novi Sad, AA 121; 1. vek
Publikovano: Brukner 1976, 38, T. XIV, 1.
77. **Lampa tipa VII (Ivanyi)**, sa ovalnim diskom i prstenastim zadebljanjem u sredini, oko reljefne predstave. Rame diska ukrašeno je polukružnim jamicama.
Visina 1,5 cm; R diska 8 cm; smeđa pečena zemlja sa premazom
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 659; 3. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan, 1993, 54, T. VII/2.
78. **Lampa tipa XVII (Ivanyi)**, sa pečatom majstora (na dnu): VIBVLI.
Visina 2,5 cm; R diska 7 cm; smeđa pečena zemlja sa premazom
Krčedin, atar sela
MV, Novi Sad, AA 1289; 2–3. veka
79. **Prsten** sa alkom trakastog oblika, koja se širi ka ramenima. Na glavi je ležište elipsastog oblika, u koje je umetnuta gema sa urezanom predstavom Merkura, levo okrenuta. Merkur u desnoj ruci drži kesu, a u levoj kaducej.
R 2 cm; srebro

Sl. 74. Profilisana fibula, Hrtkovci, 1–2. v. n.e., Muzej Vojvodine

Fig. 74. Molded fibula, Hrtkovci, 1st–2nd century, Museum of Vojvodina

Šid, atar
MV, Novi Sad, AA 1472; 2–3. veka

Sl. 75. Prsten sa gromom, Šid, 2–3. v. n. e.,
Muzej Vojvodine

Fig. 75. Finger ring with gem, Šid, 2nd-3rd century, Museum of Vojvodina

80. **Prsten** trakastog oblika, sa proširenim ramenima i elipsastom glavom, u koju je umetnuta gema od staklene paste mrke i plavičaste boje. Na gemi je urezana figura muškarca – u pokretu nadesno, sa podignutom desnom rukom.
R 2 cm; bronza
Banoštor, atar sela
MV, Novi Sad, AA 1476; 2. vek

81. **Prsten** u obliku alke bikoničnog oblika, koja je duplo izvedena od ramena ka glavi. Na glavi se nalaze dva ležišta kružnog oblika, sa poludragim kamenom crvene boje.
R 1,5–2,2 cm; težina 6,33 g; zlato
Novi Slankamen, Čarevci – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1479; 2–3. veka

Sl. 76. Prsten, Novi Slankamen, 2–3. v. n. e.,
Muzej Vojvodine

Fig. 76. Finger ring, Novi Slankamen, 2nd-3rd century, Museum of Vojvodina

82. **Kapaljka** (gutus) sa telom u obliku ptice, cilindričnim vratom, razgrnutim obodom i otvorom na kraju repa. Dno je konkavno.
Ro 3,2 cm; visina 7,2 cm; staklo plave boje
Petrovaradin, Molinarov park – zidana grobnica

MGNS, Novi Sad, AA 301; 3–4. veka
Obradio: N. S.

Sl. 77. Kapaljka, Petrovaradin, 3–4. v. n. e.,
Muzej Vojvodine

Fig. 77. Pipette, Petrovaradin, 3rd-4th century
Museum of Vojvodina

83. **Neron Druzus** (38–9. g. p. n. e.)

Av. Poprsje imperatora, okrenuto ulevo.
Tekst je nečitak.

Rv. Nejasna predstava i nečitak teksta.

R 2,2 cm; bronza
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 625, dipondij
Publikovano: Dautova Ruševljan
1982/1983, 47, kat. 16.

84. **Oktavijan Avgust** (22. g. p. n. e.)

Av. (DIVUS AV)GVSTUS PATER

Rv. Nejasna predstava i nečitak teksta

R 2,6 cm; bronza: RIC I, br. 4/5
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 251, dipondij; sl. 1
Publikovano: Dautova Ruševljan
1982/1983, 47, kat. 19.

85. **Avgust** (25–22. g. p. n. e.)

Kovan u Lugudunumu.

Av. AUGUSTUS DIVI•F

Rv. C•CAES•/AVGUST•F

R 2 cm; zlato

Petrovaradin, Ribnjak

MGNS, Novi Sad, AA 1614
Publikovano: Savić 1993, 33.
RIC I, p. 89, br. 349

86. **Vespazijan** (1. v. n. e.)

Av. VESPASIANVS CAESAR
Rv. ANNONA AVG
R 1,9 cm; Arg., denar
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 241 (imitacija)
Publikovano: Dautova Ruševljan
1982/1983, 47, kat. 22.

87. **Vespazijan** (72)

Av. T.CAES.VESPASIAN IMP (P.TR.P
COS II)
Rv. VICTORIA AVGVSTI
R 2,6 cm; dipondij
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 238
Publikovano: Dautova Ruševljan
1982/1983, 47, kat. 21.

88. **Vespazijan** (72–73)

Av. (IMP) CAES VESP AVG PM COS IIII
Rv. AVGVR / TRI POT
R 1,8 cm; Arg., denar
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1026
RIC II, p. 19, br. 42

89. **Hadrijan** (118)

Av. IMP CAES(AR TRAIAN HADRIANVS)
AVG
Rv. SALVS AVG
R 2 cm; Arg., denar
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1031
RIC II, p. 345, br. 46

90. **Karakala** (196–198)

Av. M. AVR. ANTON (CAES) PONTIF
Rv. MARS VLTORI

R 1,8 cm; Arg., denar
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1032
RIC IV, 1, p. 213, br. 11

III. Utvrđenja, luke (1–4. v. n. e.)

91. **Žrvanj** kružnog oblika. Sa donje strane je ravan, sa gornje zaobljen, a u sredini ima gvozdeni klin.
Visina 7,5 cm; R 30 cm; kamen
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1247; 3–4. veka
92. **Krustul** – pločica kružnog oblika sa konveksnom gornjom površinom i ravnom donjom. Gornja površina ukrašena je neravnomerno raspoređenim urezanim linijama i kružnim ubodima.
R 5,6 cm; debљina 1,5 cm; pečena zemlja
Sirmium, istočna nekropola
MS, Sremska Mitrovica, inv. br. 94; 1–2.
veka
Publikovano: Brukner 1997, 100, T. I, 1.
93. **Kotlić** sa vertikalnim obodom, naglašenim prelazom ramena ka recipijentu i ispućenim dnom.
R 21 cm; visina 14,5 cm; bronza
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/2640; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 69, T. VII, 1.
94. **Verige** sa tordiranim šipkama, koje su savijene na krajevima, i spojenim kolutovima.
Dužina 44 cm; visina 45 cm; gvožđe
Sremska Rača, korito Save
MS, Sremska Mitrovica, A/2636; 1. vek
Publikovano: Milošević 1987, 69, T. VII, 1.

Sl. 78. Verige, Sremska Rača, 1–2. v. n. e.,
Muzej Srema
Fig. 78. Pothooks, Sremska Rača, 1st–2nd
century, Museum of Srem

95. **Person – personifikacija zime.** Predstavljen je muškarac u stojećem stavu, obučen u kratak hiton, sa krznom preko ramena i mrežom sa lovinom. Kratka kosa uokviruje glavu. On ima čizme, obe ruke, a stopala nedostaju. Na leđima se nalaze tragovi trna za apliciranje na podlogu.

Visina 9,8 cm; bronza
Zemun, okolina
MGB, Beograd, AA/4776; 4. vek
Publikovano: Petrović 1997, 38, br. 24.

Sl. 79. Person, Zemun, 4. v. n. e., Muzej
grada Beograda
Fig. 79. Person, Zemun, 4th century, City
Museum of Belgrade

96. **Ratnik – Venator?** Predstavljen je muškarac sa podignutom desnom rukom, u kojoj drži neki predmet, i raširenom levom, preko koje je prebačen deo ogrtača (ogrtač je obavijen i oko donjeg dela tela). Kosa i ogrtač su naznačeni.

Visina 7 cm; bronza
Zemun, Gornji grad
MGB, Beograd, AA/4375; 3–4. veka
Publikovano: Krunić 1997, 69, br. 44.

Sl. 80. Ratnik, Zemun, 3. v. n. e., Muzej
grada Beograda
Fig. 80. Warrior, Zemun, 3rd century, City
Museum of Belgrade

97. **Glava žene sa krupnim očima.** Kosa je podeljena na temenu i izvedena u pramenovima. Pozadina je udubljena.
Visina 4,1 cm; širina 4,2 cm; bronza
Surčin, Kaluđerska vodenica – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/4430; 3–4. veka
Publikovano: Krunić 1997, 72, kat. 58.

98. **Glava bika** aplicirana na kružnom osnovu i profilisana. Izvedeni su detalji glave, sa punktiranim zenicama i rogovima.
R 5 cm; visina 6,2 cm; širina 3,5 cm; bronza
Surduk – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4374; 2–3. veka
Publikovano: Krunić 1997, 75, kat. 71.

Sl. 65. Glava bika, Surduk, 2–3. v. n. e.,
Muzej grada Beograda
Fig. 65. head of bull, Surduk, 2nd–3rd century,
City Museum of Belgrade

99. **Krčag** bikoničnog oblika, sa cilindričnim vratom i ravnim dnom, koje je odvojeno rađeno, kao i izlivak. Na obodu se nalazi prstenasti dodatak sa kosim izlivkom. Drška prelazi preko oboda, na kojem je vidljiv trag poklopca; donji deo drške je u obliku lista. Ramena i gornji deo recipijenta ukrašeni su urezanim, koncentričnim linijama. Visina 31,5 cm; Ro 6 cm; Rd 12,5 cm; bronza
MS, Sremska Mitrovica; 2–3. veka
Publikovano: Milošević 1983, 38, sl. 55

Sl. 81. Krčag, Sirmium, 2–3. v. n. e., Muzej Srema

Fig. 81. Jug, Sirmium, 2nd-3rd century, Museum of Srem

100. **Privesak** listolikog oblika, sa ravnom drškom i tri kraka u donjem delu.
Dužina 5,2 cm; širina 3,8 cm; bronza
Nepoznat lokalitet, atar Srem
MGB, Beograd, AA/2892; od 2. do prve polovine 3. veka
Publikovano: Crnobrnja–Krunić 1997, 298, kat. 526.

101. **Prsten** sa kružnom alkonom. Glava u obliku kruga ukrašena je urezanim figurama koje stoje. Oštećen je.
R 1,2 cm; bronza
Novi Banovci, Purger, slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/3481; 4. vek
Publikovano: Petrović 1997, 120, kat. 109.

102. **Narukvica** otvorenog tipa, pravougaonog preseka, sa krajevima u obliku stilizovanih zmijskih glava.
R 6,5 cm; bronza
Zemun, grobnica – arheološko iskopavanje

MGB, Beograd, AA/4524; 4. vek
Publikovano: Petrović 1997, 125, br. 132.

Sl. 83. Narukvica, Zemun, 4. v. n. e., Muzej grada Beograda

Fig. 83. Bracelet, Zemun, 4th century, City Museum of Belgrade

103. **Narukvica** sa otvorenim krajevima u obliku stilizovanih zmijskih glava, koji prelaze jedan preko drugog.
R 6,1 cm; bronza
Zemun, grobnica – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/4369; 4. vek
Publikovano: Petrović 1997, 126, br. 133.

104. **Narukvica** sa otvorenim krajevima. Jedan kraj je stanjen, a drugi dvostruko profilisan i zadebljan.
R 6 cm; bronza
Zemun, Zemun Polje – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/3324; 4. vek
Publikovano: Petrović 1997, 127, br. 138.

Sl. 82. Narukvica, Zemun Polje, 4. v., Muzej grada Beograda

Fig. 82. Bracelet, Zemun Polje, 4th century, City Museum of Belgrade

105. **Narukvice** kružnog preseka (2), sa otvorenim i zadebljanim krajevima.
R 6,1 cm; bronza
Zemun, grobnica – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/4370; AA/4523; 4. vek
Publikovano: Petrović 1997, 128, br. 141, 142.

106. **Poklopac mastionice** (*atramentarium*) kružnog i profilisanog oblika, sa otvorom u sredini. Urašen je spiralama i listovima, koji su raspoređeni u krugovima.
R 3,8 cm; bronza
Zemun, Zemun Polje – rekognosciranje MGB, Beograd, AA/4372; 3. vek
Publikовано: Krunić 1997, 260, br. 369.
107. **Strugač** sa pravougaonim stanjenim sekačem i delom držača za nasadišvanje drške, koji je otvoren.
Dužina 6 cm; širina 1,5 cm, gvožđe
Hrtkovci, potez Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 577; 1–2. veka
108. **Dleto – sekač**. Sečivo je trouglastog oblika i prelazi u usadnik kružnog preseka. Usadnik je otvoren na jednoj strani.
Dužina 18 cm; širina 3 cm; gvožđe
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1147; 3–4. veka
109. **Dleto – sekač**. Pravougaoni donji deo se lepezasto širi, a savijeni gornji ima otvor u sredini.
Dužina 14,5 cm; širina 4 cm; gvožđe
Sirmium – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1458; 3–4. veka
Publikовано: Brukner, Dautova Ruševljan 2004, 73, T. III, 7.
110. **Mistrija** sa savijenim sečivom (kod vrha) i dugim usadnikom pravougaonog preseka.
Dužina 26 cm; širina 4,5 cm; gvožđe
Sirmium – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1455; 3–4. veka
Publikовано: Brukner, Dautova Ruševljan 2004, 73, T. III, 11.
111. **Šilo** kvadratnog preseka, sa stanjenim krajevima.
Dužina 6,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1065; 3–4. veka
112. **Svrđlo** kružnog preseka, sa jednim krajem prošireni u obliku kašike i drugim trapezoidnog oblika.
Dužina 28,5 cm; gvožđe
Sirmium – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1446; 3–4. veka
Publikовано: Brukner, Dautova Ruševljan 2004, 73, T. III, 9.
113. **Dleto – sekač**, sa proširenim sečivom lepe-zastog oblika i levkasto proširenim usadnikom. Otvoren je na jednoj strani.
Dužina 12 cm; širina 3,5 cm; gvožđe
Sirmium – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1457; 3–4. veka
Publikовано: Brukner, Dautova Ruševljan 2004, 73, T. III, 14.
114. **Opeka** – fragment sa pečatom očuvanim u pravougaonom polju (*tabula ansata*):
C L F (*Classis Flavia Pannonica*).
Dimenzije 15,5 x 15,5 x 2,5 cm; pečena zemlja
Progar, Progarski vinogradi – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/3679; 3–4. veka
Publikовано: Dimitrijević 1996, 155, abb. 7/182.
115. **Opeka** – fragment sa pečatom očuvanim u pravougaonom polju:
C L F (*Classis Flavia Pannonica*).
Dimenzije 12,5 x 10 x 2,5 cm; pečena zemlja
Progar, Progarski vinogradi – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/3691; 3–4. veka
Publikовано: Dimitrijević 1996, 155, abb. 7/43.
116. **Opeka** – dva fragmenta sa delom pečata u pravougaonom polju:
C L F (*Classis Flavia Pannonica*).
Dimenzije 14,5 x 10 x 2,8 cm; pečena zemlja
Progar, Progarski vinogradi – arheološko iskopavanje
MGB, Beograd, AA/3581; 3–4. veka
Publikовано: Dimitrijević 1996, 155, abb. 7.

117. **Opeka** – fragment sa delom pečata u pravougaonom polju:
C L F (Classis Flavia Pannonica).
 Dimenzije 14 x 8,5 x 2,5 cm; pečena zemlja
 Progar, Progarski vinogradi – arheološko
 iskopavanje.
 MGB, Beograd, AA/3689; 3–4. veka
- PAN INF (Exercitus Pannoniae Inferioris).
 Dimenzije 8,5 x 9 x 2,2 cm
 Petrovaradin, gornji plato Tvrđave
 MGNS, Novi Sad, AA 915; 3–4. veka
 Obradio: N. S.
118. **Fragment opeke** sa žigom:
CLF•P (Classis Flavia Pannonica).
 Novi Banovci (Burgenae) – slučajan nalaz
 MV, Novi Sad; 1–4. veka
 Publikovano: Dušanić 1988, 93, br. 10c.
119. **Opeka** – fragment manje tegule, sa delom
 žiga očuvanim u pravougaonom polju:
CL(FP) (Classis Flavia Pannonica).
 Dimenzije 1,5 x 24 cm; visina 5–3,5 cm
 Petrovaradin – građevinski radovi
 MGNS, Novi Sad, AA 322; 1–4. veka
 Obradio: N. S.
120. **Opeka** – fragment sa delom pečata radionice (retrogradno ispisano):
SIS Λ [(Siscia).
 Dimenzije 8 x 6 x 2 cm; pečena zemlja
 Progar, Progarski vinogradi – arheološko
 iskopavanje
 MGB, Beograd, AA/3681; 3–4. veka
 Publikovano: Dimitrijević 1969, 111, sl. 23.
121. **Opeka** – fragment opeke sa delom pečata
 radionice izvedenim u pravougaonom polju:
SIS.... (Siscia fecit).
 Dimenzije 9 x 11,5 x 2,5 cm; pečena zemlja
 Progar, Progarski vinogradi – arheološko
 iskopavanje
 MGB, Beograd, AA/3697; 3–4. veka
122. **Opeka** – fragment krovne opeke, sa delom
 pečata radionice izvedenim u pravougao-
 nom polju: *I O K I CC*.
 Dimenzije 8,5 x 9 x 2 cm; pečena zemlja
 Progar, Progarski vinogradi – arheološko
 iskopavanje
 MGB, Beograd, AA/3680; 3–4. veka
123. **Opeka** – fragment krovne tegule, sa žigom
 utisnutim u pravougaonom polju: (EXER)
124. **Opeka** – fragment krovne tegule, sa delom
 žiga utisnutim u pravougaonom polju: EXER
 PA(N INF).
 Dimenzije 20 x 20,5 x 4,5 cm
 Petrovaradin, gornji plato Tvrđave
 MGNS, Novi Sad, AA 914; 3–4. veka
 Obradio: N. S.
125. **Opeka** – fragment krovne tegule, sa žigom
 u pravougaonom polju: COH I AVR.
 Dimenzije 25 x 10,5 x 4,5 cm
 Petrovaradin, gornji plato Tvrđave
 MGNS, Novi Sad, AA 688; 2. vek
 Obradio: N. S.
126. **Fragment opeke** sa žigom legije VI Herku-
 lija:
EG VIH (Legio VI Herculia).
 Rakovac, atar sela
 MV, Novi Sad; 3–4. veka
 Publikovan: Dušanić 1988, 90, kat. 104.
127. **Fragment opeke** sa žigom legije VI Herku-
 lija:
LVIH (Legio VI Herculia).
 Begeč (Onagrinum) – arheološko iskopa-
 vanje
 MV, Novi Sad, inv. br. 774; 3–4. veka
 Publikovano: Dautova Ruševljan
 1972/1973, 145, T. III, 6.
128. **Fragment opeke** sa žigom konjičke jedinice:
QDAUR (Equites Dalmatae, Aureomonte).
 Rakovac, atar sela – slučajan nalaz
 MV, Novi Sad; 3–4. veka
 Publikovano: Dušanić 1988, 93, br. 12, sl. 3.
129. **Fragment opeke** sa žigom:
 •*ASTFLAV (Castra Flaviana)*.
 Rakovac, atar sela – slučajan nalaz
 MV, Novi Sad; 3–4. veka
 Publikovano: Dušanić 1988, 92, br. 13, sl. 4.

130. **Fragment opeke** sa žigom:
TRICVALPP (*Tricornii. Val. praepositus*).
Rakovac, atar sela – slučajan nalaz
MV, Novi Sad; prva polovina 4. veka
Publikovano: Dušanić 1988, 94, br. 15, sl. 6.
131. **Fragment opeke** sa žigom:
••HTC (*Cohors I Thracum civium Romanorum*).
Novi Banovci (Burgenae) – slučajan
nalaz
MV, Novi Sad; 2–4. veka
Publikovano: Dušanić 1988, 92, br. 9e.

IV. Vojska (3–4. v. n. e.)

132. **Zdela** sa zaobljenim obodom, blago nagašenim prelazom vrata ka ramenu, bikoničnim recipijentom i ravnim dnom. Vrat je ukrašen vertikalnim linijama, a na ramenu se nalazi talasasta linija, izvedena tehnikom glaćanja.
Visina 12 cm; Ro 11 cm; Rd 6,5 cm; siva pečena zemlja
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje, grobni nalaz
MV, Novi Sad, H 932; od kraja 4. do početka 5. veka
Publikovano: Dautova Ruševljani 1998, 97, T. I, 2.
133. **Luk.** Očuvano je 12 fragmenata oplate refleksnog luka – pravougaonog i polukružnog preseka. Uglaćane je površine. Očuvan je polukružno obrađen fragment, sa urezom za vezivanje tetine.
Dužina 2–11 cm; širina 1–3 cm; kost jelenjeg roga
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje, grobni nalaz
MV, Novi Sad, H 930; od kraja 4. do početka 5. veka
Publikovano: Dautova Ruševljani 1998, 97, T. II.

134. **Klamfe** kvadratnog preseka. Očuvane su u celini (2), osim jedne koja je fragmentovana.
Dužina 7,5 cm; gvožđe
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje, grobni nalaz
MV, Novi Sad, H 931; od kraja 4. do početka 5. veka
Publikovano: Dautova Ruševljani 1998, 97.

135. **Šlem** kalotastog oblika, sa krestom paragnatidom i štitnikom za vrat i nos. Kalota je sastavljena od četiri jednakaka dela trouglastog oblika. Kresta se javlja preko celog temena. Kalote su sa strane ukrašene metalnim trakama. Čeoni obruč (širine 4,7 cm) pričvršćen je iznutra, sa leve strane. Na čeonoj traci zakačena je metalna traka sa natpisom na grčkom jeziku:

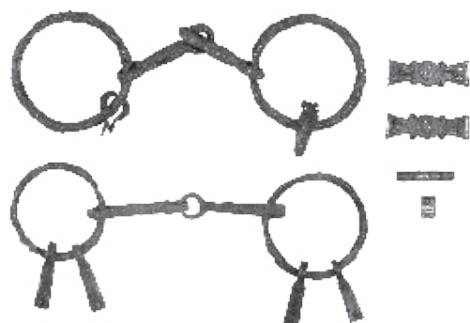
ΔΙΖΖΕΩΝ ΥΓΡΕΑΙΩΝ ΦΟΡΙ

ΔΥΣΙΤΟΥ ΥΓΡΩΝ ή ΚΑΦΙΣ

Kresta se sastoji iz dva dela. Donji deo, u obliku trake, ima 24 srebrne kuglice po celoj dužini. Oba kraja rebra pojačana su završetkom od srebra. Gornji deo kreste je u obliku široke trake, koja spaja 14 pari zakivaka od srebra. Štitnik za vrat ima dve polukružne predice od srebra i prorez za provlačenje kožnog kaiša, koji ga je spajao sa kalotom. Donji deo je polukružno oblikovan. Na ivici kalote i paragnatide nalaze se manji otvori za prišivanje kožne postave. Štitnik za nos, sa zaobljenim lukovima iznad obrava, ukrašen je punktiranjem. Ćelije šlema ukrašene su poludragim kamenjem od staklene paste, različitog oblika. Kamenje je zelene i plave boje, kao i crne i tamnocrvene na beloj osnovi. Površina srebrnog lima ukrašena je geometrijskim motivima izvedenim tehnikom iskucavanja.

Obim kalote 66 cm; visina kalote 18,6 cm; dimenzije paragnatide 16,2; R kalote 22 x 19 cm; kovano gvožđe, srebrni i pozlaćeni lim Berkasovo, potes Ašman
MV, Novi Sad, AA 153; 4. vek; sl. 14
Publikovano: Marijanski-Manojlović, 1964, 6, T. I-V.

136. **Šlem** sa kalotom, krestom, dve paragnatide i štitnikom za nos. Kalota se sastoji od dva polukružna dela spojena visokom rebrastom krestom, koja je za kalotu spojena pomoću šest zakivaka od srebra u obliku kuglica. U donjem delu kalote nalaze se metalne trake, koje su za nju zakovane nitnama. Na većoj traci nalazi se natpis na latinskom: **(LIC) INIANA**; na manjoj se, sa desne strane – na očuvanom delu, nalazi natpis: **VICT**. Ostali delovi traka oštećeni su i bez natpisa. Štitnik za nos, koji nedostaje, ukrašen je geometrijskim motivom, izvedenim tehnikom iskucavanja. Štitnik za vrat ima dve srebrne predice i otvore za kaiš, kao i prethodni. Između predica se nalaze tragovi natpisa, koji je nečitak. Obim kalote 66 cm; visina kalote 18,6 cm; dimenzije paragnatide 16,2; R kalote 22 x 19 cm; kovano gvožđe, srebreni i pozlaćeni lim Berkasovo, potes Ašman
MV, Novi Sad, AA 154; 4. vek; sl. 15
Publikovano: Marijanski-Manojlović, 1964, 14, T. XI-XIV.
137. **Dva primerka konjskih žvala.** Sastoje se od dve spojnica prikačene alkama za gvezdene karike. Na obe karike prikačena su po dva priveska od srebra, sa nitnama. Dužina spojnica 7,4 i 7 cm; dužina priveska 4,6 cm; R karike 6,7 cm; R druge karike 7,2 cm; gvožđe, srebro
Berkasovo, potes Ašman
MV, Novi Sad, AA 155, 156; 4. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović, 1964, 17, T. XVIII, 1, 2.
138. **Dva jezička** za pojase u obliku elipse. Ukršena su urezima koji nadvisuju četvorougao u sredini. Na krajevima jezička nalaze se po dve nitne za pričvršćivanje za pojase. Dužina 5,5 cm; širina 1,7 cm; srebro
Berkasovo, potes Ašman
MV, Novi Sad, AA 157, 158; 4. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović, 1964, 18, T. XVIII, 3, 4.
139. **Šlem** kalotastog oblika, koji se nastavlja u vratobran, sa odvojenim obrazinama. Na vratobranu se nalazi natpis na latinskom jeziku, koji je izведен punktiranjem:-III-IVL
M-I-LVC
C[ohors]quarta IVL[iana]
M[anipulus] Primus LVC[II].
Visina 27 cm; R 22,5 cm
Širina vratobrana 8 cm; obrazine 14,5 cm i 15,5 cm; bronza
Sombor, Sivac – slučajan nalaz
MGS, inv. br. 1430; 3. vek
Publikovano: Valenrajter 1987, 17, sl. 1, 2, 3.
140. **Mač** sa dugim, neznatno oštećenim, sečivom i delom drške sa trakastim dodatkom.
Dužina 90 cm; širina 4 cm; gvožđe
Begeč, Kuva – grobni nalaz
MV, Novi Sad, A/599; 4. vek
141. **Trolisna strela** sa dugim trnom za nasadijanje drške. Kružnog je preseka.
Dužina 5,5 cm; gvožđe
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 130; 4. vek
Publikovano: Brukner 1976, 40, T. XVI, 4.

Sl. 84a. Konjske žvale, Berkasovo, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 84a. Horse snaffle bit, Berkasovo, 4th century, Museum of Vojvodina

Sl. 84b. Jezičci za pojase, Berkasovo, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 84b. Belt tongues, Berkasovo, 4th century, Museum of Vojvodina

142. **Kanija bodeža** sa stanjenim vrhom i kružnim zadebljanjem na kraju.
Dužina 13,3 cm; gvožđe
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 135; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan – Brukner 1992, 171, T. 11/3.
143. **Vrh koplja** pravougaonog preseka, sa delom tuljka za nasadišvanje.
Dužina 13,1 cm; gvožđe
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 136; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan – Brukner 1992, 169, T. 5/3.
144. **Strela** listastog oblika, sa delom tuljka.
Oštećena je.
Dužina 8,2 cm; gvožđe
Hrtkovci, Gomolava – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 137; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan – Brukner 1992, 169, T. 5/2.
145. **Koplje** sa listastim sečivom i rebrom naznačenim po dužini. Usadnik je dug i proširen ka vrhu.
Dužina 25 cm; širina sečiva 5 cm
Atar Martinci – poklon Muzeju od J. Komnenovića
MV, Novi Sad, AA 1467; 1. vek

Sl. 85. Koplje, Martinci, 1. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 85. Spear, Martinci, 1st century, Museum of Vojvodina

146. **Koplje** sa listastim sečivom, rebrom naglašenim po dužini i delom očuvane drške.
Dužina 27,5 cm; širina 4,5 cm; gvožđe
Hrtkovci, atar sela.
MV, Novi Sad, H 1240; 3–4. veka
147. **Predica** sa alkom ovalnog oblika i kružnog preseka i nitnom koja prolazi preko alke. U donjem delu alke prikačena je pločica oval-

nog oblika, sa tri nitne u sredini.
Dimenzije 3,5 x 5 cm; bronza
Beška, Brest
MV, Novi Sad, AA 492; 4. vek
Publikovano: Manojlović-Marijanski 1987, 47, T. 25/1.

148. **Jezičak** od pojasa u obliku elise, sa dve nitne na krajevima. Po ivicama i u sredini ukrašen je urezima.
Dužina 3,8 cm; širina 1,8 cm; bronza
Beška, Brest
MV, Novi Sad, AA 457; 4. vek
Publikovano: Manojlović-Marijanski 1987, 37, T. 10/2.

Sl. 86. Jezičak, Beška, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 86. Tongue, Beška, 4th century, Museum of Vojvodina

149. **Jezičak** sa pojasnog garniture, u obliku amfore. U gornjem delu je perforiran sa dva kruga za nitne. Donji deo jezička ukrašen je sa dva urezana kruga sa po pet kružnih perforacija u sredini.
Dužina 3,5 cm; širina 3 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela – površinski nalaz
MV, Novi Sad, H 1102; 4. vek

Sl. 87. Jezičak, Hrtkovci, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 87. Tongue, Hrtkovci, 4th century, Museum of Vojvodina

150. **Jezičak** za pojasa u obliku amfore, sa dve nitne u gornjem delu. Ukrašen je sa po pet kružića u krugu i tri između krugova.
Dužina 3 cm; širina 3,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 817; 4. vek

151. **Terazije – poluga** kružnog preseka. Na sredini je proširena otvorom kružnog oblika. Na bočnim krajevima nalaze se proširenja sa otvorima za prikačivanje tasova. Jedan kraj je oštećen.
Dužina 16,9 cm; bronza
Slankamen (*Acumincum*) – arheološko iskopavanje
MGB, inv. br. 4336; 3–4. veka
Publikovano: Krunic, 1992, 75, T. XV, 100.

Sl. 88. Terazije, Slankamen, 3–4. v. n. e., Muzej grada Beograda
Fig. 88. Balance, Slankamen, 3rd-4th century, City Museum of Belgrade

152. **Pinceta** (*vulsella*) sa kružnom glavom i raširenim kracima.
Dužina 5,5 cm; bronza
Novi Banovci, Purger – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4339; 2–3. veka
Publikovano: Krunic 1997, 253, kat. 417.

Sl. 89. Pinceta, Novi Banovci, 2–3. v. n. e., Muzej grada Beograda
Fig. 89. Tweezers, Novi Banovci, 2nd-3rd century, City Museum of Belgrade

153. **Privezak** srcolikog oblika, sa trakastom petljom za prikačivanje u gornjem delu i dugmetom na vrhu.
Dužina 5 cm; širina 3,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela – površinski nalaz
MV, Novi Sad, H 1198; 4. vek

Sl. 90. Privezak, Hrtkovci, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 90. Pendant, Hrtkovci, 4th century, Museum of Vojvodina

154. **Nosač mamuze** polukružnog oblika i pravougaono profilisan. Na sredini nosača nalazi se kružni otvor i savijena kuka. Po dužini je ukrašen zarezima u obliku riblje kosti.
Dužina 8 cm; širina 1 cm; bronza
Gomolava – zaštitno iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 637; 1–2. veka

Sl. 91. Nosač mamuze, Gomolava, 3–4. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 91. Spur holder, Gomolava, 3rd-4th century, Museum of Vojvodina

155. **Nosač mamuze** polukružnog oblika i pravougaono profilisan, sa nitnama na krajevima. Na sredini nosača nalazi se polukružni ispušta kukicom.
Dužina 8 cm; bronza
Atar Hrtkovaca – poklonio Živko Rajaković
MMV, Novi Sad, H 779; 3–4. veka

156. **Žvale** koje se sastoje od dve poluge sa kuglicama. Spojene su šipkama sa alkom u sredini. Na sredini poluge nalaze se zaobljena polukružna proširenja.
Dužina 18,5 cm; širina 11,2 cm; gvožđe
Beška, Brest
MV, Novi Sad, AA 799; 4. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 60, T. 45/6.

Sl. 92. Žvale, Beška, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 92. Horse snaffle bit, Beška, 4th century, Museum of Vojvodina

157. **Razvodnik** sa ravnom donjom i profilisanom gornjom stranom. Po dužini razvodnika nalazi se otvor.
Dužina 2,3 cm; širina 2 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1204; 2–4. veka
158. **Razvodnik** sa ravnom donjom stranom – pravougaonog oblika, profilisanom gornjom i otvodom po dužini.
Dužina 2,3 cm; širina 2 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1203; 2-4. vek
159. **Šipke** – šest kopija pozlaćenih šipki iz kovice *Sirmium*, sa utisnutim žigovima.
Dimenzije 16,5 x 2 x 0,7 cm; olovo, pozlata
MV, Novi Sad; 4. vek
160. **Julija Domna** (196–211)

Av. IVLIA AVGVSTA
Rv. PVDICTIA
R 1,7 cm; Arg., denar
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1028
RIC IV, 1, p. 170, br. 575
161. **Elagabal**

Av. IMP ANTONINVS PIVS AVG
Rv. INVICTVS SACERDOS AVG
R 2 cm; Arg., denar
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1025
RIC IV, 2, p. 43, br. 191
162. **Trajan Decije** (250)

Av. IMP CMQ TRAIANVS DECIVS AVG
Rv. AEQVITAS AVGG
R 2 cm; Arg., Antoninijan
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1027
RIC IV, 3, p. 125, br. 45
163. Av. IMP CMQ TRAIANVS DECIVS AVG
Rv. DACIA
R 2,2 cm; Arg., Antoninijan
- Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1029
RIC IV, 3, p. 121, br. 12b
164. **Julija Mesa** (3. vek)

Av. IVLIA MAESA AVG
Rv. SAECVLI FELICITAS
R 1,8 cm; Arg., denar
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1030
RIC IV, 2, p. 50, br. 271
165. **Konstantin I** (330–333)

Av. CONSTANTINVS MAX AVG
Rv. GLORIA EXERCITVS
R 1,8 cm; br. _____
SMTS
Sviloš, Kruševlje – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1201
RIC VII, 183
Publikовано: Dautova Ruševljan 2003, 24.
T. XXVIII/8.
- ### V. Kult i religija
166. **Korintski kapitel**. Znatno je oštećen.
Visina 20,5 cm; donji prečnik 15 cm; abakus
25 x 25 cm; beli krečnjak
Sirmium, lokalitet 70/1988, beneficijarna
stanica (kompleks svetilišta)
MS, Sremska Mitrovica, br. 21, 22, 23, 24
Obradio: M. J.
167. **Koloneta** sa natpisom uklesanim u devet redova na sfernoj površini:
M.Ulp(ius)
Frequ-
tinus
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
ex voto
posuit
Pedone
et Bradua
co(n)s(ulibus)
Oštećena je u gornjoj zoni.
Visina 145–150 cm; donji prečnik 24,5 cm;
beli krečnjak

Sirmium, lokalitet 70/1988, beneficijarna stanica (kompleks svetilišta)
MS, Sremska Mitrovica
Obradio: M. J.
Publikovano: Mirković 1994, 361.

168. **Koloneta** – pet fragmenata. Rekonstruisana visina kolonete mogla bi iznositi 107 cm. Donji prečnik je 17 cm, a gornji 13,5 cm. Na sfernoj površini uklesana su, po vertikali, tri slova:

I(ovi)
O(ptimo)
M(aximo)

Srednje slovo nedostaje, kao i deo kolonete. Radi se o oštećenju nastalom u vreme korišćenja objekta; gvozdeni moždanik na prelomu i par šljiceva uklesanih na površini stabla kolonete (uz čiju pomoć je restaurirana) potvrđuju ovo tumačenje.

Sirmium, lokalitet 70/1988, beneficijarna stanica (kompleks svetilišta)
MS, Sremska Mitrovica
Obradio: M. J.

169. 1. **Deo statuete Jupitera**. Na naborima ogrtača, u pojasmnom delu, vidljivi su tragovi crvene boje.
Visina 33 cm; širina u predelu ramena 13 cm; visina moguće rekonstrukcije statuete 54 cm; beli krupnozrni mermer
Sirmium, lok. 70/1988, beneficijarna stanica (kompleks svetilišta)
MS, Sremska Mitrovica, br. 35; sl. 42a
Obradio: M. J.

2. **Ruka Jupitera**, leva. U laktu je savijena i okrenuta na gore. Preko mišice je prebačen ogrtač. Šaka nedostaje. U sastavu nadlaktice sa šakom ubaćena su dva gvozdena ankeri, kojima je odlomljena šaka naknadno bila pričvršćena.
Dužina cca 15 cm; beli krupnozrni mermer
Sirmium, lokalitet 70/1988, beneficijarna stanica (kompleks svetilišta)
MS, Sremska Mitrovica, br. 103
Obradio: M. J.

3. **Deo statuete Jupitera** – očuvana četiri fragmenta. Na fragmentu postolja očuvan je deo stopala leve noge. Na osnovu moguće rekonstrukcije statuete (visina oko 45 cm bez postolja) zaključeno je da statueta predstavlja Jupitera koji stoji i levu ruku drži podignutu. Preko mišice mu je prebačen ogrtač. On desnom rukom pridržava tordirani predmet, koji bi mogao biti simbol munje. Visina od ramena do kolena leve noge 24 cm; beli krupnozrni mermer
Sirmium, lokalitet 70/1988, beneficijarna stanica (kompleks svetilišta)
MS, Sremska Mitrovica, br. 134 (ruka), 109 (torzo), 94 (gornji deo), 94a (deo stopala)
Obradio: M. J.

170. **Žrtvenik** – votivna ara Aurelija Supera, profilisana u gornjem i donjem delu. Na bočnim stranama predstavljen je Pegaz (u pokretu nadesno). Na prednjoj strani žrtvenika nalazi se natpis:
Aur(elius) Sup-
er vet(eranus)
leg (ionis) II Ad(iutricis)
M(issus) H(onesta) M(issione)
APRO ET MA-
XIMO CO(n) S(ulibus)
V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)
Visina 73 cm; širina 32 cm; kamen
Stara Pazova, atar sela
MV, Novi Sad, inv. br. 5; 207.
Publikovano: Dušanić 1968, 87.

171. **Silvan**. Ova statueta, na postolju, predstavlja mušku figuru. Glava je an face, a delovi lica su linearno prikazani. Desna ruka nedostaje, a u levoj drži snop žita.
Visina sa postoljem 6,8 cm; bronza
Sirmium – otkupljen
MS, Sremska Mitrovica, br. ulaza 1572; 4. vek
Publikovano: Jovanović 2000, 19, sl. 1.

172. **Merkur**. Statueta boga trgovine predstavljena je u pokretu, sa desnom nogom savijenom u kolenu i osloncem na levoj nozi. Preko levog ramena mu je prebačen ogrtač, a na glavi ima kapu.

Visina 12,5 cm; bronza
Mačvanska Mitrovica
MS, Sremska Mitrovica, A/1326; sl. 47
Publikovano: Milošević 1991, katalog postavke.

173. **Lar** – statueta. Prikazan je u pokretu. Odeven je u kratku potpasanu tuniku, sa rogom izobilja u levoj i paterom u desnoj ruci. Na glavi ima venac od lišća, čiji krajevi padaju na ramena.
Visina 10,5 cm; bronza
Sirmium, lokalitet 57/1977
MS, Sremska Mitrovica, A/1328; 3. vek; sl. 48
Publikovano: Popović 2004, 379, sl. 3–5.

174. **Figurina Amora** sa krilcima na ledima. Amor u rukama drži tordiranu granu. Težina tela mu je na desnoj nozi, a leva je zabačena unazad. Iznad čela su lokne. Iako crte lica odgovaraju odrasloj osobi, telo je dečje.
Visina 8 cm
Petrovaradin, gornji plato Tvrđave
MGNS, Novi Sad, AA 664; 1–2. veka
Obradio: N. S.

Sl. 93. Figurina Amora, Petrovaradin, 1–2. v. n. e., Muzej grada Novog Sada
Fig. 93. Figurine of Amor, Petrovaradin, 1st–2nd century, City Museum of Novi Sad

175. **Jupiter Dolihen**. Predstavljen je u stojećem stavu, sa podignutom levom rukom (u kojoj, verovatno, drži labris) i desnom spuštenom uz telo. Odeven je u kratku tuniku sa rukavima, preko koje je prebačen ogrtač. Na glavi

ima frigijsku kapu. Lice i kosa su detaljno obrađeni.
Visina 11,3 cm; bronza
Surduk – slučajan nalaz
MGB, Beograd, AA/4416; kraj 2. veka; sl. 41
Publikovano: Petrović 1997, 39, kat. 28.

176. **Pločica podunavskih konjanika** pravougaonog oblika, sa zabatom i arkoterijama u gornjem delu. Levo i desno u akroterijama predstavljena su poprsja Sola i Lune, a u sredini je Sol u kvadrigi. Donji deo pločice uokviren je tordiranim stubovima i podeljen u tri zone. Na sredini gornje zone predstavljeno je žensko božanstvo sa dva konjanika (levo i desno) okrenuta ka njoj, a iza konjanika nalazi se po jedna stojeća figura. Iza desnog konjanika je ženska figura u dugom hitonu, a iza levog ratnik sa kopljem i štitom. Ispod nogu levog konja nalazi se ležeća figura, a ispod desnog je riba. U srednjoj zoni nalazi se tronožni sto i tri figure koje sede i jedu. Desno od stola su tri nage stojeće figure, okrenute ka stolu, a levo figura koja vadi iznutricu iz rasporene životinje obešene o drvo. Iza nje je druga stojeća figura. U sredini donje zone predstavljen je kantaros, sa desne strane zmija, petao i kandelabar, a sa leve lav koji kleći, kandelabar i tronožac sa ribom.
Visina 12 cm; širina 10 cm; olovo
Vojka, potez Veliki Begej – rekognosciranje Zemunskog muzeja
MGB, Beograd, AA/4389; 3–4. veka; sl. 45
Publikovano: Dimitrijević 1969, 84, sl. 3.

177. **Pločica podunavskih konjanika** pravougaonog oblika, sa edikulom (čiji je lučni deo ukrašen jajastom kimom) i dva tordirana, korintska stuba sa strane. U uglovima, izvan luka, predstavljena je po jedna uvijena zmija i zvezda. Unutar edikula predstavljen je Sol u kvadrigi, sa zrakastom krunom na glavi; u levoj ruci drži kuglu, a desnom pozdravlja. U sredini prve zone nalazi se žensko božanstvo i dva konjanika (sa strane) koji pozdravljaju. Levo i desno od konjanika stoji po jedna figura. Sa desne strane je ženska figura u dugom hitonu i sa podignutom de-

snom rukom, a sa leve je vojnik sa kopljem i štitom. Ispod nogu desnog konja nalazi se ljudska figura, a ispod levog riba. U drugoj zoni predstavljen je žrtveni sto i tri osobe koje sede oko stola i jedu ribu. Sa desne strane nalaze se dve nage muške figure koje se drže za ruke i okrenute su ka stolu, a sa leve se nalaze dve figure: jedna vadi utrobu životinje obešene o drvo i druga, iza nje, ima masku ovna na glavi. U trećoj zoni nalazi se tronožni sto, lav, kantaros, zmija i petao.

Visina 9,5 cm; širina 8 cm; olovo
Progar, Baštine – arheološko iskopavanje MGB, Beograd, AA/4388; 3–4. veka; sl. 44
Publikovano: Dimitrijević 1969, 171, T. XLVI, 1.

178. **Pločica** podunavskih konjanika. Kružnog je oblika, neznatno oštećena i deformisana. Ivice su ukrašene ornamentom jajastog kimationa. U sredini je predstavljena boginja u potpasanom hitonu, a levo i desno po jedan konjanik. Desno od boginje predstavljen je Sol, levo Luna i zmije iznad nje. Ispod nogu konjanika leže ljudske figure, ispred nogu boginje nalazi se tronožac sa ribom, a u dnu je kantaros, lav i tri kružne alke.

R 7,2 cm; olovo
Jarak, atar sela – otkupljeno
MS, Sremska Mitrovica, knjiga ulaza 777; 3–4. veka
Publikovano: Popović 1988, 108, sl. 4.

179. **Pločica** podunavskih konjanika pravougaonog oblika, sa zabatom i akroterijama. U zabatu je predstavljena riba i zvezde. Pravougaono polje je oivičeno tordiranim stubovima i podeljeno u tri zone. U prvoj zoni nalaze se kantaros, zmije (levo i desno) i Sol i Luna (u uglovima). U srednjoj zoni predstavljene su boginje sa raširenim rukama ka konjanicima koji se nalaze levo i desno od nje. Ispod nogu konjanika nalaze se ležeće figure; iza levog konjanika je stojeća figura sa maskom, a iza desnog stojeća ženska figura. U trećoj zoni nalazi se tronožni sto, svećnjak, čovek koji vadi

utrobu životinji, kantaros sa tri kružna predmeta i petao.

Visina 8,7 cm; širina 7,5 cm; olovo
Mlačvanska Mitrovica, Poljoprivredno dobro „Mačva“
MS, Sremska Mitrovica, A/3509; 3–4. veka
Publikovano: Popović 1988, 109, sl. 7.

180. **Pločica** podunavskih konjanika pravougaonog oblika. Delimično je očuvana. U gornjem delu pločice predstavljena je boginja, čija se glava nalazi između dve zvezde, a levo i desno od nje su konjanici. U donjoj zoni nalazi se figura muškarca, amfora i još jedna figura koja vadi utrobu životinje obešene o drvo. Mestimično su vidljivi tragovi oplate.

Dimenzije 6,5 x 5 cm; bronzani lim
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje MGNs, Novi Sad, AA 285; 4. vek
Publikovano: Brukner 1976, 40, T. XV, 21.

181. **Oplata** sa reljefnim predstavama konjanika i delom natpisa: *SOL(I)N V.* Očuvana su dva fragmenta.
Dužina 2,3 cm i 2,2; širina 3,5 i 2,5 cm;
bronsa
Zemun, Njegoševa ulica – arheološko iskopavanje MGB, Beograd, AA/4522; 4. vek
Publikovano: Crnobrnja-Krunić 1997, 294, br. 508.

182. **Figurina** ženskog božanstva sa shematski izvedenim delovima lica. Glava je okrugla, sa naznačenom dijademom i kosom iznad čela. Nedostaju potkoljenica i stopala figurine. Pozadina je zaravnjena.
Visina 10,3 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1154; 3–4. veka

183. **Figurina** ženskog božanstva sa rustično obrađenom prednjom stranom, dijademom i uvojcima iznad čela. Na vratu se nalazi ogrlica. Očuvan je samo deo leve ruke, dok desna ruka nedostaje. Zadnja strana je neobrađena.
Očuvana visina 5 cm; olovo

Hrtkovci, atar sela

MV, Novi Sad, H 1168; 3–4. veka

184. **Figurina** ženskog božanstva sa ispruženom desnom rukom i levom podignutom iznad glave (nedostaje). Kukovi su naznačeni, a butine spojene sa prednje strane. Glava i stopala nedostaju.
Očuvana visina 4 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1169; 3–4. veka

185. **Figurina** ženskog božanstva kojoj nedostaje glava, leva ruka i donji deo nogu. Desna ruka je savijena i položena na kukove. Zadnja strana je delimično obrađena. Figurina predstavlja poluproizvod od olova.
Očuvana visina 4 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1155; 3–4. veka

186. **Okvir** ogledala sa prstenastim gornjim delom i pravougaonom drškom koja se račva u dva kraka. U gornjem delu okvira, izvan prstena, nalaze se dve manje volute (jedna nedostaje). Zona prstenastog dela ukrašena je linijama koje su ukrštene i čine dva kruga; u srednjem krugu nalaze se bobice. Drška je ukrašena kosim linijama; u sredini je oštećena.
Očuvana dužina 6 cm; R okvira 3 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela; sl. 49
MV, Novi Sad, H 1176; 3–4. veka

187. **Okvir** ogledala prstenastog oblika. Pravougaona drška (u donjem delu) račva se u dva kraka (oštećena). Prstenasti deo ukrašen je stilizovanim figurama ptica i skorpiona, koji su naizmenično postavljeni; u sredini je oštećen.
Dužina 5,5 cm, R okvira 3,5 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1175; 3–4. veka

188. **Okvir** ogledala prstenastog oblika, sa dve volute u sredini – izvan okvira, i pravougaonom drškom sa kosim urezima i ornamentima na proboj. Prstenasti deo okvira ukrašen je sa dva niza perli i talasastim linijama.

Kružni deo za ogledalo oštećen je u sredini.

Dužina 7 cm; R 3,3 cm; olovo

Hrtkovci, atar sela

MV, Novi Sad, H 1157; 3–4. veka

189. **Okvir** ogledala kružnog oblika, sa kružnim otvorom za smeštaj stakla. Ukrašen je ornamentima u više redova. Po spoljnoj ivici nalaze se: urezi, bobičasti ornamenti oivičeni polukrugovima, vertikalni urezi sa bobicama, dva kruga sa urezima u sredini.
R 8,5 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1110; 3–4. veka

190. **Okvir** ogledala kvadratnog oblika, sa kružnim otvorom za staklo (koje nedostaje). Ivice okvira ukrašene su koncentričnim krugovima sa urezima, a na uglovima i u sredini predstavljena je ptica.
Dužina 5,5 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1071; 3–4. veka

191. **Okvir** ogledala prstenastog oblika. Pravougaona drška (u donjem delu) račva se u dva kraka (oštećena). Prstenasti deo ukrašen je stilizovanim figurama ptica i skorpiona, koji su naizmenično postavljeni. Središnji deo okvira je oštećen.
Dužina 5,5 cm; R okvira 3,5 cm; olovo
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1156; 3–4. veka

VI. Medicina i toaleta

192. **Kutija** (*theca vulneraria*). Poklopac i kutija ukrašeni su urezanim koncentričnim krugovima. Dno je punktirano. U kutiji su nađene tri specile (*specilli*), jedan skalpel (*scalpellum*) i jedan unkus (*uncus*). Specile se sastoje od kašićice čunkastog oblika i ojačanih profilišanih delova ispod nje. Drške kružnog preseka imaju vretenasta proširenja na krajevima (dužina 18,4 cm; 18,1 cm; 15,8 cm). Treća specila na početku drške ima dva manja i dva veća zadebljanja. Skalpel se sastoji iz dugog sečiva loptastog obli-

- ka i deblje drške poligonalnog preseka – sa proširenjem na kraju. Sečivo ima rebro nagašeno po dužini (dužina 17,6 cm, dužina sečiva 4,5 cm). Sonda (*uncus*) je jednostavnog oblika; drška je kružnog preseka, sa kružnom pločicom na kraju.
 Dužina 19 cm; R 1,6 cm; dužina sa poklopcom 4,5 cm; bronza
 Sremska Rača, korito Save
 MS, Sremska Mitrovica, A/545; 1. vek;
 sl. 38
 Publikovano: Milošević, 1981, 36, T. II/1, 2.
193. **Sonda (auriscalpium)** sa kružnom glavom i telom kružnog preseka. Vrh sonde je oštećen. Očuvana dužina 5,6 cm; bronza
 Svilos, Kruševlje
 MV, Novi Sad, AA 1352; 4. vek
 Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 28, T. XI, 8.
194. **Sonda (auriscalpium)** sa drškom kružnog preseka i kružnom kašikom.
 Dužina 13,8 cm; bronza
 Zemun, Kapela – slučajan nalaz
 MGB, Beograd, AA/4338; 2–4. veka
 Publikovano: Krunić 1997, 250, br. 408.
195. **Kantar** sa poprečnom polugom (koja je u gornjem delu pločasto proširena), jednom većom alkom na kraju i po jednom manjom sa obe strane poluge. Donji deo poluge je poligonalnog preseka, sa loptastim završetkom na kraju. Na poluzi se nalaze oznake sa rimskim brojevima: I, II, III, IIII (sa jedne strane) i III, V, XV (sa druge). U ovom delu poluge prikačen je teg sa dve alke; on je kružnog oblika, sa profilisanim ivicama i koncentričnim krugovima u sredini. Ivice tega ukrašene su plitko urezanim linijama. U njegovom donjem delu nalaze se dva kružna otvora, a u sredini jedan. Na glavi poluge nalazi se savijena kuka.
 Dužina poluge 20 cm; pločasti deo 1 x 5,5 cm; R tega 6 cm; dužina alke sa kukama 16,5 cm; dužina kuke 7 cm; debљina 1,00 m; bronza
 Hrtkovci, Vukoder, atar
 MV, Novi Sad, H 1357; 1. vek; sl. 39
196. **Teg (pondus)** u obliku kocke, sa urezanim kružićima koji se nalaze u trougljima. Dimenzije 1,1 x 1,1 cm; težina 9,5 g; bronza
 Novi Banovci, Purger – slučajan nalaz
 MGB, Beograd, AA/4480; 2–3. veka
 Publikovano: Krunić 1997, 246, kat. 389.
197. **Teg (pondus)** u obliku kocke, sa urezanim rozetama. Dimenzije 1,6 x 1,6 cm; težina 28,45 g; bronza
 Novi Banovci, Purger – slučajan nalaz
 MGB, Beograd, AA/4479; 2–3. veka
 Publikovano: Krunić 1997, 246, kat. 390.
198. **Teg (pondus)** u obliku kocke, sa urezanim rozetom. Dimenzije 1,6 x 1,7 cm; težina 30,4 g; bronza
 Novi Banovci, Purger – slučajan nalaz
 MGB, Beograd, AA/4478; 1–3. veka
 Publikovano: Krunić 1997, 246, kat. 392.
199. **Pinceta** trakastog oblika, sa savijenim krajevima.
 Dužina 7,5 cm; bronza
 Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
 MGNS, Novi Sad, AA 39; 4. vek
 Publikovano: Brukner 1976, 40, T. XV, 14.
200. **Koplje** sa listastim sečivom, oštećenim vrhom i kratkim usadnikom. Kružnog je preseka.
 Dužina 14 cm; širina 2,5 cm; gvožđe
 Hrtkovci, atar sela
 MV, Novi Sad, H 1001; 1–2. veka
201. **Lakrimarij** od bledoželenkastog stakla, sa zaobljenim obodom, dugim cilindričnim vratom, kupastim recipijentom i konveksnim dnom.
 R oboda 1,7 cm; R dna 3,5 cm; visina 8 cm
 Hrtkovci, atar sela
 MV, Novi Sad, H 1000; 1–2. veka
202. **Ploča za pripremu lekova** ili boja za slikanje. Pravougaonog je oblika. Na gornjoj strani ploče vidljivi su tragovi gvožđa, a na donjoj beličasti premaz.

Dužina 9 cm; širina 5 cm; debljina 0,5 cm;
kamen
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1002; 1–2. veka

203. **Traonica** sa širokim iskošenim obodom, u kojem je zasečen izlivak. U strukturu sa unutrašnje strane ubaćena su zrna peska. Visina 9 cm; Ro 30 cm; Rd 12 cm; pečena zemlja
Sirmium – arheološko iskopavanje
MS, Sremska Mitrovica, AA/893; 1. vek
Publikovano: Brukner 1981, 83, T. 60/7.

VII. Pozadina limesa

204. **Freske**. Očuvane su u fragmentima i delimično su rekonstruisane. Ove freske sastoje se iz biljnih i geometrijskih ornamenata, izvedenih crvenom, belom, narandžastom, plavom i zelenom bojom. Dimenzije 1,00 x 1,00 m; malter, fresko-sloj
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 1356; 3–4. veka
205. **Pitos** sa horizontalnim, profilisanim obodom, tragovima crnog smolastog premaza, ovalnim recipijentom i ravnim dnom. Rame i trbuš ukraseni su urezanim paralelnim linijama. Visina 50 cm; Ro 31 cm; Rd 20 cm; pečena zemlja
Hrtkovci – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 155; 1. vek

Sl. 94. Pitos, Gomolava, 1–2. v. n. e., Muzej Vojvodine
Fig. 94. Pithos, Gomolava, 1st-2nd century,
Museum of Vojvodina

206. **Zdela** sa horizontalnim, profilisanim obodom, koničnim recipijentom i ravnim dnom. Visina 5 cm; Ro 16,7 cm; Rd 7,5 cm; tamnosiva pečena zemlja
Beška, Brest – nekropola
MV, Novi Sad, AA 503; 4. vek
Publikovano: Manojlović-Marijanski 1987, 59, T. 43/5.
207. **Pehar** sa zaobljenim obodom, cilindričnim recipijentom (naglašenim ka donjem delu) i prstenastim dnom. Na vratu i donjem delu pehara nalaze se po dve plitko urezane horizontalne kanelure. Visina 10,5 cm; Ro 8,3 cm; Rd 4 cm; pečena zemlja
Beška, Brest – nekropola
MV, Novi Sad, AA 390; 4. vek
Publikovano: Manojlović-Marijanski 1987, 41, T. 15/7.
208. **Lonac** sa iskošenim obodom, loptastim trbuhom i ravnim dnom. Visina 10,8 cm; Ro 5,2 cm; Rd 6,4 cm; pečena zemlja
Sviloš, Kruševlje – nekropola
MV, Novi Sad, AA 1384; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 30, T. XLVIII, 5.
209. **Krčag** sa drškom, trolisnim profilisanim obodom, cilindričnim vratom i visokim dnom. Na vratu se nalaze prstenasta zadeljanja, a na obodu urezane kanelure. Visina 21 cm; Ro 7 cm; Rd 6 cm; pečena zemlja – zeleno gledosana
Beška, Brest – nekropola
MV, Novi Sad, AA 462; 4. vek
Publikovano: Manojlović-Marijanski 1987, 45, T. 22/2.

Sl. 95. Krčag, Beška, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

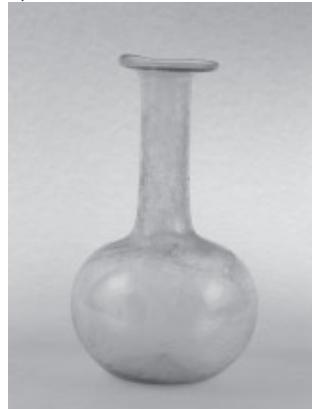
Fig. 95. Jug, Beška, 4th century, Museum of Vojvodina

- 210. Patera** sa horizontalnim, profilisanim obodom, drškom i koničnim trbuhom. Obod je ukrašen urezanim linijama i ubodima.
Visina 7 cm; Ro 20 cm; Rd 7,5 cm; pečena zemlja
Beška, Brest – nekropola
MV, Novi Sad, AA 786; 4. vek
Publikovano: Manojlović-Marijanski 1987, 59, T. 44/2.
- 211. Lampa tipa XXII (Ivanyi)**, sa punom drškom i diskom kružnog oblika. Prstenasto je profilisana.
Visina 4,2 cm; R 9,2 cm; smeđa pečena zemlja
Svilovo, Kruševlje – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1360; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 29, T. XLIII, 1.
- 212. Lampa tipa XI (Ivanyi)**, sa punom drškom. Disk je u sredini ukrašen rozetom, a na ramenu kružićima. Na dnu lampe utisnuti su koncentrični krugovi.
Visina 2,6 cm; R diska 5,6 cm; sivo-smeđa pečena zemlja
Beška, Brest – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 519; 3. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 34, T. 3/2.
- 213. Lampa tipa XXII (Ivanyi)**, sa punom drškom. Disk je kružnog oblika, sa prstenastim zadebljanjem.

Visina 3,7 cm; R diska 4 cm; crvena pečena zemlja sa zelenkastom gledišnjakom
Beška, Brest – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 436; 3. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 43, T. 19/2.

- 214. Pršljenak** ovalnog oblika, sa kružnim otvorom u sredini.
R 2,8 cm; siva pečena zemlja
Beška, Brest – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 422; 4. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 42, T. 18/9.
- 215. Pršljenak** prstenastog oblika, sa otvorom u sredini.
R 4,2 cm; smeđa pečena zemlja
Beška, Brest – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 354; 4. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 60, T. 46/4.
- 216. Pršljenak** pločastog oblika, sa kružnom perforacijom u sredini.
R 3,5 cm; sivomrka pečena zemlja
Hrtkovci, obala Save – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 601; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 1992, 93, T. I, 10.
- 217. Balsamarij** sa zaobljenim obodom, cilindričnim vratom i proširenim trbuhom na kojem se nalaze četiri udubljenja. Dno je udubljeno.
Visina 5,5 cm; Ro 2 cm; Rd 2,5 cm; zelenkasto staklo
Beška, Brest – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 407; 4. vek
Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 42, T. 16/5.
- 218. Boca** sa razgrnutim obodom, dugim cilindričnim vratom i loptastim trbuhom.
Visina 14,7 cm; Ro 4,6 cm; Rd 4,3 cm; staklo
Svilovo, Kruševlje – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1321; 4. vek

Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 27, T. XXXIV, 2.

Sl. 96. Boca, Svilos, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 96. Bottle, Svilos, 4th century, Museum of Vojvodina

219. **Narukvica** kružnog preseka, sa krajevima u obliku stilizovanih zmijskih glava.

R 6 cm; bronza

Beška, Brest – arheološko iskopavanje

MV, Novi Sad, AA 472; 4. vek

Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 46, T. 23/1.

220. **Narukvica** zatvorenog tipa i elipsastog preseka.

R 6,5 cm; bronza

Beška, Brest – arheološko iskopavanje

MV, Novi Sad, AA 471; 4. vek

Publikovano: Marijanski-Manojlović 1987, 46, T. 23/2.

221. **Narukvice** (3 komada) sa otvorenim krajevima, od uvijene bronzane žice. Na krajevima se nalaze prstenasta zadebljanja. Nedostaju alke.

R 6–6,5 cm; bronza

Hrtkovci – grobni nalaz

MV, Novi Sad, H 375–377; 4. vek

Publikovano: Dautova Ruševljan 1992, 95, T. IV, 4, 5, 6.

222. **Narukvica** trakastog oblika, sa krajevima završenim u obliku stilizovanih zmijskih glava. Ukršena je urezanim linijama i kružićima izvedenim punktiranjem.

R 7,5 cm; bronza

Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje MGNS, Novi Sad, AA 284; 1–4. veka
Publikovano: Brukner 1976, 40, T. XV, 25.

223. **Prsten** sa alkom polukružnog preseka, kružnom glavom i gemom od kalcedona. Gema je plava i oivičena trakom od crnog oniksa. Na njoj je urezana ptica, okrenuta udesno. Na glavi prstena, sa spoljne strane čelije, urezane su tri linije.

R 2,1 cm; bronza

Svilos, Kruševlje – arheološko iskopavanje

MV, Novi Sad, AA 1346; 4. vek

Publikovano: Dautova Ruševljan, 2003, 29, T. XL/2.

224. **Prsten** sa alkom pravougaonog preseka. Glava prstena je na jednom kraju u obliku ključa, a na drugom trapezoidno proširena. R 2,3 cm; bronza

Svilos, Kruševlje – arheološko iskopavanje

MV, Novi Sad, AA 1292; 4. vek

Publikovano: Dautova Ruševljan, 2003, 24, T. XXX/3.

225. **Prsten** sa alkom kružnog preseka i ovalnom čelijom sa po dve granule (sa strane). Pločica glave je oštećena.

R 2,1 cm; srebro

Svilos, Kruševlje – arheološko iskopavanje

MV, Novi Sad, AA 1347; 4. vek

Publikovano: Dautova Ruševljan, 2003, 29, T. XL/3.

226. **Fibula** sa zglobnim mehanizmom, lukom ukrašenim plastičnim rebrima (po celoj dužini) i polukružnom pločicom na kraju. Stopa je trougaona.

Dužina 4 cm; visina 1,5 cm; bronza

Hrtkovci, atar sela

MV, Novi Sad, H 1042; 3. vek

227. **Fibula** kolenastog tipa, sa pločicom na glavi (poligonalnog oblika). Na pločici se nalaze dve srebrne, uvijene žice. Luk je fasetiran, a stopa je polukružna. Igla nedostaje.

Dužina 3,5 cm; visina 1,5 cm; bronza

Hrtkovci, atar sela

MV, Novi Sad, H 805; 3. vek

228. **Fibula** krstastog tipa, sa tri lukovice na glavi, kratkim lučnim delom (ukrašenim urezima) i dugom stopom koja je ukrašena polumesečastim ornamentima.
Dužina 8,2 cm; visina 2,5 cm; bronza
Beška, Brest – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 329; 4. vek
Publikовано: Marijanski-Manojlović 1987,
38, T. 11/6.

Sl. 97. Fibula, Beška, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 97. Fibula, Beška, 4th century, Museum of Vojvodina

229. **Pločasta fibula** tipa svastike, sa četiri kraka koji se završavaju u obliku stilizovanih glava goluba ili pauna.
R 3 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1005; 4. vek

Sl. 98. Fibula, Hrtkovci, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 98. Fibula, Hrtkovci, 4th century, Museum of Vojvodina

230. **Pločasta fibula** u obliku goluba ili orla sa raširenim krilima. Deo glave i desnog krila nedostaju.
Dužina 2,5 cm; visina 3 cm; bronza
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 663; 4. vek
Publikовано: Dautova Ruševljan 1999/2000, 19, T. I, 3.

231. **Fibula** „T“, oblika „na šarnir“, sa dva dodatka na pločici glave. Luk je visok, pravougaonog preseka, a kratka nogu je ukrašena urezima.

Dužina 5,5 cm; visina 3 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1014; 3. vek

232. **Fibula** u obliku stilizovanog konja. Nedostaje joj igla.
Dužina 3,5 cm; visina 1 cm; bronza

Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 954; 3–4. veka

233. **Fibula** pločastog tipa, sa emajлом i šest dodataka ovalnog oblika (izvan kruga).
Ukrašena je reljefno izvedenom rozetom, a prostor između ispunjen je emajлом.
R 3 cm; bronza, emajl

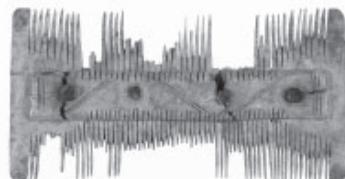
Atar Srema
MV, Novi Sad, AA 1288; 2. vek

Sl. 99. Fibula, atar Srema, 2. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 99. Fibula, Srem area, 2nd century, Museum of Vojvodina

234. **Češalj** sa dva reda zubaca. Na sredini se nalazi pravougaona gredica, koja je ukrašena urezima i kosim linijama. Pločice su pričvršćene pomoću četiri gvozdene nitne.
Dužina 11 cm; širina 5 cm; kost
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 919; 4. vek

Sl. 100. Češalj, Hrtkovci, 4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 100. Comb, Hrtkovci, 4th century, Museum of Vojvodina

235. **Ukosnica** sa vretenastom glavom i pet horizontalnih ureza (na spoju glave sa telom). Kružnog je preseka.
Dužina 11,5 cm; kost
Sviloš, Kruševlje – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1301; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 23, T. XXXII/3.
236. **Ukosnica** sa glavom kružnog oblika, linijom urezanim po sredini i prstenastim proširenjem ispod glave. Telo je kružnog preseka.
Dužina 11,9 cm; kost
Sviloš, Kruševlje – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, AA 1302; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 23, T. XXXII/2.
237. **Žeton** kružnog oblika i obrađene površine. R 2,5 cm; mrka pečena zemља
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 862; 3–4. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1999/2000, 20, T. I, 21.
238. **Žeton** kružnog oblika. Površina žetona uglačana je sa obe strane.
R 1,5 cm; kost
Hrtkovci, Vranj – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad, H 861; 3–4. veka
Publikovano: Dautova Ruševljan 1999/2000, 20, T. I, 24.
239. **Tri kockice za igru** kvadratnog oblika sa urezanim brojevima od 1 do 6 na svakoj strani.
Dimenzije: 1,2 x 1,1 cm; 1,5 x 1,6 cm; 1,4 x 1,3 cm; kost
Sirmium, Mačvanska Mitrovica
MS, Sremska Mitrovica, A/1312; A/3568; A/3569
Obradila: J. D.
- 239a. **Posudica** kupastog oblika sa proširenim, ravnim dnom.
Visina 2,5 cm; Ro 5,3 cm; Rd 4,4 cm; kost
Sirmium – arheološko iskopavanje
MS, Sremska Mitrovica, A/1314.
Obradila: J. D.
240. **Ključ** sa proširenom, zaobljenom glavom i stanjenim telom sa zupcima na kraju.
Dužina 8,5 cm; širina 2,3 cm; gvožđe
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 771; 3–4. veka
241. **Ključ** sa trouglasto proširenom, profilisanim glavom i pravougaonim stanjenim telom. Ukršten je urezanim horizontalnim linijama.
Dužina 8 cm; R 2 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 773; 3–4. veka
242. **Brava** pravougaonog oblika, sa trouglastim i pravougaonim otvorima.
Dužina 7 cm; širina 2 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1047; 3–4. veka
243. **Brava** pravougaonog oblika, sa trouglastim i pravougaonim otvorima.
Dužina 7 cm; širina 1,5 cm; bronza
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1046; 3–4. veka
244. **Reza** trouglastog oblika, sa kružnim otvodom na jednom kraju i kukom na drugom.
Dužina 10,5 cm; gvožđe
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 116; 4. vek
Publikovano: Brukner 1976, T. XVII, sl. 14.
245. **Jezičak** pojasa srcoLikog oblika, sa dve očuvane nitne.
Dužina 5 cm; širina 4 cm; bronza
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 140; 4. vek
Publikovano: Brukner 1976, T. XV, sl. 6.
246. **Kašika** sa dugom drškom kružnog preseka, koja je na kraju pravougaonog preseka stanjena.
Dužina 14 cm; gvožđe
Beočin, Dumbovo – arheološko iskopavanje
MGNS, Novi Sad, AA 112; 4. vek
Publikovano: Brukner 1976, 42, T. XVII, 23.

247. **Drška** sanduka u obliku dva heraldički postavljeni delfina sa poluloptom u ustima. Krajevi delfina su savijeni i u obliku listova, sa očuvanim spojnicama za kačenje. Dužina 16 cm; širina 3,5 cm; bronza Hrtkovci, atar sela MV, Novi Sad, H 776; 3–4. veka

Sl. 101. Drška kutije, Hrtkovci, 3–4. v. n. e., Muzej Vojvodine

Fig. 101. Box handle, Hrtkovci, 3rd-4th century, Museum of Vojvodina

248. **Nakovanj** ovalnog oblika, sa jednom stranom uglačanom od upotrebe. Oštećen je. Dimenzije 18 x 22 x 20 cm Beočin, Dumovo – arheološko iskopavanje MGNS, Novi Sad, AA 916; 4. vek Obradio: N. S.

249. **Sekira** sa pravougaonom ušicom i kružnim otvodom za usađivanje drške. Ušica na kraju prelazi u pravougaonu ploču. Sečivo je lučno savijeno i prošireno. Dužina 17 cm; širina 13 cm; gvožđe Hrtkovci, atar sela MV, Novi Sad, H 1141; 3–4. veka

250. **Sekira** sa kružnim otvorom za dršku. Sa obe strane je oštećena. Sečivo je izduženo i pravougaono, sa čekićem na drugoj strani. Obrež, Bena Veređa – površinski nalaz MV, Novi Sad, AA 226; 1–3. veka

251. **Sekira** sa kružnim otvorom za usađivanje drške. Srednji deo kvadratnog preseka je sužen. Sečivo je lepezasto prošireno. Dužina 17,5 cm; širina 17 cm; gvožđe Hrtkovci, atar sela MV, Novi Sad, H 1142; 3–4. veka

252. **Raonik** sa trouglastim sečivom i dugim usadnikom pravougaonog preseka (otvoren je na spoljnoj strani). Po dužini sečiva, na spoljnoj strani, nalazi se rebro. Dužina 25,5 cm; širina 12 cm; gvožđe Hrtkovci, atar sela MV, Novi Sad, H 1143; 4. vek

253. **Raonik** sa trouglastim sečivom i dugim usadnikom pravougaonog preseka. Po sredini sečiva, na spoljnoj strani, nalazi se rebro. Dužina 27 cm; širina 12,5 cm; gvožđe Martinci, potez Miletić salaš – površinski nalaz MV, Novi Sad, AA 1273; 4. vek

254. **Srp** sa dugim, lučno savijenim sečivom i drškom kružnog preseka. Dužina 34 cm; širina 3 cm; gvožđe Radinci, potez Miletić salaš – površinski nalaz MV, Novi Sad, AA 1272; 4. vek

255. **Kosir** sa proširenim i savijenim sečivom pravougaonog preseka. Drška nedostaje. Očuvana dužina 19 cm; širina 5 cm; gvožđe Hrtkovci, potez Krčevine – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, H 953; 4. vek

256. **Budak – čekić** sa lepezasto proširenim i blago povijenim krakom. Čekić je pravougaonog preseka. Između budaka i čekića nalazi se kružni otvor, sa obe strane ojačan trouglastim krilcima. Dužina 19 cm; širina 5 cm; gvožđe Hrtkovci, atar sela MV, Novi Sad, H 1139; 4. vek

257. **Nož** sa jednim sečivom trouglastog preseka i držaćem. Nedostaje vrh sečiva. Dužina 10 cm; širina 1,8 cm; gvožđe Sirmium – arheološko iskopavanje MV, Novi Sad, AA 1448; 3–4. veka Publikovano: Brukner – Dautova Ruševljan 2004, 73, T. III, 12.

258. **Nož** sa jednim sečivom trouglastog preseka i očuvanim delom držača.

Dužina 11,5 cm; širina 1,7 cm; gvožđe
Kruševlje, Svilobor – arheološko iskopavanje
MV, Novi Sad AA 1354; 4. vek
Publikovano: Dautova Ruševljan 2003, 29,
T. XI, 10.

259. **Nož** sa dva sečiva, zašiljenim vrhom i trnom za dršku.

Dužina 15,5 cm; širina 2,5 cm; gvožđe
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1238; 4. vek

260. **Nož** sa jednim sečivom, koje se sužava ka vrhu, i dugim trnom kružnog preseka.

Dužina 21 cm; širina 3 cm; gvožđe
Hrtkovci, atar sela
MV, Novi Sad, H 1239; 4. vek

SKRACENICE

Arch. Ert.	<i>Archaeologia Értésítő</i> , Budapest
AP	<i>Arheološki pregled</i> , Beograd
AR	<i>Alba Regia</i> , Székesfehérvár
AA	Glavni inventar Antičkog odseka Muzeja Vojvodine
AA	Glavni arheološki inventar Muzeja grada Beograda
A	Glavni inventar Muzeja Srema, Sremska Mitrovica
AJ	<i>Antiquaries Journal</i> , London
ArJ	<i>Archaeological Journal</i> , London
AMP	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalau
AMZ	Arheološki muzej, Zagreb
ARR	<i>Arheološki radovi i rasprave</i> , Zagreb
Arch. Iug.	<i>Archaeologia Iugoslavica</i> , Beograd
Acta AH	<i>Acta Archaeologia Hungarica</i> , Budapest
BAR	<i>British Archaeological Revue</i> , Oxford
BRGK	<i>Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts</i> , Frankfurt
CMRED	Corpus Monumetorum Religionis Equitum Danuviorum
G	Glavni inventar arheološkog materijala sa Gomolave
GMS	Gradski muzej Sombora, Sombor
Гласник САД	<i>Гласник Српског археолошког друштва</i> , Београд
Гласник ИДНС	<i>Гласник Историјског друштва Новог Сада</i> , Нови Сад
Glasnik IDNS	<i>Glasnik Istorijskog društva Novog Sada</i> , Novi Sad
Gallia	<i>Fouilles et Monuments archéologiques en France métropolitaine</i> , Paris
Germania	<i>Anzeiger der Römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts</i> , Frankfurt am Main
GMGB	<i>Godišnjak Muzeja grada Beograda</i> , Beograd
Грађа ПСКВ	<i>Грађа за проучавање споменика културе Војводине</i> , Нови Сад
Dacia	<i>Dacia</i> , Bucaresti
Dissertationes	<i>Dissertationes et monographiae</i> , Beograd
DjS	<i>Derdapske sveske</i> , Beograd
FAH	<i>Fontes Archaeologici Hungariae</i> , Budapest
IM	Istorijski muzej, Beograd
H	Glavni inventar Antičkog odseka Muzeja Vojvodine za predmete iz Hrtkovaca i okoline
JDAI	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
Jahrbuch RGZM	<i>Jahrbuch des Römische Germanische Zentralmuzeum</i> , München
JÖAI	<i>Jahrbuch des Österreichischen Archäologischen Instituts</i> , Wien
JRMES	<i>The Journal of Roman Military Equipment Studies</i> , Oxford

JRS	<i>The Journal of roman Studies</i> , London
LCL	<i>Loeb Classical Library</i> , London
MAIUAW	<i>Mitteilungen der Archäologische Instituts der Hungarischen Akademie des Wissenschaften</i> , Budapest
MBVF	<i>Münchener Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte</i> , München
MGB	Muzej grada Beograda, Beograd
MPU	Muzej primenjene umetnosti, Beograd
MS	Muzej Srema, Sremska Mitrovica
M. J.	Dr Miroslav Jeremić, Arheološki institut, Beograd
NMB	Narodni muzej, Beograd
NMLJ	Narodni muzej, Ljubljana
N. S.	Nada Savić, Muzej grada Novog Sada
ORL	<i>Der ober-germanish-raetische Limes des Römerreiches</i> , Heidelberg
RIC	<i>Roman Imperial Coinage</i> , London
RFS	<i>Roman Frontier Studies</i>
PBM (PMB)	<i>Рад војвођанских музеја (Рад Музеја Војводине)</i> , Нови Сад
Rég. füz.	<i>Régisegei füzetek</i> , Budapest
SANU	Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd
Starinar	<i>Starinar</i> , Arheološki institut, Beograd
S. K.	Dr Slavica Krunic, Muzej grada Beograda
WMBH	<i>Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina</i> , Wien
WPZ	<i>Wiener Prähistorische Zeitschrift</i> , Wien
VAHD	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku</i> , Split
Весник ВМ	<i>Весник Војног музеја</i> , Београд
Vjesnik HAD	<i>Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva</i> , Zagreb
Зборник НМ	<i>Зборник Народног музеја</i> , Београд
Зборник Фил. фак.	<i>Зборник Филозофског факултета</i> , Београд
ŽA	<i>Živa antika</i> , Skopje
ZMK	Zavičajni muzej, Knjaževac
ZRFFZ	<i>Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu</i> , Zagreb

BIBLIOGRAFIJA

- Alföldy G., 1958 Tie Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des I. Jahrhunderts, Acta AH 11, Budapest 1959, 120.
- Anonimus, 1952 De rebus bellicis, A Roman Reformer and Inventor (ed. E. A. Thompson), Oxford.
- Bishop M.C. – Coulston, J.C.N., 1993 Roman military Equipment from punic Wars to the fall of Rome, London.
- Brunšmid J., 1895 Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, VHAD IV, Zagreb, 87-168.
- Brunšmid J., 1896 Rimski vojnički diplom iz Bijele crkve kod Rače, Vjesnik HAD II, Zagreb, 1-6.
- Brunšmid J., 1901 Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, VHAD I, Zagreb, 148.
- Brunšmid J., 1903/4 Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga Muzeja u Zagrebu, VHAD VII, Zagreb, 209.
- Brunšmid J., 1905 Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga Muzeja u Zagrebu, VHAD VIII, Zagreb, 35.
- Brunšmid J., 1913 Antikni figuralni bronzani predmeti u hrvatskom narodnom Muzeju, VHAD XVII, Zagreb, 220.
- Brunšmid J., 1914 Antikni figuralni bronzani predmeti u hrvatskom narodnom Muzeju, VHAD XIII, Zagreb.
- Брукнер О., 1971 Римски слој на Гомолави, РВМ 20, Нови Сад, 103-121.
- Брукнер О., 1976 Vicus i villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Bononie, Грађа ПСКВ VI-VII, Нови Сад, 19-44.
- Брукнер О., 1981 Римска керамика у југословенском делу провинције Доње Паноније, Београд
- Брукнер О., 1981 Керамички медаљони - празнични колачи у римском керамичком занатству, РВМ 39, Нови Сад, 97-102.
- Брукнер О., 1995 Домородачка насеља; у: Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем, Нови Сад, 92-136.
- Брукнер О., 1995a Римски пут Сирмиум (Сремска Митровица)-Сингидунум (Београд); у: Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем, Нови Сад, 187-189.
- Брукнер О., 1995b Римска насеља и виле рустике; у: Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем, Нови Сад, 137-173.
- Brukner O, Dautova Ruševljan V., Milošević P., 1987 Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije, Novi Sad.
- Црнобрња А., Крунић С., 1997 Војна опрема и коњска орма; у: Античка бронза Сингидунума, Београд, Каталог изложбе.
- Cichorius C., 1896 Die Reliefs der Traiansäule I, Berlin.

- Cichorius C., 1900 Die Reliefs der Traiansäule II, Berlin.
- Cichorius K., 1901 Cohors, RE IV, 231-356.
- Davies R., 1989 Service in the roman Army, Edinburgh.
- Davies R.W., 1969 The Medici of the Roman Armed Forces, Epigraphische Studien, Band 8, Diseldorf.
- Davies R.W., 1970 The Roman military medical Service, Saalb. Jahrbuch XXVII, 84-86.
- Dobó A., 1940 Inscriptiones extra fines Pannoniae, Daciaeque répertae ad res earundem provinciarum Pertinentes, Budapest.
- Душанић М., 1988 Римске опеке са жигом са панонског лимеса (Одсек Cucci-um-Taurunum), Старијар 39, Београд, 85-97.
- Душанић С., 1965 Три епиграфска прилога, ŽA XV, Скопје.
- Душанић С., 1967 Нови и ревидирани натписи из источног Срема, ŽA 17, Скопје, 195-215.
- Dušanić S., 1967a Bassianae and Its Territory, Arch. Jug. VIII, Belgrade 1967, 67-81.
- Душанић С., 1968 Римска војска у источном Срему, Зборник Фил. фак. X-1, Београд, 87-113.
- Димитријевић Д., 1971 Стари Сланкамен, Нови Сад, 8-13.
- Dimitrijević D., 1969 Istraživanje rimskega limesa u istočnom Sremu s posebnim osvrtom na pitanje komunikacije, OZ XII, Osijek, 81-121.
- Dimitrijević D., 1969a Progarski vinogradji i Baštine, Progar, Zemun-rimska nalazišta, AP 11, Beograd, 169-173.
- Dimitrijević D., 1996 Die Hägen der classis Flavia Pannonica des Donausektors von Bassianae (Taurunum-Cusum); in: Roman limes on the Middle and Lower Danube, Belgrade 1996, 67-81.
- Даутова Рушевљан В., 1972-1973 Заштитно ископавање античког локалитета „Кува“ код Бегеча, РВМ 21-22, Нови Сад, 141-152.
- Dautova Ruševljan V., 1978 Rimski novac iz Banostora i Čerevića, Građa PSKV VIII-IX, Novi Sad, 21-32.
- Dautova Ruševljan V., 1983 Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, Novi Sad
- Dautova Ruševljan V., 1987 Numizmatički nalazi i trgovački promet; u: Počeci romanizacije u jugoslovenskom delu provincije Panonije, Novi Sad
- Dautova Ruševljan V., 1987 Grobni nalazi sa Vranja i Gomolave, RVM 30, Novi Sad, 103-110.
- Dautova Ruševljan V., 1991 Sondažno-zaštitna iskopavanja na lokalitetu Vranj kod Hrtkavca u Sremu (1980-1989.), RVM 33, Novi Sad, 41-62.
- Даутова Рушевљан В., 1992 Бронзани судови из збирки Војвођанског музеја, Зборник НМ XIV/1, Београд, 359-361.
- Dautova Ruševljan V., Brukner O., 1992 Rimski sloj - Gomolava 3, Novi Sad

- Dautova Ruševljan V., 1993 Zaštitno iskopavanje rimskog naselja u Hrtkovcima 1991, RVM 35, Novi Sad, 53-70.
- Даутова Рушевљан В., 1998 Касноантички гроб са локалитета Врањ у Хртковцима, РВМ 40, Нови Сад, 97-101.
- Dautova Ruševljan V., 1999-2000 Sistematsko-zaštitna iskopavanja u Hrtkovcima, Glasnik SAD 15-16, Beograd, 163-174.
- Dautova Ruševljan V., 2003 Kasnoantička nekropola kod Svilosa u Sremu, Novi Sad.
- Ercegović S., 1961 Keltski ratnički grob sa Gardoša u Zemunu, VAMZ, 2, Zagreb, 125-137.
- Eggers H. J., 1966 Römischen Bronzegefasse in Britanien, Jahrbuch RGZM 13.
- Fitz J., 1959 Die Militärdiplome aus Pannonia Inferior in der Zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts, Acta AH X, Budapest, 421-442.
- Flavius A., 1967 Tactica, Scripta minora et fragmenta (ed.A.G.Roos), Lipsiae.
- Flavius J., 1968 De Bello Iudaico (ed. G.P.Goold), LCL, London.
- Groller M. von., 1901 Der Römische Limes in Österreich, Wien.
- Hoffiller V., 1903-4 Antikne bronzane posude iz Hrvatske i Slavonije, Vjesnik HAD VII, Zagreb, 98-123.
- Hoffiller V., 1905 Olovna pločica sa zavjetnim reljefom iz Srpske Mitrovice, Vjesnik HAD VIII, Zagreb, 118.
- Hoffiller V., 1905 Olovna pločica sa reljefom iz Divoša, Vjesnik HAD VIII, Zagreb, sl. 29.
- Hoffiller V., 1910 Oprema rimskog vojnika u prvo doba Carstva, Vjesnik HAD XI, Zagreb, 145-240.
- Hoffiller V., 1935 Nov ulomak rimskoga vojničkog diploma, Vjesnik HAD XVI, Zagreb, 57-68.
- Hoffiller V., 1935a Novi tračko-mitrički votivni reljefi, Vjesnik HAD XVI, Zagreb, 61.
- James S., 1988 The fabricae: State Arms Factories of the later Roman Empire, BAR IS 394, Oxford, 257-294.
- Јовановић А., 1984 Римске некрополе на територији Југославије, Београд.
- Јовановић А., 1996 Прилог познавању касноантичких фортификација у Доњој Панонији, Зборник HM XVI/1, 271-275.
- Jovanović A., 2000 Bronzana statueta Silvana iz Sirmijuma, Zbornik Muzeja Srema 4, Sremska Mitrovica, 19-25.
- Jovanović A., 2005 Archaeological notes of the fortifications from Pannonia Secunda, Römische Städte und Festungen an der Donau (ed. M.Mirković), Beograd, 83-87.
- Janošević I. I., 1966 Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji, Opuscula archaeologica VI, Zagreb.
- Korać M., 1987 Medicus et shiruscus ocularius iz Viminacija, Starinar XXXVII, Beograd, 53-71.
- Künzl E., 1983 Medicinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit, Köln-Bonn.

- Крунић С., 1992 Римски медицински и фармацеутски инструменти из Сингидунума и околине, Београд, каталог изложбе.
- Крунић С., 1997 Мерни, медицински, козметички и други инструменти; у: Античка бронза Сингидунума, Београд, 233-260.
- Крунић С., 1997a Употребни предмети; у: Античка бронза Сингидунума, Београд, 189-229.
- Крунић С., 1997b Бронзано посуђе; у: Античка бронза Сингидунума, Београд, 161-185.
- Klemenc J., 1961 Limes u Donjoj Panoniji, Limes I, Beograd, 5-34.
- Klumbach H., 1961 Ein römischer Legionarshelm aus Mainz. Jahrbuch des RGZM 8, Mainz, 96-105.
- Ljubić S., 1883 Arheološka iskapanja na Petrovačkoj gradini u Sremu, gdje tobož starorimska Bassiania, Viestnik HAD V, 33-49.
- Marijanski-Manojlović M., 1964 Kasnorimski šlemovi iz Berkasova, Novi Sad.
- Marijanski-Manojlović M., 1987 Rimska nekropola kod Beške u Sremu, Novi Sad.
- Marcellini A., 1910 Rerum gestarum, (ed. C.V.Clark), Vol. I, Berolini.
- Mardsen E.W., 1969 Greek and Roman Artillery, historical development, Oxford.
- Milin M., 2004 Bassianae, Situla 42, Ljubljana, 255-268.
- Milošević A., 1971 Roman Brick stamps from Sirmium; in: Sirmium I, Beograd, 95-118.
- Milošević P., 1970 Istraživanje rimskog puta Sirmijum-Bononija i sirmijumskog vodovoda, AP 11, Beograd.
- Милошевић П., 1981 Римски налази у Сави код Сремске Раче, Старинар XXXI, Београд, 35-41.
- Milošević P., 1983 Naissus-Sirmijum. Obrada metala. Katalog izložbe. Niš
- Милошевић П., 1987 Наоружање и опрема римског војника у доба освајања и консолидације долине Саве; у: Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније, Нови Сад 13-44.
- Milošević P., 1988 O trasi puta Sirmium-Fossis i Sirmium-Bononia, Starinar 39, Beograd, 117-123.
- Milošević P., 1991 Vodič kroz Stalnu izložbu, Sremska Mitrovica.
- Милошевић П., 1993 Бенефицијарна станица у Сирмијуму с Јупитеровим светилиштем, Сунчани сат 3, Сремска Митровица, 25.
- Милошевић П., 1995 Римска некропола на излазници митровачке петље (26); у: Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем, Нови Сад 195-218.
- Milošević P., 1995 Roman Bridges near Sirmium; in: The Age Tetrarchs, Beograd 24/1995, 199-202.
- Милошевић П., 2001 Археологија и историја Сирмијума, Нови Сад
- Мирковић М., 1962 Два нова натписа припадника легије II Adiutrix, ŽA XI/2, Скопје, 319-325.

- Мирковић М., 1963 Прилог историји римске провинције Доње Паноније почетком 3. века, Зборник Фил. фак. VII-1, Београд.
- Mirković M., 1971 Sirmium-Its History from the I Century A.D. to 582 A.D., Sirmium I, 5-94.
- Mirković M., 1994 Beneficiarii consularis in Sirmium, CHIRON, Band 24, München, 345-404.
- Mócsy A., 1959 Die bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannen kriegen, Budapest.
- Mócsy A., 1962 Panonia, RE suppl. IX.
- Neuman A., 1958 Vexillatio, RE VIII A (1958).
- Noll R., 1980 Das inventar des Dolichenusheiligtum von Mauer an der Url(Noricum), Der Römischer Limes in Österreich, Heft XXX, Wien I, II.
- Oldenstein J., 1976 Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten, Bericht der RGK Band 57, Mainz am Rhein, 51-284.
- Ochenschlager E. L., 1971 Lead Plaques of the Danubian Horsemen type at Sirmium, Sirmium II, Beograd, 55.
- Parker H.M.D., 1992 The Roman Legions, New Yordk (reprint izdanja Oxford 1928).
- Pinterović D., 1978 Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek.
- Petrović P., 1980 Fruška gora u antičko doba, Novi Sad.
- Петровић П., 1980 О снабдевању римских трупа на Ђерданском лимесу, Старијар XXXI, Београд, 53-63.
- Петровић П., 1982-3 Поречка река, сабирни центар за снабдевање римских трупа у Ђердану, Старијар XXXIII-XXXIV, Београд, 285-291.
- Petrović P., 1986 Odbrambeni sistem u antici (jugoistočni sektor), Novi Sad, 91-100.
- Петровић Б., 1997 Накит; у: Античка бронза Сингидунума, Београд, 57-82.
- Петровић Б., 1997а Римска божанства; у: Античка бронза Сингидунума, Београд, 25-40.
- Петровић К., 1952 Карловци и карловачка поља у римско доба, РВМ 1, Нови Сад, 164.
- Petrović M., 1995 Remains of Roman architectural ruins near Dobrinci-Caput Bassianense; in: The Age of Tetrarchs, Beograd, 221-225.
- Пилетић Д., 1957 Археолошка ископавања на римском лимесу у Старом Сланкамену, Весник ВМ ЈНА 4, Београд, 61.
- Пилетић Д., 1963 Реконструкција наоружања римског ратника, Весник ВМ 8-9, Београд, 61-80.
- Пилетић Д., 1964 Специјалум на локалитету „Хумка“ - пример римског стражарског објекта на доњепанонском лимесу, Весник ВМ 10, Београд, 9-22.

- Пилетић Д., 1972
Прелиминарни резултати истраживања римског кастраума Бургенае у Новим Бановцима 1971. године, Весник ВМ 18, Београд 7-16.
- Поповић И., 1986
Један доњопанонски центар за израду оловних икона Подунавских коњаника, Зборник НМ XII-1, Београд.
- Popović I., 2004
La statuette du Lare de Sirmium in: The Antique Bronzes, Typology, Hronology, Authenticity, Bucuresti, 379-384.
- Ritterling E., 1925
Legio, RE XII, 1329-1829.
- Radnoti A., 1938
Die römischen Bronzegefässe von Pannonien, Dissertatione Pannonicae II, Budapest.
- Radnoti A., Barkóczi L., 1951
The distribution of troops in Pannonia Inferior during the 2nd century A.D., Acta AH 1, Budapest, 191-230.
- Rausing G., 1967
The Bow, some notes on its origin and development, Bonn-Lund.
- Robinson H.R., 1967
Oriental Armour, London.
- Robinson H.R., 1984
The Armour of Imperial Rome, London.
- Savić N., 1993
Avgustov zlatnik, Enciklopedija Novog Sada, Novi Sad, 33.
- Seeck O., 1876
Notitia dignitatum, Berlin.
- Speidel M. P., 1977
Pannonian troops in the Moorish war of Antonius Pius, Limes, Akten des XI. Inter. Kongress, Budapest, 129-135.
- Срејовић Д., 1965
Римске некрополе раног Царства у Југославији, Старијар н.с. XIII-XIV/1962-63, Београд, 49-88.
- Stojić M., 2003
Veliki vetren, Beograd.
- Szilágy J., 1956
Aquincum, Budapest.
- Szilágyi J., 1957
Beschriftete und Boreichnete Zieger, Intercisa II, Budapest.
- Ulbert G., 1974
Straubing und Nydam. Zu römischen Langschwertern der späten Limeszeit, Studien zur Vor-und Frühgeschichtlichen Archäologie, Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburstag, München.
- Todorović J., 1972
Praistorijska Karaburma I, Beograd.
- Tóth E., 1983
Contra Acinco et Bononia, AV XXXIII, Ljubljana, 68-76.
- Thomas E., 1964
Römische Villen in Pannonien, Budapest.
- Tudor A., 1969-1976
Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danovirorum, Leiden.
- Шарановић-Светек В., 1987
Прилог познавању римских оловних плочица, РВМ 30, Нови Сад.
- Velenrajter P., 1978
Rimski šlem sa natpisom iz Sivca, Građa PSKV VIII-IX, Novi Sad, 17-20.
- Вејовић М., 2003
Kasnorimske pojedine falere na tlu Srbije, Memorijal Draboslava Srejovića, Zbornik radova 2; Rad Dragoslava Srejovića na istraživanju antičke arheologije, Kragujevac, 211-223.

- Булић Н., 1930 Војводина у римско доба, Војводина I, Нови Сад.
- Булић Н., 1939 Срем у најстарије доба, Гласник ИДНС, св. 1, књ. III, Нови Сад, 6.
- Webster G, 1969 The Roman Imperial Army of the first and second centuries A.D., London.
- Werner W., 1988 Eisenzeitliche Treissen an der unteren und mittleren Donau, PBF XVI, 4.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

903(497.113 Srem)(083.824)

ДАУТОВА-Рушевљан, Велика

Rimska vojska u Sremu = Roman army in Srem /
[autor izložbe i kataloga Velika Dautova Ruševljan,
Miroslav Vujović : prevod na engleski Miroslava
Vukmanović ;
fotografije Milica Đukić...[et al.]. – Novi Sad : Muzej
Vojvodine, 2006 ([Novi Sad]) : Sken studio). – 132 str.
: ilustr. ; 30 cm

Tiraž 1.000. – Uporedno srp. tekst i engl. prevod.

ISBN 86-82077-43-4

1. Усп. ств. насл. 2. Вујовић, Мирослав
а) Срем – Римско царство – Археолошки налази
– Каталози изложби

CAESESSFAIT
DVXISSNT DVMAT
IDI B
COHORT II Hispan
CASAARIUS
DASINTIDAMEN
ET LOPATE PROSOS
FI T VRVN
LI LME RITA
DESCRITUM ET RECOC
OUAE ET STRONA
FID PRLATER

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ

MUSEUM OF VOJVODINA